

Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ

Розробки уроків

до підручника
«Я досліджую світ.
4 клас»

Видавництво «Підручники і посібники»

Ірина Жаркова, Лариса Мечник

Я досліджую світ

4 клас

Розробки уроків

(до підручника І. Жаркової, Л. Мечник, Л. Rogovської)

Тернопіль
Видавництво «Підручники і посібники»
2022

РОЗДІЛ 1. ЛЮДИНА

Тема уроку. Неповторність кожної людини.

Мета: формувати уявлення про неповторність кожної людини; виробляти вміння аналізувати, порівнювати і робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, складати розповідь за ілюстраціями, робити оцінні судження; виховувати толерантне ставлення до людей.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

Сьогодні ми розпочинаємо вивчення розділу «Людина».

— Розгляньте зображення дітей на малюнках (с. 4 у підручнику) і дайте відповідь на запитання. (*Відповіді учнів.*)

Діти схожі між собою тим, що всі вони веселі й життєрадісні, охайні, одягнуті в спортивному стилі. Відрізняються вони зовнішнім виглядом (кольором шкіри, волосся та очей, зростом, статуєю).

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, у чому полягає неповторність кожної людини, навчитеся складати «формулу» неповторності.

Тема сьогоднішнього уроку: «Неповторність кожної людини».

III. Вивчення нового матеріалу.

1. Вступна розповідь із використанням ілюстрацій з метою формування уявлення про унікальність кожної людини.

У світі живе понад сім мільярдів вісімсот мільйонів осіб, і кожна людина є унікальною, неповторною, тобто не подібною на інших.

Про це свідчать приклади видатних людей. Лише уявіть, що якби не народилася наша унікальна художниця Марія Приймаченко, не було б у нас її «Дикого горботруса» та інших чудернацьких тварин. І ми ніколи не познайомилися б із чудовою Хухою Муховинкою, якби про неї не написав Василь Королів-Старий. А геніальна мелодія «Щедрик» не стала б символом Різдва в багатьох країнах світу, якби не композитор Микола Леонтович.

— Розгляньте ілюстрації, на яких зображені геніальний твір М. Приймаченко, Хуха Муховинка та ноти «Щедрика» (с. 4 у підручнику).

Немає серед людей двох однакових. Навіть якщо в них схожа зовнішність, наприклад у близнюків, насправді вони — різні, бо в кожного свої відчуття, індивідуальне бачення подій, власне життя.

2. Бесіда з елементами роботи в парі (групі) та практичної роботи з метою формування уявлення про складові неповторності людини.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі) на с. 5 у підручнику.

Неповторність кожної людини можна зобразити у вигляді формули (*учитель записує формулу на дошці*):

$$\text{Неповторність} = \text{зовнішність} + \text{характер} + \text{поведінка} + \text{здібності}.$$

Перша складова формули неповторності людини — це зовнішність. Саме зовнішність впадає в очі, коли ви зустрічаєте людину.

— Що ви вкладаете в поняття «зовнішність»? (*Відповіді учнів.*)

Зовнішність — це вигляд людини, її образ, який насамперед складається з природних ознак: у когось волосся біляве, у когось — русяве, хтось високий, а хтось — середнього зросту, у когось очі сірі, а в когось — зелені тощо.

— опишіть зовнішність дітей (на вибір), зображених на малюнку (с. 4 у підручнику).

Важливу роль для зовнішності відіграють *стиль, мода й імідж*. Це все — складові образу людини.

Стиль — манера поводитися, говорити, одягатися тощо. Саме він робить людину не подібною до інших.

Мода — нетривале панування серед людей певних смаків, зокрема в одязі.

Ну, а *імідж* — це свого роду самопрезентація, вміння створити в інших людей думку про себе.

Неповторні в людини лінії долонь, відбитки пальців, почерк, очі, голос тощо. Наприклад, за голосом правоохоронці доволі легко визначають так званих «телефонних терористів».

Відбитки пальців добре видно на скляних і металічних поверхнях. Прикладіть вдома пальці до склянки й розгляньте на ній їх відбитки.

— Де використовують відбитки пальців?

За відбитками пальців поліцейські знаходять злочинців. Відбиток пальця використовують для розблокування смартфонів тощо.

— Розгляньте й порівняйте лінії на своїй долоні з лініями на долоні сусіда / сусідки по парті.

— Розгляньте й порівняйте свій почерк з почерком сусіда / сусідки по парті.

Друга складова формули неповторності людини — це характер. Саме на характер ми звертаємо увагу після того, як ознайомилися із зовнішністю людини.

Характер, або вдача — це сукупність рис, притаманних людині.

— Які риси характеру вам відомі?

Людина може бути розсудливою, спостережливою, поміркованою, запальною, грубою, співчутливою, рішучою чи нерішучою, самостійною тощо.

Характер може бути добрим, м'яким, поганим, важким, крутим тощо.

— Поміркуйте, у чому проявляється характер людини. Як можна довідатися, що людина скромна чи зарозуміла, товариська чи замкнута?

Характер насамперед проявляється у діях людини, її поведінці.

Ось ми підійшли до третьої складової неповторності людини — поведінки. Що таке поведінка вам відомо змалечку.

Поведінка — це сукупність дій і вчинків людини; спосіб її життя. Залежно від того, ким є людина, її поведінка передбачає певні правила поведінки.

— Як відрізняється поведінка учнів у вашому класі?

Четвертою складовою неповторності людини є здібності, якими її обдаровує природа.

Здібності — це здатність людини виконувати певну роботу. Це властивості, які вказують на схильність до тієї чи іншої діяльності. Завдяки здібностям ви можете досягнути успіхів у своїй діяльності.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі) на с. 6 у підручнику.

— Які здібності є у вас?

Значно кращих результатів у своїй діяльності людина може досягти завдяки таланту. *Талант* — це вроджені здібності до певної діяльності (уміння грати на музичних інструментах, співати, писати вірші чи музику, танцювати, малювати, займатися певним видом спорту, опановувати іноземні мови тощо).

У кожної людини є здібності й таланти, але щоб вони проявилися, їх необхідно розвивати.

— Поміркуйте, як можна розвивати здібності й таланти.

Щоб розвинути свої здібності й таланти, потрібні наполегливість, цілеспрямованість і завзятість у навчанні, заняттях певним видом творчості чи спорту.

Отже, кожна людина неповторна. У кожної — своя зовнішність, характер, поведінка, здібності.

IV. Закріплення засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 3–4).

V. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Який розділ ви розпочали вивчати? (*Відповіді учнів.*)

— Що нового ви дізналися сьогодні на уроці? (*Відповіді учнів.*)

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці:

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VI. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 4–6. Дати відповіді на запитання після тексту. Виконати завдання 4 (с. 5) у робочому зошиті.

Тема уроку. Життя людини — найвища цінність.

Мета: формувати уявлення про цінність життя людини; виробляти вміння аналізувати, порівнювати і робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, складати розповідь за ілюстраціями, робити оцінні судження; виховувати толерантне ставлення до людей.

Обладнання: ілюстрації, невеликі кольорові аркуші паперу, «дерево життя».

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

Фронтальне усне опитування.

- Чому кожна людина неповторна? У чому полягає цінність кожної людини?
- Яка формула неповторності?
- Що таке зовнішність? Назвіть відмінності в зовнішності людей.
- Що таке характер або вдача? Назвіть риси характеру, властиві людям.
- Що таке поведінка? Як поведуться учні вашого класу?
- Що таке здібності та талант? Назвіть властиві вам здібності та таланти.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Які права має кожна людина? (Відповіді учнів.)

— Яке право найважливіше? Обґрунтуйте свою думку.

Після народження людина отримує одразу найважливіше й невід'ємне право на життя, а відтак — право на свободу, рівність перед законом, висловлювання думок, а також на освіту, охорону здоров'я, працю, відпочинок, право власності, виборче право, право на безпечне довкілля тощо.

Сьогодні на уроці ви довідаєтесь про те, що життя людини — це найвища цінність, що треба берегти своє життя та життя інших людей. Ви також дізнаєтесь, які цінності в житті найважливіші.

Тема сьогоднішнього уроку: «Життя людини — найвища цінність».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та використанням ілюстрацій з метою формування уявлення про цінність життя людини.

Право на життя — це першочергове й найважливіше право, яке має людина. Про це йдеться в Загальній декларації прав людини: «Кожна людина має право на життя, свободу й особисту недоторканність».

Стаття 3 Конституції України проголошує: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

Отже, життя — найбільша цінність, якою володіє людина. Життя дається людині тільки один раз. Воно безцінне. Потрібно радіти кожному прожитому дню, не завдавати шкоди собі та іншим людям.

— Розгляньте малюнки на с. 7 у підручнику і дайте відповіді на запитання.

— Чому кожна людина має своє особливе життя?

Людина — це неповторна особистість, несхожа на інших, зі своєю зовнішністю, будовою тіла, захопленнями, смаками, світоглядом, здібностями, мріями, проблемами, недоліками, помилками, страхами, цінностями. Отож люди різні й життя в них різне.

Без життя неможливо уявити взагалі нічого. Цінуйте його, адже воно прекрасне, унікальне та неповторне!

2. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про ставлення до свого життя та життя інших людей.

— Що, на вашу думку, означає цінувати життя? (Відповіді учнів.)

Цінувати життя означає дбати про своє здоров'я та безпеку. Ваше здоров'я значною мірою залежить від способу життя, який ви ведете.

— Який спосіб життя потрібно вести, щоб уникнути погіршення стану здоров'я? (Відповіді учнів.)

Щоб уникнути погіршення стану здоров'я, а отже — й життя, потрібно вести здоровий спосіб життя.

— Пригадайте складові здорового способу життя. (Відповіді учнів.)

Складовими здорового способу життя є повноцінне й різноманітне харчування, корисні звички, фізичні навантаження, доброзичливе спілкування. Тому вживайте корисну їжу, відпочивайте активно, дотримуйтеся розпорядку дня, займайтеся фізкультурою і спортом, набувайте корисних звичок, спілкуйтеся доброзичливо, робіть добрі справи.

Про вашу безпеку дбають дорослі, але й ви завжди пам'ятайте і дотримуйтеся правил безпечної поведінки вдома, у школі, на вулиці.

— Які правила безпечної поведінки вдома, у школі, на вулиці вам відомі? (Відповіді учнів.)

---

3. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про життєві цінності людини.

Перебіг життя можна порівняти з рухомим потягом, у якому вагони символізують життєві цінності (тобто те, що особливо важливо для людини), а локомотив — життя. Цінності — це те, що особливо важливе для людини. Їх здобуття й усвідомлення дають кожному можливість стати особистістю, відчувати задоволення від життя.

— Виконайте практичне завдання, запропоноване на с. 8 у підручнику.

У кожної людини свої життєві цінності. Та безперечно найважливішими є здоров'я, щаслива родина, добробут, любов до рідних, вірні друзі.

— Запишіть на кольоровому аркуші паперу свої думки про те, за що ви любите життя. Прочитайте й прикріпіть на колективно створене «Дерево життя».

Життя людини — найвища цінність, і яким би воно не було, — це безцінний дар, яким людина має дорожити. Цінуйте своє життя, воно прекрасне! Бережіть себе! Поважайте інших!

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 6–7).

---

2. Завдання на застосування знань.

— Чому в народі кажуть: «Без здоров'я немає життя»?

— Прочитайте вірш Н. Кішовар на с. 9 у підручнику і дайте відповідь на запитання.

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що нового ви дізналися сьогодні на уроці? (Відповіді учнів.)

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці:

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 7–9. Дати відповіді на запитання після тексту та виконати запропоноване практичне завдання.

Тема уроку. Благодійність як прояв добра і співчуття.

Мета: формувати уявлення про благодійність і благодійників; виробляти вміння аналізувати, порівнювати та робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, складати розповідь за ілюстраціями, робити оцінні судження; виховувати співчутливе ставлення до людей, бажання робити добрі вчинки.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

Фронтальне усне опитування.

- Чому право на життя є першочерговим? Обґрунтуйте свою відповідь.
- Що означає цінувати своє життя?
- Які життєві цінності є в людини?
- Назвіть 5 найважливіших для вас життєвих цінностей.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Якими словами ви вітаєтесь з родичами й друзями? *(Відповіді учнів.)*
- Чому, на вашу думку, у вітаннях часто вживають слово «добро»?

Зазвичай, зустрічаючись уранці, люди вітаються, зичать усім: «Доброго ранку! Гарного дня!». На прощання ми також висловлюємо побажання, кажучи: «На все добре!», «Усього найкращого!», «Усіх благ!»

Сьогодні на уроці ви довідаєтесь про те, що таке благодійність, кого називають благодійниками, які рідко притаманні благодійникам. Ви також дізнаєтесь, у який спосіб діти можуть чинити добро.

Тема сьогоднішнього уроку: «Благодійність як прояв добра і співчуття».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та роботою в парі (групі) з метою формування уявлення про благодійність і благодійників.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 10 у підручнику.

Слово «благо» означає «добро», «щастя», тобто все те, чого потребує людина в житті.

Благодійність означає добровільне й безкорисне надання допомоги тим, хто її потребує.

У світі завжди були люди, які безкорисно надавали комусь допомогу, підтримку тощо. Їх називали благодійниками, добродійниками, або добродійницями. Такими особами були київські князі, їхні діти й онуки.

— Розгляньте на с. 10 у підручнику портрет князівни Анни Всеволодівни (Янки).

Сестра Володимира Мономаха Янка відкрила за свій кошт школу для дівчат, де сама навчала учениць грамоти й ремесел.

У давніх документах зберігаються відомості про пожертви на добродійні цілі князів Острозьких, гетьманів Петра Сагайдачного, Івана Мазепи, митрополита Петра Могили та багатьох інших.

Про благодійників-українців пізніших часів (родин Ханенків, Терещенків, Симиренків, Алчевських) славна пам'ять живе й донині.

Благодійники — особливі люди. Їхні серця сповнені доброти й співчуття до сиріт, хворих, людей з особливими потребами, чоловіків і жінок похилого віку тощо.

Є добродійці і в сучасній Україні. Часто вони об'єднуються і створюють благодійні організації, адже разом люди можуть зробити набагато більше добрих справ. До того ж, добродійці ефективніше долатимуть усі проблеми: бідність, хвороби, насильство, забруднення довкілля, жорстокість до тварин. Тут їм у пригоді стануть досвід, знання, вміння й особисті контакти.

Серед таких найвідоміших організацій в Україні — «Благополуччя дітей», «Життя без обмежень», «Джерело», «Діти — дітям», «Повернись живим» і багато-багато інших.

2. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про благодійність, яку можуть чинити діти.

— Чи можуть діти бути благодійниками? *(Відповіді учнів.)*

Хоч ви ще не дорослі, але, мабуть, у серці кожного вже встигли прорости зернятка доброти й людяності. Недарма в народі кажуть, що доброта не залежить від зросту, та й від віку також. Кожен може своїми невеличкими справами допомогти комусь іншому.

— Розгляньте малюнки на с. 11 у підручнику і дайте відповідь на запитання. *(Відповіді учнів.)*

А ще важливо надавати увагу своїм рідним. Наприклад, щовечора готувати їм чай із м'яти. І обов'язково робити добро для свого здоров'я — пам'ятати про ранкову зарядку, гуляти на свіжому повітрі й удосталь спати. Хіба це не добрі справи?

Трапляється так, що для добрих справ потрібні кошти. Наприклад, для допомоги тваринкам, які через людську жорстокість і байдужість опинилися на вулиці, а потім — у тимчасовому притулку. Ви можете купити для них корм, ліки, обладнання для медичного кабінету. І тоді їм буде легше дочекатися нових господарів.

— Як же гуртом з товаришами заробити кошти для спільної скарбнички? *(Відповіді учнів.)*

Про благодійні шкільні аукціони та ярмарки вам уже добре відомо. Але, крім них, це можуть бути і шкільні покази моди, де моделями будете ви самі; і квест із пошуком скарбів на шкільному дворі; і благодійні повітряні кульки — цікава лотерея; і «смаколики на добро» — якщо ви вмієте смачно пекти; і «фотосушіння» — виставка-продаж світлин на мотузці (ваші шедеври триматимуться на звичайних прищіпках); і благодійний майстер-клас — урок із будь-чого, що вам добре вдається: танці, спів, малювання, кулінарія, йога тощо.

Як бачите, благодійність може бути веселою та приносити задоволення — варто тільки додати творчості. Тоді ви відчуєте себе причетними до покращення світу й зрозумієте важливість власного внеску.

3. Робота в парі (групі) з метою формування уявлення про риси, притаманні благодійникам.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі) на с. 12 у підручнику.

Милосердя, чуйність, співпереживання, бажання допомагати, великодушність, щедрість, відповідальність — це риси, які можна додати до переліку ознак, притаманних благодійникам.

Отже, благодійність — це добровільне надання допомоги тим, хто її потребує. Людей, які безкорисливо надають допомогу та підтримку, називають благодійниками. Благодійники — це люди, серця яких сповнені доброти та співчуття до інших.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 8–9).

---

2. Завдання на застосування знань.

— Чи може людина, яка викидає на вулицю кошеня, цуценя або іншу живу істоту, бути другом, здатним щиро любити? Чому?

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що нового ви дізналися сьогодні на уроці? *(Відповіді учнів.)*

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці:

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 10–12. Дати відповіді на запитання після тексту та виконати запропоноване практичне завдання.

Тема уроку. Як досягнути успіху.

Мета: формувати уявлення про складові успіху та риси характеру, якими потрібно володіти, щоб досягнути успіху в житті; виробляти вміння аналізувати, порівнювати і робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, складати розповідь за ілюстраціями, робити оцінні судження; виховувати, бажання навчатися та оволодівати якостями, потрібними для досягнення успіху.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

Фронтальне усне опитування.

- Що таке благодійність?
  - Хто такі благодійники? Наведіть приклади благодійників.
  - Які благодійні справи можуть чинити діти?
  - Які риси характеру притаманні благодійникам?
  - Презентуйте повідомлення про когось із благодійників, про яких згадано в тексті підручника.
  - Презентуйте казку, вірш чи оповідання про добро, яку ви склали.
-
-
-

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Розгляньте малюнок на с. 13 у підручнику і дайте відповіді на запитання. (*Відповіді учнів.*)
Досягнення, удача, перемога, здобуток — це успіх.
Сьогодні на уроці ви довідаєтесь, що таке успіх, яким він буває та які його складові. Ви також дізнаєтесь, якими рисами характеру потрібно володіти, щоб досягнути успіху в житті.
Тема сьогоднішнього уроку: «Як досягнути успіху».
-
-
-

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Вступна розповідь з метою формування уявлення про успіх та його види.

Успіх — це позитивний результат, який людина отримує від систематичного виконання роботи.
Успіхи бувають дуже різними: хтось досягнув найвищого результату у певній діяльності — тоді це рекорд; хтось швидко й твердо вивчив таблицю множення — це досягнення.
Але буває так, що хтось просто знайшов величезний білий гриб або впіймав двокілограмову щуку — тоді це теж успіх, інакше кажучи — удача: людині поталанило, тобто пощастило.
Отримання високих результатів на змаганнях, конкурсах чи олімпіадах — це теж успіх, або перемога.
Хтось закінчив музичну школу й отримав свідоцтво — це теж успіх, або іншими словами — здобуток.
Отже, успіх може бути різним, але щоб його досягнути, потрібно знати формулу.

2. Розповідь з елементами бесіди та роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про складові успіху.

Кожна людина — дорослий чи дитина — мають свою мрію, прагнуть чогось. Хтось хоче стати науковцем, хтось астронавтом, а хтось — програмістом, перукарем, дизайнером. Маючи відповідні знання і навички, можна досягнути успіху в будь-якій діяльності.

— Про що ви мрієте? Які ваші плани на майбутнє? (*Відповіді учнів.*)

Отже, насамперед людина має визначити для себе мету, тобто зрозуміти, чого вона хоче досягнути. Позитивний результат діяльності в досягненні поставленої мети — це успіх. Потрібно вірити, що ви зможете досягти поставленої мети й працювати на результат.

— А якими ж якостями потрібно володіти, щоб отримати бажаний результат, тобто досягти успіху? Як навчитися долати труднощі?

Відповісти на всі ці запитання можна по-різному — усе залежить від самої людини, її характеру, здоров'я, сили волі.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 14 у підручнику.

Наполегливість, вимогливість, допитливість, посидючість, цілеспрямованість, працелюбство, уміння спілкуватися — це риси характеру, які допоможуть досягнути успіху. Щоб стати успішною людиною, розвивайте в собі ці риси характеру та позбувайтеся тих, які цьому заважають.

А ще — важливо не боятися сміливих мрій і повсякчас залишатися оптимістом, не забуваючи, що ви сильні та все зможете.

Водночас є кілька речей, без яких успіху досягнути важко або й зовсім неможливо. Насамперед — це навчання. Навчання — це ваш особистий вільний вибір, воно потрібне не батькам, не вчителям, а саме кожному з вас. Освіту ви здобуваєте самі.

— Пригадайте, дотримання яких правил допомагає успішно навчатися. *(Відповіді учнів.)*

Мета освіти — не лише в тому, щоб формувати знання, а й у тому, щоб розвинути в людині самостійність мислення, потрібну для творчого сприйняття довкілля. Інакше кажучи, інформація без її опрацювання, без особистої думки — мало чого варта.

Не треба прагнути відразу запам'ятати, намагайся насамперед зрозуміти.

Налаштовуйтеся навчатися протягом усього життя. Сучасний світ настільки стрімко змінюється, що вижити в ньому здатні лише ті, хто не боїться змінюватися (здобувати нові знання, досвід, набувати нових умінь і навичок) і в десять, і у двадцять, і в сорок років.

Не занепадайте духом, коли зазнаєте поразки. Перед тим як досягти успіху в розробці електричної лампи, винахідник Едісон здійснив майже тисячу невдалих дослідів. Він казав, що геній — це 1% натхнення і 99% важкої праці та наполегливості.

Для досягнення успіху важливо вміти відпочивати. Найкращий відпочинок — зміна діяльності.

— Як ви відпочиваєте після навчання? *(Відповіді учнів.)*

3. Робота в парі (групі) з метою формування уміння визначати якості, потрібні для досягнення успіху в певних видах діяльності.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 15 у підручнику.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (завдання 1–2, с. 10–11).

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що нового ви дізналися сьогодні на уроці? *(Відповіді учнів.)*

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці:

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 13–15. Дати відповіді на запитання після тексту та виконати запропоноване практичне завдання.

Підготувати повідомлення про успішну людину, яка живе в Україні (на вибір) та презентувати його в класі (с. 11, завдання 3 в робочому зошиті).

РОЗДІЛ 2. ЛЮДИНА СЕРЕД ЛЮДЕЙ

Тема уроку. Що дає людині спілкування.

Мета: формувати уявлення про спілкування як життєву необхідність людини; виробляти вміння спілкуватися, аналізувати, порівнювати та робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, складати розповідь за ілюстраціями, робити оцінні судження; виховувати ввічливе ставлення до людей.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

Фронтальне усне опитування.

- Що таке успіх?
- Яким буває успіх? Наведіть приклади.
- Яких успіхів ви досягали? Що відчували тоді?
- З чого складається «формула успіху»?
- Якими рисами характеру треба володіти, щоб досягнути успіху?
- Для чого люди здобувають освіту?
- Презентуйте повідомлення про успішну людину, яка живе в Україні.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Як ви розумієте слово «спілкування»? (Відповіді учнів.)

— Як люди можуть спілкуватися між собою?

— Які правила спілкування тобі відомі?

Спілкування — це передача інформації від однієї людини до іншої. Контактувати можна за допомогою слів, жестів, міміки, постави. Ви вже знаєте, що спілкуватися потрібно ввічливо, вживати у розмові слова ввічливості.

— Які слова ввічливості вам відомі? (Відповіді учнів.)

— У яких випадках їх уживають?

Сьогодні на уроці ви довідаєтесь, що спілкування є життєвою необхідністю людини. Ви також дізнаєтесь, що дає людині спілкування та що означає вміти спілкуватися. Ви будете вчитися, як потрібно поводитися під час спілкування, розігруватимете різні ситуації, які виникають під час спілкування.

Тема сьогоднішнього уроку: «Що дає людині спілкування».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та роботою в парі (групі) з метою формування уявлення про потребу людини у спілкуванні.

Людина одночасно є частиною природи і частиною суспільства. Вона живе серед природи та серед людей.

— Що людина отримує від природи? (Відповіді учнів.)

Від природи людина отримує все необхідне для свого існування: повітря, воду, світло, тепло, їжу, корисні копалини.

— Що людині дає суспільство? (Відповіді учнів.)

Суспільство дає людині спілкування. Спілкуючись, люди контактують одне з одним, отримують інформацію, обмінюються думками та враженнями, знаходять шляхи до порозуміння між собою.

— Де люди спілкуються? (Відповіді учнів.)

Люди спілкуються скрізь: у сім'ї, у школі, на роботі, у соціальних мережах, під час подорожей, занять спортом, читаючи книжки тощо.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 16 у підручнику.

Після повідомлення кожної пари (групи), учитель робить узагальнюючу розповідь про те, що дає людині спілкування в різних соціальних групах.

1). Для нормального розвитку дитини потрібний постійний контакт з рідними для неї людьми. Найперше спілкування дитини відбувається в сім'ї. Від самого народження людині потрібне спілкування: обійми й лагідні слова батьків, мамина колискова. У родині дитина вчиться говорити, слухати, розуміти інших людей, пізнавати себе та навколишній світ.

У сім'ї дитина виховується й набуває життєвого досвіду. Спілкуючись з рідними, вона навчається всього, чим користуватиметься в майбутньому: культури поведінки, гігієнічних навичок, навичок самообслуговування. Спілкування в родині допомагає пізнати свій рід та його традиції, вчить доброзичливого ставлення до людей.

2). Спілкуючись у школі з учителями та однокласниками, ви дізнаєтеся багато нового, здобуваєте знання й уміння, розвиваєте свої здібності, самостійність мислення. У школі ви вчитеся бути дисциплінованими та відповідальними людьми. За допомогою спілкування дізнаєтеся про свої успіхи та поведінку.

3). Спілкуючись з друзями, можна погратися, поділитися враженнями та захопленнями, зробити якусь спільну справу. Контактів з друзями та однолітками допомагає налагоджувати стосунки з людьми, краще розуміти одне одного, бути товариськими.

— Що станеться з людиною, якщо її змалку позбавити можливості спілкуватися з іншими людьми? Пригадайте літературні твори, у яких описані такі випадки. (*Відповіді учнів.*)

Якщо маленьку дитину позбавити можливості спілкування з іншими людьми, то це в значній мірі затримає її розвиток, а якщо довго обмежувати контакти, то вона не зможе розмовляти людською мовою, не розумітиме інших людей, у неї не буде людських навичок. Такий випадок описаний у творі Редьярда Кіплінга «Книга джунглів». Головний герой книжки хлопчик Мауглі, якого виховала сім'я вовків, не був пристосований до людського способу життя.

Це зайвий раз доводить, наскільки важливим для дитини є спілкування з перших років її життя.

2. Бесіда та робота в парі (групі) з метою формування уявлення про вміння спілкуватися.

Спілкуватися можна словами, усно чи письмово, і без слів, за допомогою жестів (рухів руками), міміки (виразу обличчя), постави (положення тіла).

Спілкування приносить різні почуття, та не завжди вони бувають приємними. Щоб спілкування було корисним і приємним, потрібно вміти спілкуватися.

— Розгляньте схему на с. 17 у підручнику і дайте відповідь на запитання.

Щоб спілкування було успішним, треба вміти говорити й слухати, правильно й доречно використовувати жести, міміку й поставу.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 18 у підручнику.

Найголовніше під час спілкування — це ввічливість, доброзичливість і повага до співрозмовника. Слова ввічливості й усмішка на обличчі сприятимуть досягненню успіху в спілкуванні й допоможуть заслужити повагу людей.

— Виконайте наступне завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 18 у підручнику.

Отже, спілкування є життєвою необхідністю людини. Лише в спілкуванні вона відчуває себе частиною суспільства, може навчитися нового та проявити свої здібності.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 12).

---

2. Завдання на застосування знань.

— Чому в народі кажуть «Лагідні слова роблять приятелів, а гострі — ворогів»?

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що нового ви дізналися сьогодні на уроці? (*Відповіді учнів.*)

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці:

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 16–18. Дати відповіді на запитання після тексту та виконати запропоноване практичне завдання.

Тема уроку. Як уникнути конфліктів з іншими людьми.

Мета: формувати уявлення про конфлікт, причини його виникнення та способи уникнення; виробляти вміння спілкуватися, уникати конфліктів, аналізувати, порівнювати і робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, складати розповідь за ілюстраціями, робити оцінні судження; виховувати вміння спілкуватися, ввічливе ставлення до людей.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

Фронтальне усне опитування.

- Що таке спілкування? Що воно дає людині?
- Які є способи спілкування?
- З чого складається вміння спілкуватися?
- Доведіть, що спілкування необхідне людині як вода, повітря, тепло, світло та їжа.
- Розкажіть, як ви спілкуєтеся впродовж дня. Які види спілкування ви використовуєте?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

Ви вже знаєте, що вміння спілкуватися складається з уміння говорити, слухати та правильно й доречно використовувати міміку та жести.

- Чому, на вашу думку, уміння слухати є не менш важливим, ніж уміння говорити? (Відповіді учнів.)
- З ким зазвичай ви спілкуєтеся щодня?

Щодня ви спілкуєтеся з різними людьми — рідними, друзями, однокласниками, знайомими і незнайомими. Всі вони різні, мають різні погляди, інтереси, несхожі характерами: одні — спокійні, інші — запальні. Іноді люди не можуть домовитися між собою, сперечаються, не прислухаються до думки інших. Тоді виникає конфлікт.

Сьогодні на уроці ви довідаєтесь, що таке конфлікт та чому він виникає. Ви також дізнаєтесь, яких порад потрібно дотримуватися, щоб уникнути конфлікту. Ви будете вчитися уникати конфліктів.

Тема сьогоднішнього уроку: «Як уникнути конфліктів з іншими людьми».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про конфлікт та стадії його виникнення.

Конфлікт — це суперечка між людьми в процесі спілкування, спільної діяльності через непорозуміння, відсутність згоди.

- Які є синоніми до слова *конфлікт*? (Відповіді учнів.)

Синоніми до слова *конфлікт* — суперечка, сутічка, сварка, ворожнеча, розбіжність, незгода, тертя, протистояння тощо.

- Які є антоніми до слова *конфлікт*? (Відповіді учнів.)

Антоніми до слова *конфлікт* — згода, злагода, мир, єдність, примирення тощо.

Конфлікт не виникає на порожньому місці, а вибудовується із послідовних стадій.

- Розгляньте схему на с. 19 у підручнику й назвіть стадії виникнення конфлікту. Поміркуйте, якої стадії конфлікту варто уникати.

2. Розповідь з елементами бесіди та роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про поради, яких потрібно дотримуватися, щоб уникнути конфлікту.

Найнебезпечнішою є третя стадія конфлікту, яка може стати причиною сварки, а то й розривом відносин.

Щоб уникнути третьої стадії конфлікту, потрібно взяти до уваги деякі поради:

- з'ясуйте причину конфлікту;
- висловлюйте свою незгоду щодо думок інших так, щоб вони не образилися, не прагніть принизити співбесідників;
- стримуйте свої емоції; перш ніж відповісти, порахуйте до 10, а тоді подумайте, чи варто відповідати;
- узгоджуйте свої думки з думками інших;
- не наполягайте на тому, чого людина безсумнівно не може виконати;
- не сердьтеся, коли програли, сприймайте спокійно поразку;

- справедливо оцінюйте власні дії та дії інших;
  - уникайте тих, хто нав'язує суперечку чи бійку;
  - намагайтеся неприємну ситуацію перетворити на жарт.
- Пригадайте, які конфлікти виникали у вас з однолітками. Чи можна було їх уникнути? Як саме? Чому цього не вдалося зробити? *(Відповіді учнів.)*

З одного боку, конфлікт — це небажана ситуація, якої слід уникати, а в разі виникнення — усунути якомога швидше. З іншого боку, конфліктна ситуація дозволяє подивитися зі сторони на те, що відбувається, почути протилежну точку зору. Недаремно в народі кажуть: «Суперечка породжує істину!».

Щоб конфлікт не погрожував розривом тих чи інших відносин, треба вміти слухати і чути своїх опонентів, можливо, вони справді мають рацію.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 20 у підручнику.

Приблизний зміст оповідання:

1. Гуляючи двоє віслючків знайшли гарну червону мотузку.
  2. Мотузка їм дуже сподобалася, взяли вони її вирішили піти з нею гуляти.
  3. Та виявилось, що кожен із віслючків хотів іти в інший бік; тягнули вони мотузку кожен до себе, що мало не порвали.
  4. Отямилися віслючки, що можуть знищити таку гарну мотузку, й почали думати, як далі вчинити.
  - 5–6. Вирішили віслючки спочатку піти гуляти в один бік, а потім — у другий.
- Так віслючки вирішили конфлікт шляхом, прийнятним для обох.

— Хто з вас знає казку «Про двох цапків» М. Коцюбинського? Розкажіть, чому виник конфлікт між цапками і чим він закінчився.

— Хто з вас знає казку «Дві кізочки» М. Коцюбинського? Розкажіть, чому виник конфлікт між кізочками і чим він закінчився.

— Хто з тваринок знайшов вирішення конфлікту, прийнятне для обох? *(Відповіді учнів.)*

Важливим помічником у конфліктних ситуаціях є вміння спокійно розмовляти. Сядьте і обговоріть проблему, подивіться на неї з різних боків і виберіть рішення, яке влаштовуватиме вас обох.

Отже, якщо виник конфлікт, потрібно шукати рішення, прийнятне для всіх. Щоб мирно розв'язувати конфлікти, потрібно вміти поступатися.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 13).

2. Завдання на застосування знань.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 20 у підручнику.

— Чому в народі кажуть «Від суперечки легше утриматися, аніж потім позбутися її»?

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що нового ви дізналися сьогодні на уроці? *(Відповіді учнів.)*

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці:

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 19–21. Дати відповіді на запитання після тексту та виконати запропоноване завдання.

Тема уроку. Культура поведінки вдома й у школі.

Мета: формувати уявлення про культуру поведінки вдома й у школі; виробляти вміння культурно поводитися вдома й у школі, аналізувати, порівнювати і робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити оцінні судження; виховувати вміння культурно поводитися, ввічливість.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

Фронтальне усне опитування.

- Що таке конфлікт?
- Які є причини виникнення конфліктів?
- Які є способи уникнути конфлікту?
- Які мирилки ви вивчили?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Про яку людину кажуть, що вона культурна? Наведіть приклади вчинків культурної людини.

Культурна людина, у першу чергу, має бути охайною. Вона вміє спілкуватися, використовує слова ввічливості: *прошу, будь ласка, добрий день, до побачення, вибачте* тощо. Культурна людина завжди скромна, вона не вихваляється, вміє гідно поводитися в різних місцях і ситуаціях.

Сьогодні на уроці ви довідаєтесь, що таке культура поведінки та як культурно поводитися вдома й у школі. Ви будете вчитися моделювати культурну поведінку в різних ситуаціях.

Тема сьогоднішнього уроку: «Культура поведінки вдома й у школі».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Вступна розповідь з метою формування уявлення про культуру поведінки.

Ви живете в суспільстві серед людей, з якими постійно спілкуєтесь: вдома, у школі, на вулиці, у громадському транспорті, у громадських місцях.

Те, як ви поводитесь із знайомими та незнайомими людьми, свідчить про вашу культуру поведінки.

Культура поведінки — це відображення вашої вихованості. Поводитися культурно означає поводитися так, щоб з тебе брали приклад, а твоя поведінка викликала повагу в навколишніх. Для цього потрібно знати і завжди виконувати правила культурної поведінки.

2. Розповідь з елементами бесіди та роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про правила культурної поведінки вдома.

Вдома ви постійно спілкуєтесь із членами своєї сім'ї. Ваша поведінка має бути гідною, такою, щоб в сім'ї не виникали конфлікти.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 22 у підручнику.

3. Розповідь з елементами бесіди та роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про правила культурної поведінки в школі.

Ваш другий дім — це школа, як і вдома, потрібно поводитися культурно.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 23 у підручнику.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 14–15).

---

2. Завдання на застосування знань.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 24 у підручнику.

— Виконайте практичне завдання, запропоноване на с. 24 у підручнику.

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що нового ви дізналися сьогодні на уроці? (Відповіді учнів.)

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці:

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 22–24. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Культура поведінки на вулиці та в громадському транспорті.

Мета: формувати уявлення про культуру поведінки на вулиці та у громадському транспорті; виробляти вміння культурно поводитися на вулиці та у громадському транспорті, аналізувати, порівнювати і робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити оцінні судження; виховувати вміння культурно поводитися, ввічливість.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Фронтальне усне опитування.

- Навіщо потрібно знати правила культурної поведінки та дотримуватися їх?
- Яких правил культурної поведінки потрібно дотримуватися вдома?
- До яких наслідків може призвести нехтування правилами культурної поведінки вдома?
- Яких правил культурної поведінки потрібно дотримуватися в школі?
- До яких наслідків може призвести нехтування правилами культурної поведінки в школі?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

З кожним днем ви дорослішаєте. Спочатку на вулиці чи у громадському транспорті вас супроводжували дорослі. Тепер ви дедалі частіше самостійно ходите чи їздите в школу, у кінотеатр, на прогулянки. Тому маєте знати правила культурної поведінки на вулиці й у громадському транспорті та дотримуватися їх.

Сьогодні на уроці ви довідаєтесь більше про те, як поводитися культурно на вулиці та в громадському транспорті. Ви будете вчитися моделювати культурну поведінку в різних ситуаціях.

Тема сьогоднішнього уроку: «Культура поведінки на вулиці та в громадському транспорті».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про правила культурної поведінки на вулиці.

Щоб почуватися безпечно на вулиці, потрібно дотримуватися Правил дорожнього руху.

- Яких Правил дорожнього руху потрібно дотримуватися пішоходам, щоб почуватися безпечно на вулиці?

На вулиці ви — пішоходи, учасники дорожнього руху. Дотримання Правил дорожнього руху гарантує безпеку. Зручність і комфорт на вулиці забезпечує культурна поведінка всіх пішоходів.

Культурна людина ніколи не вийде на вулицю, поки не пересвідчиться, що з її зовнішнім виглядом все гаразд, що її одяг і взуття в належному стані.

- Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 25–26 у підручнику.

2. Розповідь з елементами бесіди та роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про правила культурної поведінки в громадському транспорті.

У громадському транспорті ви — пасажери, учасники дорожнього руху. Тому маєте дотримуватися Правил дорожнього руху для пасажирів.

- Яких Правил дорожнього руху потрібно дотримуватися пасажиром, щоб почуватися безпечно в громадському транспорті? (Відповіді учнів.)

Щоб у громадському транспорті було зручно, щоб ніхто нікому не заважав, усі пасажери мають поводитися культурно.

- Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 27 у підручнику.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 16–17).

---

2. Завдання на застосування знань.

- Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 27 у підручнику.

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

- Що нового ви дізналися сьогодні на уроці? (Відповіді учнів.)

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 25–27. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Культура поведінки в громадських місцях.

Мета: формувати уявлення про культуру поведінки в громадських місцях; виробляти вміння культурно поводитися в громадських місцях, аналізувати, порівнювати і робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити оцінні судження; виховувати вміння культурно поводитися, ввічливість.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

Фронтальне усне опитування.

- Яких правил культурної поведінки потрібно дотримуватися на вулиці?
- До яких наслідків може призвести нехтування правилами культурної поведінки на вулиці?
- Яких правил культурної поведінки потрібно дотримуватися в громадському транспорті?
- До яких наслідків може призвести нехтування правилами культурної поведінки в громадському транспорті?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Які місця належать до громадських? (Відповіді учнів.)
- Які громадські місця є там, де ви живете? Які з них ви відвідуєте?
- Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 28 у підручнику.

Кінотеатр, театр, музей, картинна галерея, цирк, бібліотека є громадськими місцями. Громадські місця відвідує багато людей, тому потрібно поводитися так, щоб не заважати й не створювати незручностей іншим людям.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтесь більше про те, як культурно поводитися в громадських місцях. Ви будете створювати знаки, які попереджатимуть про правила поведінки в громадських місцях.

Тема сьогоднішнього уроку: «Культура поведінки в громадських місцях».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про загальні правила культурної поведінки в громадських місцях.

Існують загальні правила культури поведінки в усіх громадських місцях, яких усі мають дотримуватися.

- Поміркуйте, які це правила. (Відповіді учнів.)

У всіх громадських місцях потрібно дотримуватися таких загальних правил культурної поведінки:

- ставитися до людей ввічливо;
- нікого не ображати;
- розмовляти тихо, не галасувати і нікому не заважати;
- підтримувати чистоту, не смітити, не вживати їжу;
- вимикати звук телефону.

2. Розповідь з елементами бесіди та роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про правила культурної поведінки в театрі.

- Для чого люди відвідують театр? (Відповіді учнів.)

- У яких театрах вам довелося бути?

- Які вистави ви переглядали? Ким ви є в театрі?

У театрі ви — глядачі. Для глядачів і глядачок діють певні правила поведінки, яких ви маєте дотримуватися, якщо ви культурні люди.

- Розкажіть, як ви поводитися в театрі, починаючи з пред'явлення квитка. (Відповіді учнів.)

У театрі, крім загальних правил культурної поведінки, існують свої правила:

- до театру треба приходити завчасно, не спізнюватися;
- здавати верхній одяг у гардероб;
- знайти своє місце в залі театру та зайняти його;
- якщо ваше місце посередині ряду, краще зайняти його швидше, аби менше турбувати інших людей;
- якщо все ж довелося проходити повз людей, які вже зайняли свої місця, проходите обличчям до них;

- під час вистави потрібно дотримуватися тиші, а наприкінці дійства подякувати акторам і акторкам оплесками.
- Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 29 у підручнику.
- До яких наслідків може призвести нехтування правилами культурної поведінки в театрі? *(Відповіді учнів.)*

3. Розповідь з елементами бесіди та роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про правила культурної поведінки в бібліотеці.

- Для чого призначені бібліотеки? Ким ви є в бібліотеці? *(Відповіді учнів.)*
- Які бібліотеки ви відвідуєте?
- Які книжки любите читати?
- У бібліотеці ви — відвідувачі. Для відвідувачів бібліотеки діють певні правила поведінки, яких ви маєте дотримуватися, якщо ви культурні люди.
- Розкажіть, як ви поводитися в бібліотеці. *(Відповіді учнів.)*
- У бібліотеці, крім загальних правил культурної поведінки, існують свої правила:
- потрібно бережно ставитися до книжок;
  - вибирати книжки на стелажах, не розкидаючи їх і не переставляючи з місця на місце;
  - вчасно повертати книжки в бібліотеку.
- Виконайте наступне завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 29 у підручнику.
- До яких наслідків може призвести нехтування правилами культурної поведінки в бібліотеці? *(Відповіді учнів.)*

4. Розповідь з елементами бесіди та роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про правила культурної поведінки в музеї.

- Для чого призначені музеї? Ким ви є в музеї? *(Відповіді учнів.)*
- Які музеї є там де ви живете?
- У яких музеях вам доводилося побувати?
- У музеї ви — відвідувачі. Для відвідувачів музею діють певні правила поведінки, яких ви маєте дотримуватися, якщо ви культурні люди.
- Розкажіть, як ви поводитися в музеї. *(Відповіді учнів.)*
- У музеї, крім загальних правил культурної поведінки, існують свої правила:
- потрібно уважно оглядати експонати та слухати розповідь екскурсовода;
  - якщо виникли запитання, поставте їх екскурсоводу наприкінці розповіді;
  - залами потрібно ходити спокійно й безшумно, розмовляти пошепки;
  - не можна торкатися експонатів руками;
  - не заступати експонати, щоб дати можливість побачити їх іншим.
- Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 30 у підручнику.
- До яких наслідків може призвести нехтування правилами культурної поведінки в музеї? *(Відповіді учнів.)*
- Що дає людям дотримання правил культури поведінки в громадських місцях?
- Отже, щоб у громадських місцях було безпечно і зручно, всі мають дотримуватися правил культурної поведінки, не робити негідних вчинків і застерігати від них своїх друзів.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 18–19).

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

- Що нового ви дізналися сьогодні на уроці? *(Відповіді учнів.)*
- За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці:
- Картка зеленого кольору:* «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».
- Картка жовтого кольору:* «Мені потрібно трохи більше пояснень».
- Картка червоного кольору:* «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 28–30. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Культура поведінки в гостях. Правила гостинності.

Мета: формувати уявлення про культуру поведінки в гостях і правила гостинності; виробляти вміння культурно поводитися в гостях та приймати гостей, аналізувати, порівнювати та робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити оцінні судження; виховувати вміння культурно поводитися, ввічливість.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

Фронтальне усне опитування.

- Яких загальних правил культурної поведінки потрібно дотримуватися в громадських місцях?
- Яких правил культурної поведінки потрібно дотримуватися в театрі?
- До яких наслідків може призвести нехтування правилами культурної поведінки в театрі?
- Яких правил культурної поведінки потрібно дотримуватися в бібліотеці?
- До яких наслідків може призвести нехтування правилами культурної поведінки в бібліотеці?
- Яких правил культурної поведінки потрібно дотримуватися в музеї?
- До яких наслідків може призвести нехтування правилами культурної поведінки в музеї?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- З якої нагоди вам доводилося бути в гостях? (Відповіді учнів.)
- Що вам відомо про поведінку в гостях?
У гості люди ходять з нагоди різних свят і подій.
Сьогодні на уроці ви дізнаєтесь більше про те, як потрібно поводитися культурно в гостях. Ви дізнаєтесь також, яких правил культурної поведінки має дотримуватися господар, який приймає гостей.
Тема сьогоднішнього уроку: «Культура поведінки в гостях. Правила гостинності».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про правила культурної поведінки в гостях.

Щоб вас запрошували в гості, потрібно знати й дотримуватися правил культурної поведінки в гостях. Це дасть можливість вам гарно провести час і не зіпсувати свято іншим людям.

- Розкажіть, як ви поводитися в гостях. (Відповіді учнів.)

Якщо вас запросили в гості:

- одягніться святково й прийдіть вчасно;
- привітайтеся з усіма присутніми;
- спілкуйтеся з усіма ввічливо й привітно, усміхайтеся;
- поведіть себе спокійно, не привертайте до себе зайвої уваги;
- ніколи не робіть зауважень господарям і гостям;
- за стіл сідайте, коли вас запросять;
- дотримуйтеся правил культурної поведінки за столом;
- збираючись додому, подякуйте за гостину.

- Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 31 у підручнику.

Коли вас запросили до гостини, дотримуйтеся наступних правил поведінки за столом:

- сидіти за столом потрібно правильно: спина рівна, ноги на підлозі, лікті поза столом;
- правильно користуйтеся столовими приборами;
- не розмовляйте під час їди з повним ротом;
- щоб запобігти проливанню напоїв, склянки або інші ємності потрібно тримати обома руками;
- якщо їжа гаряча, то дочекайтеся, поки вона трохи охолоне;
- під час розмішування цукру не дзвеніть ложками, а робіть це тихо;
- передавати хліб або якусь страву потрібно зліва на право;
- кашляти та чхати потрібно відвернувшись від столу та прикривши рот серветкою;
- користуйтеся серветкою, витираючи рот чи руки;

- не починайте їсти, поки всі присутні не одержали їжу і не сіли за стіл;
- не гойдайтеся на стільці за столом;
- не розмахуйте руками, тримаючи прибори, не направляйте їх на сусідів, які сидять поруч;
- не відкушуйте одразу великий шматок їжі.

Отже, якщо ви дотримуватиметеся правила культурної поведінки в гостях, то у вас буде багато друзів, які завжди будуть раді бачити вас у себе вдома.

2. Розповідь з елементами бесіди та роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про правила гостинності.

— Чи доводилося вам приймати гостей? З якої нагоди? (Відповіді учнів.)

— Які правила гостинності вам відомі?

Якщо друг чи подруга прийшли до вас додому, вони є гостями, яких потрібно прийняти люб'язно й сердечно, тобто ви маєте бути гостинними господарями.

— Розкажіть, як ви поводитися, коли до вас приходили гості. (Відповіді учнів.)

Якщо до вас прийшли гості:

- запропонуйте їм зняти верхній одяг і повісьте його на вішак;
- надавайте увагу всім гостям;
- стежте за тим, щоб ніхто не нудьгував;
- запропонуйте частування;
- не виказуйте свого поганого настрою і невдоволення;
- не залишайте гостей самих на довгий час;
- подякуйте за гарно проведений час.

Отже, кожна людина має вміти приймати гостей у своєму домі. Від цього залежить, яка думка складеться про вас у ваших друзів і знайомих.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 32 у підручнику.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 20).

2. Завдання на застосування знань.

— Чому в народі кажуть «Любиш у гостях бувати, люби і гостей приймати»?

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що нового ви дізналися сьогодні на уроці? (Відповіді учнів.)

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці:

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 31–32. Дати відповіді на запитання після тексту. Підготуватися до контрольної роботи з розділів 1 і 2.

РОЗДІЛ 3. ПРИРОДА

Тема уроку. Всесвіт. Планета Земля — наш дім у Всесвіті.

Мета: формувати уявлення про Всесвіт, галактику Молочний Шлях, сузір'я; виробляти вміння аналізувати, порівнювати і робити висновки, проводити дослідження, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; виховувати бажання пізнавати навколишній світ.

Обладнання: таблиці, фотознімки, презентація «Всесвіт».

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Які небесні тіла вам відомі? (Відповіді учнів.)

— Установіть відповідність між космічними тілами та їхніми назвами. (Відповіді учнів.)

Планета, зоря, супутник — Сонце, Місяць, Земля.

— Які прилади люди використовують для вивчення небесних тіл? (Відповіді учнів.)

Сьогодні вивчення розділу «Природа» ми розпочнемо з ознайомлення із Всесвітом і космічними тілами, які входять до його складу.

На уроці ви дізнаєтеся про те, до складу якої великої системи входить планета, яка є нашим космічним домом у Всесвіті, що таке галактика, з чого вона складається. Ви також довідаєтеся, що таке сузір'я, навчитеся визначати напрямок на північ за допомогою Полярної зорі.

Тема сьогоднішнього уроку: «Всесвіт. Планета Земля — наш дім у Всесвіті».

III. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь із використанням наочності з метою формувати уявлення про Всесвіт та його дослідження.

Ми живемо на планеті Земля. Удень ми можемо бачити на небі Сонце, а вночі — Місяць і зорі. Сонце, Земля, Місяць, зорі — це небесні тіла Всесвіту.

Всесвіт — це весь світ, що нас оточує. Він складається з величезної кількості зір, які розсіяні нерівномірно. В одних місцях скупчення зір велике, а в інших — значно менше. Планета Земля теж частина Всесвіту.

— Що вам відомо про зорі? Яка зоря розташована найближче до Землі? (Відповіді учнів.)

Зоря — це велетенська розжарена газова куля, що випромінює світло. Найближча до Землі зоря — Сонце.

Спостерігаючи за рухом Місяця, Сонця, планет та зір людство дізналося багато про те, як влаштований Всесвіт. У наш час для його дослідження вчені створили літальні апарати, що дали змогу вийти за межі Землі. Перший штучний супутник Землі було запущено в космос 1957 року.

На сьогодні в космічному сотні супутників, космічних кораблів і міжпланетних станцій, оснащених приладами для розвідування Всесвіту. Завдяки досягненням науки й техніки стало можливим тривале перебування на космічних станціях космонавтів, які здійснюють дослідження навколосемного простору.

— Пригадайте, хто вперше полетів у космос на космічному кораблі. Хто був першим космонавтом незалежної України?

Першим космонавтом, який у 1961 році облетів навколо Землі на космічному кораблі та побачив Землю з космосу, був Юрій Гагарін. Першим космонавтом незалежної України в 1997 році став Леонід Каденюк.

2. Бесіда з елементами розповіді та використанням наочності з метою формування уявлення про галактику та нашу Галактику — Чумацький Шлях.

Небесні тіла у Всесвіті розташовані не безладно, вони утворюють різні системи.

— Наведіть приклад відомої вам системи, яка входить до складу Всесвіту.

Прикладом однієї із систем у Всесвіті є Сонячна система.

Зорі у Всесвіті утворюють системи — галактики. *Галактика* — це величезна зоряна системи, до складу якої входять мільярди зір, що обертаються навколо ядра галактики.

Сонячна система входить до складу галактики, яка має назву *Чумацький (Молочний) Шлях*. Часто галактику Чумацький Шлях називають просто *наша Галактика* (пишуть з великої літери).

— Розгляньте зображення Чумацького Шляху на с. 33 у підручнику та дайте відповідь на запитання.

Ще в сиву давнину люди на нічному небі помітили сріблясто-білу світлу смугу. Вона нагадувала розлике молоко. Звідси й пішла одна з назв нашої Галактики — Молочний шлях. Інша її назва — Чумацький шлях походить від легенди про те, що чумаки їздили до Криму по сіль і орієнтувалися на цю сріблясто-білу смугу на небі.

3. Бесіда з елементами розповіді з метою формування уявлення про будову нашої Галактики.

Галактик у Всесвіті дуже багато й вони надзвичайно різноманітні за розмірами, формою та будовою.

— Розгляньте малюнки на с. 34 у підручнику. Попрацюйте в парі (групі) й виконайте запропоноване завдання.

Якщо подивитися на нашу Галактику збоку, то вона має форму диска і нагадує дві складені одна на одну тарілки. Наша Галактика є спіральною галактикою. Якщо подивитися на неї згори, то видно, що в центрі розміщене ядро, від якого відходять спіральні гілки, утворені скупченням зір.

Усі зорі нашої Галактики обертаються навколо свого ядра. У кожній зорі своя швидкість і період обертання. Разом з усіма зорями навколо ядра Галактики рухається Сонце. Воно робить один оберт навколо ядра галактики приблизно за 230 мільйонів років зі швидкістю 250 км/с. Сонце розташоване ближче до краю Чумацького шляху.

Отже, наша Сонячна система — це крихітна частина галактики Чумацький Шлях, а Земля — наш дім у Всесвіті, який потрібно берегти й дбати про нього.

4. Розповідь з елементами бесіди з метою формування поняття про сузір'я.

Зорі у Всесвіті дуже різноманітні. Вони відрізняються розмірами, яскравістю, температурою, кольором (сині, білі, жовті, червоні). Найвищу температуру мають сині й білі зорі. Ще в давнину спостерігачі зоряного неба помітили, що зорі розміщені групами. Завдяки власній фантазії вони побачили в розміщенні зір контури міфічних героїв, тварин і дали їм відповідні назви. Ділянки, на які поділили зоряне небо для зручності його вивчення, у сучасній астрономії називають *сузір'ями*. Усе небо поділене на 88 сузір'їв.

Одне з найвідоміших сузір'їв, яке багато хто з вас спостерігав на нічному небі, — це Велика Ведмедиця. Сім найяскравіших зір цього сузір'я утворюють фігуру, що нагадує ківш або віз.

Не менш відоме сузір'я Мала Ведмедиця. Його найяскравіші зорі теж утворюють фігуру ковша, тільки меншого, ніж у Великій Ведмедиці. На кінці ручки ковша Малої Ведмедиці міститься найяскравіша зоря цього сузір'я — Полярна зоря, яка завжди вказує напрямком на Північний полюс.

5. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування вміння знаходити Полярну зорю на нічному небі та орієнтуватися за нею.

За положенням Полярної зорі на нічному небі можна визначити напрямком на північ. У давнину Полярна зоря була дороговказом для подорожніх, замінюючи їм компас.

Якщо стати обличчям до Полярної зорі, то попереду буде північ; позаду — південь; праворуч — схід; ліворуч — захід.

— Розгляньте малюнок на с. 35 у підручнику.

Щоб знайти на небі Полярну зорю, потрібно взяти за орієнтир ківш Великої Ведмедиці та провести через дві його крайні зорі пряму. Якщо відкласти на прямій 5 відрізків між цими зорями в напрямі від отвору ковша, то знайдемо Полярну зорю.

IV. Закріплення засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 21–22).

---

2. Творче завдання.

— По якому шляху не ходила ні одна людина? (По Чумацькому шляху.)

V. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Який розділ ви розпочали вивчати? (Відповіді учнів.)

— Що нового ви дізналися сьогодні на уроці? (Відповіді учнів.)

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці:

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VI. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 33–35. Дати відповіді на запитання після тексту, провести дослідження. Використовуючи різні джерела інформації, дізнатися, які ще є сузір'я, та змодельювати одне з них.

Тема уроку. Сонячна система.

Мета: формувати поняття «Сонячна система», «планета», «астероїд», «комета», уявлення про будову Сонячної системи; розвивати мислення, спостережливість, уміння порівнювати, аналізувати й робити висновки, працювати в парі (групі); виховувати допитливість, бажання вивчати навколишній світ.

Обладнання: таблиці, фотознімки, презентація «Всесвіт» (слайди 14–15).

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Фронтальне усне опитування.

- Що таке Всесвіт? З чого він складається?
  - Як називається галактика, до складу якої входить Сонячна система?
  - Яку форму має наша Галактика?
  - Де в межах Галактики розташоване Сонце?
  - Які рухи здійснює наша Галактика?
  - Скільки налічується сузір'їв? Назвіть відомі вам сузір'я.
  - Як відшукати на небі Полярну зорю? Який напрям вона вказує?
-
-
-

2. Індивідуальне усне опитування.

- Презентуйте повідомлення про різноманітність сузір'їв і продемонструйте змодельоване вами сузір'я.
- Поділіться результатами спостережень за зоряним небом.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- До яких небесних тіл належать Сонце та Земля?
- Пригадайте, що вам відомо про Сонце.
- Що вам відомо про Землю?
- Які рухи Земля здійснює в космосі?
Сонце — одна із зір Всесвіту. Навколо Сонця обертається Земля, а разом із нею — й інші космічні тіла. Сьогодні на уроці ви довідаєтесь, які тіла входять до складу Сонячної системи. Ви також дізнаєтесь, яку будову має Сонячна система та яке місце у ній займає Земля. Ви навчитеся розрізняти космічні тіла.
Тема сьогоднішнього уроку: «Сонячна система».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та використанням наочності з метою формування уявлення про склад і будову Сонячної системи.

Сонце та небесні тіла, які навколо нього обертаються, утворюють Сонячну систему.

Центральним і наймасивнішим тілом Сонячної системи є Сонце.

Навколо Сонця обертаються 8 великих планет, супутники, астероїди, комети, метеороїди.

2. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування понять про космічні тіла, що входять до складу Сонячної системи.

Найбільшими тілами Сонячної системи, після Сонця, є планети. *Планета* — це велике кулясте небесне тіло, яке не випромінює світла.

Хоча планети й не випромінюють світла, проте на нічному небі добре видно навіть неозброєним оком найближчі до Землі планети. Вони виблискують, як яскраві зорі.

— Чому ж планети світяться?

Планети світяться, тому що на них потрапляє сонячне світло. Вони світяться відбитим сонячним світлом. Сонце освітлює й нагріває планети.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 36 у підручнику.

Усього налічується 8 планет. Сучасні назви планет походять від імен давньоримських богів: Меркурій — бог торгівлі; Венера — богиня краси (Венера справді найгарніша зі всіх планет); Марс — бог війни (він криваво-червоного кольору); Юпітер — всемогутній бог (Юпітер — найбільша планета); Сатурн — батько Юпітера, переможений сином і т. ін.

Земля — третя за віддаленістю від Сонця планета Сонячної системи.

Усі планети обертаються навколо Сонця власними орбітами. *Орбіта* — це уявна лінія, якою планета рухається навколо Сонця. Рухаючись навколо Сонця, планети одночасно обертаються навколо своєї осі. Вісь — це уявна лінія, яка проходить через центр планети і навколо якої вона обертається.

Більшість планет має *супутники* — небесні тіла, які рухаються навколо планет. Навколо Землі обертається її єдиний супутник — Місяць. Обертаючись навколо Землі, Місяць разом із нею рухається навколо Сонця. Є супутники і в інших планет. У Марса — 2 супутники, а в Юпітера їх понад 70.

Також навколо Сонця обертаються космічні тіла, схожі на планети, але значно менші від них за розмірами. Це *астероїди*. Вони мають у поперечнику від 1 до 1000 км і світяться відбитим від Сонця світлом. Нині відомо понад 700 тисяч астероїдів.

Найбільші астероїди — Паллада і Веста — мають у поперечнику близько 500 км. Деякі астероїди зіштовхуються між собою, змінюють свої орбіти і розсипаються на безліч дрібних уламків.

— Розгляньте на малюнку (с. 37 у підручнику) астероїди, які входять до складу Сонячної системи. Зверніть увагу на їх форму.

Час від часу на небі з'являються космічні тіла з довгим хвостом — *комети*. Це дуже холодні невеликі небесні тіла, що складаються із замерзлих газів, льоду та твердих уламків і обертаються навколо Сонця дуже витягнутими орбітами.

Усередині комети є ядро з льоду, замерзлих газів і твердих частинок. З наближенням до Сонця, під впливом його тепла, комета починає танути, і в неї з'являється голова, яка складається з пилу та газу, і хвіст із розріджених газів.

Найвідомішою і найкраще вивченою є комета Галлея.

— Розгляньте на малюнку (с. 37 у підручнику) зображення комети Галлея. Зверніть увагу на хвіст комети, який добре видно на нічному небі.

Повний оберт навколо Сонця комета Галлея робить за 76 років. Останній раз її можна було спостерігати на небі неозброєним оком у 1986 році.

— Визначте, коли наступного разу можна буде побачити комету Галлея на небі.

Наступного разу комета Галлея має з'явитися на небі в 2062 році.

Крім планет, астероїдів і комет, навколо Сонця обертається багато невеликих твердих уламків, які називають *метеороїдами*. Метеороїди, що впали на Землю, — це *метеорити*. Метеорити бувають кам'яні та залізні. Найбільший метеорит Гоба, маса якого понад 60 тонн, було знайдено в 1920 році в Африці.

Більшість метеороїдів не долітає до поверхні Землі. Уриваючись із великою швидкістю в повітряну оболонку Землі, вони нагріваються до дуже високих температур і згорають у повітрі. Тоді на нічному небі можна побачити палаючий слід, який називають *метеором*.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 23).

---

2. Завдання на застосування знань.

— Чому Сонячна система отримала таку назву? (*Сонячна система отримала таку назву, тому що Сонце є її центральним і наймасивнішим тілом.*)

— Назвіть тіла Сонячної системи від найбільшого до найменшого. (*Сонце, планети, астероїди, комети, метеороїди.*)

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Про які космічні тіла ви дізналися сьогодні на уроці? (*Відповіді учнів.*)

— Що нового ви про них дізналися? (*Відповіді учнів.*)

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 36–38. Дати відповіді на запитання після тексту.

Підготувати повідомлення про тіло Сонячної системи та його дослідження (на вибір).

Тема уроку. Планети Сонячної системи.

Мета: формувати уявлення про групи планет, ознаки планет, які належать до земної групи та планет-гігантів; розвивати уяву, вміння порівнювати, аналізувати і робити висновки; виховувати допитливість, бажання вивчати навколишній світ.

Обладнання: таблиці із зображенням планет Сонячної системи, презентація «Всесвіт» (слайд 16).

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне усне опитування.

- Що називають Сонячною системою? Які небесні тіла входять до складу Сонячної системи?
- Яке небесне тіло є центральним тілом Сонячної системи?
- Яке небесне тіло називають планетою? Які рухи здійснюють планети?
- Скільки планет входить до складу Сонячної системи?
- Назвіть планети Сонячної системи в порядку їх віддаленості від Сонця.
- Що називають супутниками, астероїдами, кометами та метеороїдами?

---

3. Індивідуальне усне опитування.

- Презентуйте повідомлення про одне із тіл Сонячної системи та його дослідження.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Які небесні тіла є найбільшими в Сонячній системі, після Сонця? (Відповіді учнів.)
- Які рухи здійснюють планети? (Відповіді учнів.)

Сьогодні на уроці ви довідаєтесь про те, на які групи поділяють планети Сонячної системи. Ви також дізнаєтесь, які особливості мають планети земної групи та планети гіганти.

Тема сьогоднішнього уроку: «Планети Сонячної системи».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про поділ планет на групи.

Найбільшими тілами, які обертаються навколо Сонця, є планети. Усі планети обертаються навколо Сонця та навколо своєї осі.

- Розгляньте схему на с. 39 у підручнику. На які групи подіють планети за розмірами? За розмірами планети Сонячної системи поділяють на дві групи:

- планети земної групи (Меркурій, Венера, Земля, Марс);
- планети-гіганти (Юпітер, Сатурн, Уран, Нептун).

- Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 39 у підручнику.

- Планети земної групи невеликі за розмірами і розташовані ближче до Сонця.
- Планети-гіганти більші за планети земної групи і розташовані на значній віддалі від Сонця.

2. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про особливості планет земної групи.

- Розгляньте на с. 40 у підручнику зображення планет земної групи: Меркурія, Венери, Землі та Марса.

- Порівняйте Меркурій з іншими планетами земної групи (Венерою, Землею та Марсом).

Меркурій — найближча до Сонця і найменша за розмірами планета Сонячної системи. Через близьке розташування до Сонця та повільне обертання навколо осі, поверхня Меркурія, що повернута до Сонця, нагрівається до температури понад +400°C. На протилежному боці, на який у цей час не потрапляють сонячні промені, температура знижується до -170°C. Супутників у Меркурія немає.

- Чи можливе життя на Меркурії? Чому?

Життя на Меркурії неможливе, тому що один його бік — це гаряча пустеля, а другий — крижана.

- Порівняйте Венеру з іншими планетами земної групи.

Венера — друга за близькістю до Сонця і розмірами планета Сонячної системи. Вона найяскравіша з планет, її добре видно на небі зранку або ввечері. Венера — найгарячіша планета. Її поверхня нагрівається до температури +460°C. Супутників у Венери, як і в Меркурія, немає.

- Чи можливе життя на Венері? Чому?

Життя на Венері неможливе, тому що це гаряча пустеля.

— Порівняйте Землю з іншими планетами земної групи.

Земля — найбільша за розмірами планета земної групи, у якої є один супутник — Місяць. Це єдина планета, на якій існує життя.

— Чому на Землі можливе життя?

Земля має повітряну оболонку, воду та сприятливі температурні показники, що створило умови для існування на ній життя.

— Порівняйте Марс з іншими планетами земної групи.

Марс — четверта від Сонця планета Сонячної системи. Температура на поверхні Марса не піднімається вище 0°C. Через червонуватий колір поверхні Марс називають «червоною» планетою. У Марса є два супутники.

— Чи можливе життя на Марсі? Чому?

Життя на Марсі неможливе, тому що це холодна пустеля.

3. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про особливості планет-гігантів.

— Розгляньте на с. 40 у підручнику зображення планет-гігантів: Юпітера, Сатурна, Урана, Нептуна. Порівняйте Юпітер з іншими планетами-гігантами.

Юпітер — найбільша планета Сонячної системи. Він у 318 разів більший за Землю. Через значну віддаленість від Сонця температура на ньому не перевищує –120°C. У телескоп Юпітер має вигляд смугастої планети, тому що в його атмосфері стрічками тягнуться довгі шари хмар. У Юпітера налічується 67 супутників.

— Порівняйте Сатурн з іншими планетами-гігантами.

Сатурн — друга за розмірами планета Сонячної системи. Він відрізняється від інших планет наявністю системи кілець, які складаються з крижаних і твердих частинок різних розмірів, які рухаються навколо нього. Товщина кілець не перевищує 1 км. Через значну віддаленість від Сонця температура на Сатурні становить близько –170°C. У Сатурна налічується 62 супутники.

— Порівняйте Уран і Нептун з іншими планетами-гігантами.

Уран — перша планета Сонячної системи, яку відкрили за допомогою телескопа. Уран — це крижаний гігант, тому що складається з великої кількості льоду. У центрі Урана міститься ядро, яке складається з каміння і заліза. Уран — найхолодніша планета, температура на поверхні якої опускається до –224°C. Він має 27 супутників.

Нептун — найвіддаленіша від Сонця планета Сонячної системи. За будовою й розмірами Нептун подібний до Урана і також є крижаним гігантом, тому що складається з великої кількості льоду. Нептун, як і Уран, найхолодніша планета, температура на поверхні якої опускається до –220°C.

— Чи можливе життя на планетах-гігантах? Чому?

Життя на планетах-гігантах неможливе, тому що вони отримують надзвичайно мало сонячного тепла.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 24).

---

2. Завдання на застосування знань.

— Чому планети земної групи отримали таку назву? (*Усі планети, які входять до складу планет земної групи, мають розміри, подібні до розмірів Землі.*)

— Чому планети-гіганти отримали таку назву? (*Усі планети, які входять до складу групи планет-гігантів, мають великі розміри, більші за розміри планет земної групи.*)

— Від чого залежить температура на поверхні планет? (*Температура на поверхні планет залежить від віддаленості їх від Сонця. Чим ближче планета розташована до Сонця, тим вища температура на її поверхні.*)

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Про які космічні тіла ви дізналися багато нового сьогодні на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці:

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим»;

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень»;

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / зрозуміла матеріал!».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 39–41. Дати відповіді на запитання після тексту та виконати запропоноване спостереження.

Тема уроку. Сонце — джерело світла і тепла на Землі.

Мета: формувати уявлення про Сонце як одну із зірок космічного простору — центральне тіло Сонячної системи, про його значення; розвивати мислення, спостережливість, уміння порівнювати, аналізувати й робити висновки; виховувати допитливість, бажання вивчати навколишній світ.

Обладнання: таблиці із зображенням Сонця, презентація «Всесвіт» (слайди 17–19).

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне усне опитування.

- На які групи поділяють планети Сонячної системи?
- Які планети належать до планет земної групи, які — до планет-гігантів?
- Якими ознаками планети-гіганти різняться від планет земної групи?
- Чому на планетах-гігантах неможливе життя?

---

3. Індивідуальне усне опитування.

- Охарактеризуйте планети земної групи.
- Охарактеризуйте планети-гіганти.
- Поділіться результатами спостережень за зоряним небом.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Щоб дізнатися, про яке космічне тіло йтиметься сьогодні на уроці, потрібно відгадати загадку:

Рано-вранці прокидається, встає,
розсипає скрізь проміннячко своє,
огляда природу, зігріва,
а надвечір спатоньки ляга. (*Сонце*)

- До яких космічних тіл належить Сонце?
- Яке значення має Сонце для нашої планети?
- Сонце — найближча до нас зоря, центральне тіло Сонячної системи.
- Завдяки Сонцю на нашій планеті існує життя. Поміркуйте чому.

В їжі та в усіх видах палива міститься енергія Сонця, яку перетворили рослини під час живлення.

Сьогодні на уроці ви більше дізнаєтесь про розміри Сонця, температуру на його поверхні та всередині. Ви також довідаєтесь, від чого залежить нагрівання земної поверхні сонячними променями, навчитеся порівнювати Сонце з іншими тілами Сонячної системи.

Тема сьогоднішнього уроку: «Сонце — джерело світла і тепла на Землі».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про характеристики Сонця.

Сонце — це найближча до Землі зоря. Як і всі зорі, Сонце — це велетенська розжарена газова куля, температура на поверхні якої становить близько 6000°C, а в її надрах сягає понад 15 000 000°C. За такої високої температури речовини, із яких складається Сонце, перебувають у розпеченому газуватому стані. Сонце можна порівняти з величезним багаттям. Саме тому воно випромінює у космічний простір величезну кількість світла й тепла.

- Розгляньте на с. 42 у підручнику зображення Сонця.

Сонце перебуває на дуже великій відстані від Землі — приблизно 150 мільйонів кілометрів. Світло від Сонця до Землі доходить приблизно через 8 хвилин. Хоча Сонце із Землі не видається великим, проте його розміри вражаючі. Діаметр у 400 разів більший за діаметр Місяця і в 109 разів більший за діаметр Землі.

- Розгляньте на с. 42 у підручнику порівняльні розміри Сонця, Юпітера та Землі.

Куля таких розмірів, як Сонце, може вмістити понад мільйон куль завбільшки із Землю.

Маса Сонця у 750 разів перевищує масу всіх разом узятих планет, які рухаються навколо нього.

- Поміркуйте, чому Сонце із Землі не видається таким великим.

Через те що Сонце розташоване дуже далеко від Землі, розміри його видаються невеликими.

- Поміркуйте, для чого людям потрібні знання про Сонце.

Сонце має величезний вплив на нашу планету, тому знання про нього дають ученим можливість краще розуміти його вплив на живі організми. Наприклад, поява на Сонці плям свідчить про його високу активність. Сонце у цей час випромінює багато шкідливої для всього живого енергії.

2. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про значення Сонця для життя на Землі.

— Чому без Сонця неможливе життя на Землі?

Сонце випромінює у космічний простір величезну кількість світла й тепла. Сонячне світло потрапляє на Землю у вигляді променів.

— Розгляньте на с. 43 у підручнику, як сонячні промені проходять крізь листя дерев у лісі.

До Землі доходить невеличка часточка сонячного світла й тепла, але її достатньо для того, щоб існувало життя та відбувалися такі природні явища, як випаровування води, колообіг води, рух повітря, виникнення ураганів і штормів. Існування людини тісно пов'язане із сонячною енергією, яку ми використовуємо, коли споживаємо їжу, спалюємо природне паливо. У природному паливі міститься енергія Сонця, яку увібрали в себе й перетворили рослини мільйони років тому.

Отже, Сонце — основне джерело світла й тепла на Землі, завдяки якому існує життя.

— Поміркуйте, що сталося б, якби Сонце стало холодним і перестало випромінювати світло й тепло.

Якби Сонце стало холодним, то Земля б поринула в темряву. Лише далекі зорі давали б їй мерехтливе світло. Від холоду загинуло б усе живе.

3. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про нагрівання сонячними променями земної поверхні.

— Пригадайте, від чого залежить нагрівання земної поверхні сонячними променями. (*Нагрівання земної поверхні залежить від висоти Сонця на небосхилі.*)

— Розгляньте малюнок на с. 43 у підручнику. Зробіть висновок, як нагрівання земної поверхні залежить від висоти Сонця на небосхилі. Зверніть увагу на площу, яку обігрівають промені, що падають прямовисно й під кутом. Зробіть висновок, чому промені, які падають прямовисно, більше нагрівають земну поверхню, ніж промені, які падають під кутом.

Коли промені падають прямовисно, вони обігрівають меншу площу, ніж тоді, коли під кутом. Тому що вище Сонце на небосхилі, то більше нагрівається земля поверхня.

Отже, нагрівання земної поверхні сонячними променями залежить від висоти Сонця на небосхилі.

- Коли Сонце перебуває високо на небосхилі, промені падають на земну поверхню прямовисно і сильно її нагрівають.
- Коли Сонце перебуває низько на небосхилі, промені падають під кутом і слабо нагрівають земну поверхню.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 25).

---

2. Завдання на застосування знань.

— Чому всі зорі нам здаються маленькими, а Сонце — великим? (*Порівняно з іншими зорями, Сонце розташоване найближче до Землі, тому й видається набагато більшим.*)

— Доведіть, що Сонце — це зоря. (*Сонце — це зоря, тому воно випромінює світло, а не світиться, як планети, відбитим світлом. Ми завжди бачимо на небі повний диск Сонця, який випромінює світло.*)

— Чому взимку холодно, а влітку тепло? (*Взимку Сонце стоїть дуже низько на небосхилі, тому цієї пори року холодно, а влітку — навпаки.*)

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Про яке космічне тіло йшлося сьогодні на уроці? Що нового ви дізналися про Сонце?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 42–44. Дати відповіді на запитання, виконати завдання після тексту та запропоноване дослідження.

Тема уроку. Земля — планета Сонячної системи.

Мета: продовжувати формувати уявлення про форму й розміри Землі; розвивати мислення, уміння аналізувати, робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; виховувати бажання вивчати навколишній світ.

Обладнання: таблиці, глобус, презентація «Всесвіт».

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Підсумки спостережень за змінами в природі.

III. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. *Індивідуальне письмове опитування на картках.*

2. *Фронтальне опитування.*

— До яких небесних тіл належить Сонце?

— Які розміри має Сонце? Яка температура на Сонці?

— Яке значення має Сонце для нашої планети?

— Як нагрівання земної поверхні залежить від висоти Сонця на небосхилі?

3. *Індивідуальне усне опитування.*

— Зачитайте результати спостережень за висотою Сонця на небосхилі впродовж дня та висновки (с. 25, завдання 3 у робочому зошиті).

IV. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Яку форму мають планети Сонячної системи? (Відповіді учнів.)

— Які рухи вони здійснюють? (Відповіді учнів.)

Земля має форму кулі. Сьогодні на уроці ви довідаєтесь про те, які існують докази її кулястості, які позначення є на глобусі — моделі Землі. Ви будете вчитися моделювати явища і процеси, що відбуваються на Землі, та робити висновки.

Тема сьогоднішнього уроку: «Земля — планета Сонячної системи».

V. Вивчення нового матеріалу.

1. *Бесіда з елементами розповіді з метою формування уявлення про характеристики Землі.*

Земля — третя за віддаленістю від Сонця планета Сонячної системи.

— Яку форму мають планети Сонячної системи? Які рухи вони здійснюють?

Земля, як і всі планети, має форму кулі й обертається навколо Сонця та навколо своєї осі. Земля — найбільша з планет земної групи. Її діаметр становить 12 742 км. Діаметр Землі майже у 3 рази більший за діаметр Меркурія — найменшої з планет Сонячної системи.

— Які беззаперечні докази того, що Земля має форму кулі, люди отримали з початком ери космонавтики?

Головним доказом того, що Земля має форму кулі, є фотографії, зроблені з космічних кораблів.

— Розгляньте зображення вигляду Землі з космосу (с. 45 у підручнику) і розкажіть, що видно на фотознімку.

На фотознімках, зроблених із космічних кораблів, видно материки й океани, гори та рівнини, моря, великі ріки й озера.

— Хто з людей першим полетів у космос? Хто був першим космонавтом незалежної України?

Першим полетів у космос у 1961 році Юрій Гагарін, який за 108 хвилин облетів на космічному кораблі Землю і побачив нашу планету з космосу. Першим космонавтом незалежної України в 1997 році став Леонід Каденюк, який провів у космосі на космічному кораблі 16 днів.

2. *Розповідь з використанням наочності з метою формування уявлення про те, якою уявляли Землю в далеку давнину.*

Ще в давнину люди замислювалися над тим, як влаштований величезний і різноманітний навколишній світ. Різні народи по-різному уявляли світ, що їх оточував. Оскільки під час перебування на місцевості поверхня Землі видається плоскою, то й люди довгий час вважали, що Земля — плоске тіло.

— На малюнках (с. 45 у підручнику) розгляньте, якою уявляли Землю давні індійці та греки. Опишіть їхні уявлення.

У стародавній Індії вважали, що Земля — це плоский диск, який розташований на спинах гігантських слонів, що стоять на черепазі. А черепаха стоїть на змії, яка огортає навколосемний простір.

В уявленнях давніх греків плоский диск Землі був оточений величезним морем, із-за якого щоранку піднімався бог Сонця і рухався небом.

3. Розповідь з метою формування уявлення про досягнення давніх учених у вивченні форми Землі.

Багато часу минуло, доки люди не дізналися, що Земля має форму кулі.

Першим припустив, що Земля не плоска, а має форму кулі, давньогрецький учений Піфагор. Припущення Піфагора підтвердив і довів його учень, видатний давньогрецький учений Арістотель ще понад 2 тисячі років тому. Спостерігаючи за затемненням Місяця, Арістотель звернув увагу, що тінь від Землі, яка падає на повний Місяць, завжди округла. Така тінь може бути лише від кулі, а отже, Земля — куля.

— Розгляньте на малюнку (с. 46 у підручнику) затемнення Місяця. Зверніть увагу на темний диск Землі — тінь від Землі, який закритий Місяць.

Отже, люди з давніх-давен цікавилися світом, що їх оточував і вивчали його. Поступово, з розвитком науки й техніки, уявлення людей про Землю змінювалися.

4. Бесіда з елементами розповіді з метою формування уявлення про докази кулястості Землі.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 46 у підручнику.

Ще в давнину люди помічали, що корабель у відкритому морі поступово зникає та з'являється з-за горизонту. На рівній місцевості (у степу, в полі, на морі) поверхня Землі проглядається у формі круга. Це можливо тому, що вона не плоска, а опукла.

Угорі видимий простір розширюється. Якщо піднятися на висоту, на якій літають космічні супутники та кораблі (200 км і вище), то можна побачити всю земну кулю.

Поступова поява предметів з-за лінії горизонту та розширення видимого простору з підняттям угору доводять, що Земля має форму кулі.

5. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про позначення на глобусі.

— Пригадайте, що таке глобус. Що на ньому зображують?

Глобус — це зменшене кулясте зображення земної поверхні, модель Землі. На ньому точно зображена земна поверхня.

— Розгляньте зображення глобуса на малюнку (с. 47 у підручнику) і дайте відповідь на запитання.

Глобус складається з кулі, що обертається навколо осі. (*Учитель демонструє глобус.*)

Земна вісь нахилена так само, як показує глобус. Вона проходить через центр Землі й перетинає земну поверхню в точках, які називаються *полюсами*. Зверху на глобусі позначено Північний полюс, а знизу — Південний.

На однаковій відстані від полюсів проходить уявна лінія — *екватор*. Він розділяє Землю на дві півкулі. Від Північного полюса до екватора простягається Північна півкуля, а від Південного полюса до екватора — Південна півкуля.

На глобусі різними кольорами позначено суходіл і водну поверхню: коричневим кольором — гори, жовтим і зеленим — рівнини, а синім і блакитним — океани, моря та інші водойми.

VI. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Фронтальна бесіда.

— Яку форму має Земля?

— Наведіть докази кулястості Землі.

2. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 26).

VII. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VIII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 45–47 Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Добовий рух Землі та його наслідки.

Мета: формувати поняття «вісь Землі», уявлення про рух Землі навколо своєї осі та про наслідок цього руху: зміну дня і ночі; формувати вміння аналізувати, порівнювати і робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; виховувати бажання пізнавати навколишній світ.

Обладнання: таблиці, телурій (або глобус і настільна лампа).

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Дайте коротку характеристику Землі.
- Якою уявляли люди Землю в давні часи?
- Хто і на основі яких фактів довів, що Земля має форму кулі?
- Наведіть докази кулястості Землі. Який із доказів є найвагомішим? Доведіть свою думку.
- Що таке глобус?
- Які позначення є на глобусі? Покажіть їх на глобусі.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Які рухи здійснює планета Земля в космосі?

Земля постійно рухається у космічному просторі, вона обертається навколо своєї осі та рухається по своїй орбіті навколо Сонця.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, як відбувається рух Землі навколо своєї осі та як це впливає на нашу планету. Тобто що відбувається на Землі внаслідок її обертання навколо своєї осі. Ви навчитесь моделювати рух Землі навколо своєї осі й робити висновки.

Тема сьогоднішнього уроку: «Добовий рух Землі та його наслідки».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Бесіда з елементами розповіді та практичної роботи з метою формування поняття «вісь Землі» та уявлення про обертання Землі навколо своєї осі та його наслідки.

Коли спостерігати за Сонцем, Місяцем та зорями, нам здається, що небесні тіла рухаються по небу.

— Розгляньте малюнок на с. 48 у підручнику і дайте відповідь на запитання.

Якщо спостерігати за Сонцем упродовж дня, то можна побачити, що воно рухається по небу зліва направо. Кажуть, що Сонце сходить зранку на сході та заходить увечері на заході. Насправді рух Сонця, а також Місяця і зір є тільки видимим. Це Земля обертається навколо своєї осі із заходу на схід, а нам видається, що рухаються небесні тіла.

— Що таке вісь Землі?

Вісь Землі — це уявна лінія, навколо якої обертається планета.

— Що випромінює Сонце?

Сонце випромінює світло і тепло, частина яких потрапляє на Землю.

— Що відбувається, коли на шляху сонячних променів розташоване непрозоре тіло? Чому?

Якщо на шляху сонячних променів розташоване непрозоре тіло, то вони не проходять крізь нього і не оминають його. Вони освітлюють повернутий до Сонця бік, а протилежний залишається в тіні.

— Чому сонячні промені не потрапляють на протилежний бік?

Причиною цього є те, що сонячні промені поширюються прямолінійно.

— Розгляньте малюнок на с. 49 у підручнику і дайте відповідь на запитання.

Земля — непрозоре тіло, тому сонячні промені не можуть пройти крізь неї. Сонячні промені освітлюють лише той бік Землі, який повернутий до Сонця.

Обертаючись постійно навколо своєї осі, Земля підставляє сонячним променям то один бік, то другий. На освітленому боці — день. На протилежний сонячні промені не потрапляють, він залишається в тіні. Тому на неосвітленому боці Землі — ніч. (*Пояснення вчитель супроводжує демонстрацією з використанням телурія чи настільної лампи, світло якої спрямоване на глобус.*)

Поступово на зміну дню приходять ніч. (*Учитель обертає модель земної кулі.*)

— Чому день змінюється на ніч?

Зміна дня і ночі відбувається, тому що Земля обертається навколо своєї осі. Там, де був день, настає ніч, а там, де була ніч, настає день.

— Розгляньте малюнок на с. 49 у підручнику й визначте, у якому напрямку обертається Земля навколо своєї осі.

Земля обертається навколо своєї осі зліва направо проти годинникової стрілки (із заходу на схід).

Проміжок часу, за який Земля робить повний оберт навколо своєї осі, називають *добою*. Отже, за одну добу відбувається зміна дня і ночі. Доба триває 24 години.

---

2. Практична робота з метою формування вміння демонструвати рух Землі навколо своєї осі та пояснювати причину зміни дня і ночі.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 49 у підручнику.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 27).

---

2. Завдання на застосування знань.

— Чому ми не помічаємо руху Землі навколо своєї осі? (*Ми не помічаємо руху Землі навколо осі, тому що разом із нею обертаємося ми й усе, що нас оточує.*)

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Про який рух Землі йшлося сьогодні на уроці?

— Що нового ви дізналися сьогодні на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 48–49. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Річний рух Землі та його наслідки.

Мета: формувати уявлення про рух Землі навколо Сонця та про наслідки цього руху: зміну пір року; формувати вміння аналізувати, порівнювати і робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; виховувати бажання пізнавати навколишній світ.

Обладнання: таблиці, телурій (або глобус і настільна лампа).

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Що таке вісь Землі?
- Охарактеризуйте рух Землі навколо своєї осі.
- Чому відбувається зміна дня і ночі?
- Що таке доба? Яка її тривалість?
- Продемонструйте за допомогою глобуса та джерела світла (телурія) зміну дня і ночі на Землі.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Які рухи здійснює планета Земля в космосі?

Земля постійно рухається у космічному просторі, обертається навколо Сонця по своїй орбіті й навколо своєї осі.

— З яким із рухів Землі ви ознайомилися?

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, як відбувається рух Землі навколо Сонця та як це впливає на нашу планету, тобто які наслідки має рух Землі навколо Сонця. Ви навчитеся моделювати рух Землі навколо Сонця й робити висновки.

Тема сьогоднішнього уроку: «Річний рух Землі та його наслідки».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про обертання Землі навколо Сонця та його наслідки.

Земля обертається навколо Сонця своєю орбітою.

— Що таке орбіта Землі?

Орбіта — це уявна лінія, якою планета рухається навколо Сонця.

Повний оберт навколо Сонця Земля робить за проміжок часу, який має назву *рік*. Тривалість року становить 365 діб і 6 годин.

Рахувати роки з такою кількістю неповних діб незручно. Тому календарним роком вважають рік, який має 365 діб. За 4 роки з неврахованих щорічно календарем 6 годин набігає повна доба. Тому раз на 4 роки цю добу додають до лютого місяця. Такий «подовжений» рік називають *високосним*. У ньому 366 діб.

— Розгляньте малюнок на с. 50 у підручнику та визначте, як розташована вісь Землі в просторі. Зверніть увагу на нахил земної осі під час її руху орбітою.

Земна вісь постійно нахилена. Коли Земля обертається навколо Сонця, вона не змінює свого положення. (*Пояснення вчителя супроводжується демонстрацією за допомогою телурія чи настільної лампи і глобуса.*)

Унаслідок нахилу земної осі положення Землі під час руху навколо Сонця постійно змінюється. Земля повертається до Сонця то Південною, то Північною півкулею.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоновані на с. 50 у підручнику.

Унаслідок того, що Земля обертається навколо Сонця і її вісь постійно нахилена, на Землі змінюються пори року.

2. Розповідь з елементами бесіди та використанням наочності з метою формування уявлення про зміну положення Землі відносно Сонця в різні пори року.

— Розгляньте на малюнку (с. 51 у підручнику) положення Землі в червні. Зверніть увагу, яка півкуля (Північна чи Південна) нахилена до Сонця.

— Поміркуйте, у якій півкулі Сонце піднімається у червні нижче на небосхилі, а в якій вище.

У червні до Сонця нахилена Північна півкуля. Вона отримує більше світла й тепла, тому що Сонце тут піднімається високо на небосхилі й сильно нагріває земну поверхню. У Північній півкулі настає літо.

Південна півкуля в цей час відхилена від Сонця. Воно стоїть низько на небосхилі, слабо освітлює й нагріває земну поверхню. У Південній півкулі в цей час зима. (*Пояснення вчителя супроводжується демонстрацією за допомогою телурія чи настільної лампи і глобуса.*)

У нашій місцевості влітку 22 червня Сонце опівдні піднімається найвище над горизонтом. Його шлях довгий, тому тривалість дня найдовша, а ночі — найкоротша.

Рухаючись по орбіті, Земля поступово нахилиється до Сонця Південною півкулею, а Північна півкуля відхиляється від Сонця. Через три місяці, у вересні, Земля займає таке положення, що сонячні промені однаково освітлюють і нагрівають Північну та Південну півкулі.

— Поміркуйте, у якій півкулі Сонце піднімається у вересні нижче на небосхилі, а в якій вище.

У Північній півкулі Сонце піднімається нижче на небосхилі, ніж улітку, стає холодніше, настає осінь. У Південній півкулі Сонце піднімається вище на небосхилі, ніж узимку, стає тепліше, настає весна. У нашій місцевості 23 вересня тривалість дня і ночі однакова — 12 годин.

— Розгляньте на малюнку (с. 52 у підручнику) положення Землі в грудні. Зверніть увагу, яка півкуля (Північна чи Південна) нахилена до Сонця. Поміркуйте, у якій півкулі Сонце піднімається у грудні нижче на небосхилі, а в якій вище.

У грудні до Сонця нахилена Південна півкуля. Вона отримує більше світла й тепла, тому що Сонце тут піднімається високо на небосхилі й сильно нагріває земну поверхню. У Південній півкулі настає літо. У нашій місцевості взимку 22 грудня Сонце опівдні піднімається найнижче. Його шлях над горизонтом короткий, тому тривалість дня найменша, а ночі — найдовша.

Північна півкуля в цей час відхилена від Сонця. Воно стоїть низько на небосхилі, слабо освітлює й нагріває земну поверхню. У Північній півкулі в цей час — зима.

Рухаючись далі по орбіті, Земля поступово нахилиється до Сонця Північною півкулею, а Південна півкуля відхиляється від Сонця. Через три місяці, у березні, Земля займає таке положення, що сонячні промені однаково освітлюють і нагрівають Північну та Південну півкулі.

— Поміркуйте, у якій півкулі Сонце піднімається у березні нижче на небосхилі, а в якій вище.

У Північній півкулі Сонце піднімається вище на небосхилі, ніж узимку, стає тепліше, настає весна. У Південній півкулі Сонце піднімається нижче на небосхилі, ніж улітку, стає холодніше, настає осінь. У нашій місцевості 21 березня тривалість дня і ночі однакова — 12 годин.

Отже, унаслідок того, що Земля обертається навколо Сонця і її вісь постійно нахилена в один бік, на Землі змінюються пори року. У той самий час в обох півкулях настають протилежні пори року.

3. Практична робота з метою формування умінь демонструвати рух Землі навколо Сонця та пояснювати причину зміни пір року на Землі.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 52 у підручнику.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 28).

---

2. Завдання на застосування знань.

— Україна розташована в Північній півкулі. Яка пора року в нас, коли до Сонця повністю повернута Південна півкуля? (*Зима.*)

— Яка пора року в нас, коли в Південній півкулі весна? (*Осінь.*)

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 50–52. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Місяць — природний супутник Землі.

Мета: формувати уявлення про природний супутник Землі — Місяць і вплив Місяця на Землю; формувати вміння аналізувати, порівнювати й робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; виховувати бажання пізнавати навколишній світ.

Обладнання: таблиці, телурій (або глобус і настільна лампа), презентація «Всесвіт».

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне усне опитування.

- Що таке рік? Скільки він триває?
  - Чому на Землі відбувається зміна пір року?
  - Які пори року настають у червні в обох півкулях? Чому?
  - Які пори року настають у вересні в обох півкулях? Чому?
  - Які пори року настають у грудні в обох півкулях? Чому?
  - Які пори року настають у березні в обох півкулях? Чому?
-
-
-

3. Індивідуальне усне опитування.

- Продемонструйте за допомогою телурія (чи глобуса й джерела світла) рух Землі навколо Сонця та поясніть причину зміни пір року.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Щоб дізнатися, про яке космічне тіло йтиметься сьогодні на уроці, потрібно відгадати загадку.
Буває кругленький,
з ріжками буває,
вночі його видно,
а вдень він зникає. (*Місяць.*)

— Розгляньте на с. 53 у підручнику вигляд Місяця на нічному небі.

— До яких космічних тіл належить Місяць? (*Відповіді учнів.*)

— Що таке супутник?

— Що вам відомо про Місяць?

— Чи завжди Місяць видно таким, як він зображений на малюнку?

Місяць — це природний супутник Землі. Супутниками називають космічні тіла, які обертаються навколо планет. У всіх планет, крім Меркурія і Венери, є супутники.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, якою є природа Місяця, які рухи він здійснює. Ви також довідаєтеся, чому вигляд Місяця на небі постійно змінюється та як супутник впливає на нашу планету.

Тема сьогоднішнього уроку: «Місяць — природний супутник Землі».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про єдиний природний супутник Землі — Місяць.

Місяць привертав увагу людей до себе ще в глибоку давнину, адже це другий за яскравістю об'єкт на небосхилі після Сонця.

Місяць — це єдиний природний супутник Землі й найбільший із супутників планет земної групи. Це єдине космічне тіло, на якому побувала людина. Перша посадка людини на Місяць відбулася в 1969 році.

Місяць набагато менший від Сонця й у чотири рази менший за Землю.

— Чому Сонце і Місяць із Землі здаються майже однаковими?

Місяць — найближче до Землі небесне тіло. Він розташований у 400 разів ближче до Землі, ніж Сонце, тому ми бачимо його таким великим.

Місяць — холодне тіло. Його можна бачити на небі лише тому, що його освітлюють сонячні промені. Місяць світиться відбитим сонячним світлом.

На Місяці немає повітря. Через відсутність повітря небо над Місяцем завжди чорне, усіяне зорями, та видно велику блакитну Землю.

— Чи залишається незмінним вигляд Місяця на нічному небі?

Вигляд Місяця на небі постійно змінюється: то він нагадує серп, то має вигляд частини диска, то повного диска. Вигляд Місяця на небі називають фазами.

— Чому ж вигляд Місяця на небі змінюється, а вигляд Сонця залишається незмінним?

Вигляд Місяця на небі змінюється, тому що Місяць, на відміну від Сонця, світиться відбитим сонячним світлом і рухається навколо Землі.

Ми бачимо лише освітлену частину Місяця, яка постійно змінюється, тому що змінюється положення Місяця відносно Сонця.

У фазі нового його зовсім не видно. Далі Місяць з'являється на небі у вигляді серпа — молодика. Освітлена частина поступово збільшується. Спочатку видно половину диска, а потім повний диск (повня). Після повні освітлена частина Місяця починає поступово зменшуватися. Спочатку видно половину диска, а потім серп повернутий у протилежний від молодика бік. Далі настає наступна фаза нового Місяця.

Проміжок часу між двома однаковими фазами Місяця триває майже 30 днів. Саме тому в календарях застосовують таку одиницю часу, як місяць, що пов'язано з рухом Місяця навколо Землі.

2. Розповідь з елементами бесіди та використанням наочності з метою формування уявлення про рухи, які здійснює Місяць.

Місяць обертається навколо Землі й навколо своєї осі. Повний оберт навколо Землі Місяць здійснює приблизно за 28 діб. Повний оберт навколо своєї осі Місяць робить теж приблизно за 28 діб.

Отже, період обертання Місяця навколо Сонця та навколо своєї осі однаковий. Унаслідок цього Місяць завжди повернутий до Землі одним боком.

— Розгляньте на с. 54 у підручнику фотознімок видимого боку Місяця, який завжди повернутий до Землі.

Невидимий бік Місяця люди побачили лише в 1959 році на фотознімках, зроблених автоматичною міжпланетною станцією, яка облетіла довкола Місяця.

— Розгляньте на с. 54 у підручнику фотознімок невидимого боку Місяця, який завжди повернутий від Землі.

На поверхні Місяця відбуваються значні коливання температур. На боці, повернутому до Сонця, температура піднімається до $+120^{\circ}\text{C}$, а на протилежному, неосвітленому боці, опускається до -160°C .

3. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про вплив Місяця на Землю.

Під впливом Місяця на Землі відбуваються припливи і відпливи. Під час припливів вода в морях та океанах піднімається й наступає на берег, затоплюючи значні прибережні території.

— Розгляньте на с. 54 у підручнику фотознімок припливу.

Під час припливів вода піднімається й наступає на берег, затоплюючи прибережні ділянки.

— Розгляньте на с. 54 у підручнику фотознімок відпливу.

Під час відпливів вода спадає й відступає від берега, оголюючи затоплені ділянки.

Припливи і відпливи на Землі чергуються й відбуваються через кожні 6 годин.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 29).

---

2. Завдання на застосування знань.

— Чи можливе життя на Місяці? Чому? (*Життя на Місяці неможливе, тому що там немає повітря. Крім того, на поверхні Місяця відбуваються значні коливання температури, що унеможлиблює існування на ньому живих організмів.*)

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Про яке космічне тіло йшлося сьогодні на уроці?

— Що нового ви дізналися про Місяць?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 53–55. Дати відповіді на запитання після тексту та виконати запропоноване дослідження за небом.

Тема уроку. Нагрівання земної поверхні сонячними променями.

Мета: продовжувати формувати уявлення про нерівномірність нагрівання сонячними променями кулястої земної поверхні, про теплові пояси Землі, вплив кількості тепла на природу теплових поясів; розвивати мислення, уміння аналізувати, робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; виховувати бажання вивчати навколишній світ.

Обладнання: таблиці, глобус, фізична карта півкуль.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне усне опитування.

- До яких космічних тіл належить Місяць?
  - Які розміри Місяця?
  - Які рухи здійснює Місяць?
  - Чому ми бачимо лише один бік Місяця?
  - Коли люди побачили протилежний бік Місяця?
  - Чому вигляд Місяця на небі постійно змінюється?
  - Яким є вплив Місяця на Землю?
  - Чи можливе життя на Місяці? Чому?
-
-
-

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Яку форму має планета Земля?
- Яке значення для нашої планети має Сонце?
- Від чого залежить нагрівання земної поверхні сонячними променями?

Земля має форму кулі. Сонце посилає на нашу планету світло й тепло, завдяки яким існує життя. Сонячні промені впродовж року падають на земну поверхню під різними кутами. Коли вони падають прямовисно, земна поверхня нагрівається більше, а коли косо, то менше.

Сьогодні на уроці ви довідаєтесь, як земна поверхня нагрівається сонячними променями, які теплові пояси є на Землі й на основі чого вони виділені. Ви будете вчитися моделювати явища і процеси та робити висновки.

Тема сьогоднішнього уроку: «Нагрівання земної поверхні сонячними променями».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Бесіда з елементами розповіді та практичної роботи з метою формування уявлення про нагрівання земної поверхні сонячними променями.

- Розгляньте малюнок на с. 56 у підручнику, дайте відповідь на запитання й зробіть висновок, де земна поверхня нагрівається найбільше, а де — найменше.
- Як змінюються кути падіння сонячних променів на земну поверхню від екватора до полюсів?
На екваторі та поблизу нього сонячні промені падають прямовисно. З наближенням до полюсів кути їхнього падіння зменшуються, біля полюсів промені падають косо, під значним нахилом до земної поверхні.
- Як змінюється нагрівання земної поверхні залежно від кута падіння сонячних променів?
  - Найбільше нагрівається земна поверхня в районі екватора — там, де сонячні промені падають прямовисно.
  - Найменше тепла отримує земна поверхня біля полюсів — там, де сонячні промені падають косо, під певним нахилом.
  - Між екватором і полюсами земна поверхня нагрівається менше, ніж на екваторі, але більше, ніж біля полюсів.

Отже, кількість сонячного тепла, яке потрапляє на земну поверхню, у різних місцях різна. Від екватора до полюсів зменшується кут падіння сонячних променів і зменшується кількість сонячного тепла.

Отже, від екватора до полюсів нагрівання земної поверхні зменшується.

- Чому сонячні промені по-різному падають на земну поверхню?

Сонячні промені по-різному падають на земну поверхню, тому що Земля має форму кулі.

2. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про теплові пояси Землі.

Виходячи з того, що кількість тепла, яку отримує куляста поверхня Землі, є різною і вона зменшується від екватора до полюсів, учені поділили Землю на *теплові пояси*:

- жаркий;
- два помірні (північний і південний);
- два холодні (північний і південний).

— Розгляньте малюнок на с. 57 у підручнику і дайте відповіді на запитання.

— Де розташований жаркий пояс? Чому він отримав таку назву?

Жаркий пояс пролягає обабіч екватора. Тільки тут сонячні промені падають прямовисно, унаслідок чого земна поверхня дуже нагрівається.

У жаркому поясі не відбувається зміна пір року, тут тепло впродовж усього року. У жаркому поясі тривалість дня і ночі становить приблизно по 12 годин.

— Де розташовані помірні пояси? Як падають сонячні промені на земну поверхню в помірних поясах порівняно із жарким?

Обабіч жаркого поясу в обох півкулях розташовані *помірні пояси* — *північний* і *південний*. У помірних поясах сонячні промені падають на земну поверхню більш косо, ніж у жаркому поясі. Внаслідок цього помірні пояси отримують менше тепла, ніж жаркий.

У помірних поясах відбувається зміна пір року. Літо тут переважно тепле, з великою кількістю спекотних днів. Зима холодна та сніжна. Тривалість дня і ночі змінюється впродовж року. Найдовший день улітку, а найкоротший — узимку.

— Де розташовані холодні пояси? Чому вони отримали таку назву?

Холодні пояси, північний і південний, розташовані в обох півкулях навколо полюсів. Їх так назвали, тому що сонячні промені протягом року падають косо і мало нагрівають земну поверхню. У холодних поясах не відбувається зміна пір року, тут холодно впродовж року.

Спостерігається полярний день і полярна ніч. На полюсах вони тривають по 6 місяців.

Теплові пояси відрізняються між собою природними умовами.

— У якому поясі найбільш сприятливі умови для існування організмів, а в якому — найменш сприятливі? Чому ви так вважаєте?

Найбільш сприятливими для існування організмів є умови в жаркому тепловому поясі. Тут завжди тепло, а тепло є однією з умов існування організмів.

— За допомогою малюнка на с. 57 у підручнику та фізичної карти півкуль визначте, у якому тепловому поясі розташована територія України.

Територія України розташована в помірному поясі. Тут відбувається зміна пір року і зміна тривалості дня.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Фронтальна бесіда.

— Як змінюється кількість тепла, що отримує земна поверхня від екватора до полюсів? Чому це відбувається?

— Чому сонячні промені падають на земну поверхню під різними кутами?

— Які теплові пояси виділяють на Землі? Де вони розташовані?

— Охарактеризуйте жаркий тепловий пояс.

— Охарактеризуйте помірні теплові пояси.

— Охарактеризуйте холодні теплові пояси.

2. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 30).

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 56–57. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Природні зони Землі.

Мета: продовжувати формувати уявлення про нерівномірність нагрівання сонячними променями кулястої земної поверхні, про теплові пояси Землі, вплив кількості тепла на природу теплових поясів; розвивати мислення, уміння аналізувати, робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; виховувати бажання вивчати навколишній світ.

Обладнання: таблиці, глобус, фізична карта півкуль.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне усне опитування.

- Як змінюється кількість тепла, що отримує земна поверхня від екватора до полюсів? Чому це відбувається?
- Чому сонячні промені падають на земну поверхню під різними кутами?
- Які теплові пояси виділяють на Землі? Де вони розташовані?

---

3. Індивідуальне усне опитування.

- Охарактеризуйте жаркий тепловий пояс.
- Охарактеризуйте помірні теплові пояси.
- Охарактеризуйте холодні теплові пояси.
- У якому тепловому поясі розташована Україна? Як це впливає на її природні умови?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Які теплові пояси виділяють на поверхні Землі? Чим зумовлена наявність на Землі теплових поясів? У кожному тепловому поясі в напрямку від полюсів до екватора природні умови поступово змінюються, наявні великі ділянки з однаковими природними умовами.

Сьогодні на уроці ви довідаєтесь, як називаються ділянки в теплових поясах з однаковими природними умовами, які природні умови характерні для цих ділянок. Ви будете вчитися моделювати явища і процеси, що відбуваються на Землі, та робити висновки.

Тема сьогоднішнього уроку: «Природні зони Землі».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про природні зони Землі та ознаки, якими вони відрізняються.

Великі ділянки з однаковими природними умовами називають *природними зонами*.

Природні зони відрізняються між собою цілим рядом ознак:

- погодними умовами (температурою повітря, кількістю опадів);
- ґрунтами;
- рослинним і тваринним світом.

— Від чого залежать погодні умови природної зони, у першу чергу — температура повітря?

Температура повітря залежить від кількості сонячного тепла, яке отримує природна зона, а кількість тепла — від кута падіння сонячних променів на земну поверхню.

— Де температура повітря на Землі найвища, а де — найнижча? Чому?

Найвищі температури спостерігаються поблизу екватора, земна поверхня там нагрівається найбільше, оскільки сонячні промені падають прямою лінією. Біля полюсів — найнижчі температури, земна поверхня там нагрівається найменше, оскільки сонячні промені падають під дуже малим кутом.

— Як змінюється температура повітря від екватора до полюсів? Чому?

Від екватора до полюсів температура повітря знижується, тому що зменшується кут падіння сонячних променів. Як наслідок, зменшується кількість тепла, яку отримує земна поверхня.

Для кожної природної зони різною є кількість опадів, що залежить від напрямку вітру та віддаленості від океану. Чим ближче до океану, тим більше опадів випадає на земну поверхню. Вітри, які дмуть з океану, приносять опади.

— Як впливають погодні умови на різноманітність рослинного і тваринного світу?

Що більше тепла й опадів отримує природна зона, то багатший та різноманітніший рослинний і тваринний світ.

2. «Ажурна пилка» з метою формування уявлення про природні зони Землі.

Учитель заздалегідь готує таблички з кольоровими позначками, щоб учні змогли визначити завдання для їхньої групи. Кожен учень буде входити у дві групи — «домашню» і «експертну».

— Спочатку об'єднаємось у «домашні» групи. Кожен витягніть із торбинки фішку (різні геометричні фігури різного кольору: червоного, синього, жовтого, зеленого, коричневого, білого й оранжевого).

— Об'єднайтеся в групи за кольорами (має утворитися 7 «домашніх» груп):

1 група — діти, у яких фігури червоного кольору;

2 група — діти, у яких фігури зеленого кольору;

3 група — діти, у яких фігури синього кольору;

4 група — діти, у яких фігури жовтого кольору;

5 група — діти, у яких фігури білого кольору;

6 група — діти, у яких фігури коричневого кольору;

7 група — діти, у яких фігури оранжевого кольору.

— Ваше завдання — опрацювати в групі частину інформації з підручника, запам'ятати її, щоб потім розповісти іншим учням у класі.

1 група — опрацьовують інформацію першого абзацу на с. 58.

2 група — опрацьовують інформацію першого абзацу на с. 59.

3 група — опрацьовують інформацію другого абзацу на с. 59.

4 група — опрацьовують інформацію третього абзацу на с. 59.

5 група — опрацьовують інформацію четвертого абзацу на с. 59.

6 група — опрацьовують інформацію першого абзацу на с. 60.

7 група — опрацьовують інформацію другого абзацу на с. 60.

— А зараз кожен із вас стане експертом з окремої теми. Тепер об'єднайтеся в «експертні» групи, використовуючи геометричні фігури:

1 група — ті, у кого квадрати;

2 група — ті, у кого трикутники;

3 група — ті, у кого кружечки;

4 група — ті, у кого ромби;

5 група — ті, у кого прямокутники.

Кількість «експертних» груп залежить від кількості дітей у класі. Важливо, щоб у кожній «експертній» групі було по одному учаснику із «домашніх» груп.

— Кожна «експертна» група повинна вислухати всіх представників «домашніх» груп, проаналізувати матеріал у цілому і заповнити схему на с. 31 у робочому зошиті. (Діти слухають інформацію експертів і кожен заповнює свою індивідуальну схему.)

— Тепер повертайтеся у «домашні» групи (за кольорами). Кожен із вас має поділитися інформацією, отриманою в експертній групі, з учасниками своєї «домашньої» групи. Порівняйте схеми, які ви заповнювали. За потреби внесіть у них зміни і доповнення.

— То які природні зони виділяють на Землі? (Відповіді учнів.)

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Фронтальна бесіда.

— Що таке природна зона?

— Якими ознаками відрізняються між собою природні зони Землі?

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 58–60. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Погода. Прогноз погоди.

Мета: продовжувати формувати уявлення про погоду, чинники, від яких вона залежить, прогноз погоди та його значення в діяльності людини; розвивати мислення, уміння аналізувати, робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; виховувати бажання вивчати навколишній світ.

Обладнання: таблиці, глобус, фізична карта півкуль.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне усне опитування.

- Що таке природна зона?
- Що є однаковим в природній зоні?
- Як погодні умови впливають на рослинний і тваринний світ природної зони?
- Які природні зони змінюють одна одну в Північній півкулі?

---

3. Індивідуальне усне опитування.

- Охарактеризуйте природну зону.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Які показники ви вписували в календар, спостерігаючи за природою в третьому класі? (Відповіді учнів.)
Температура повітря, стан неба (ясно, хмарно чи похмуро), вітер, опади — це показники погоди, які ви вписували в календар спостережень за природою.

Збираючись вийти з дому, майже кожен дивиться у вікно, щоб довідатися, падає дощ чи світить Сонце, яка температура повітря, дме вітер чи ні, тобто яка надворі погода. Знаючи це, люди вибирають відповідний одяг та взуття, планують певні види своєї господарської діяльності.

Сьогодні на уроці ви довідаєтесь, що таке погода, від яких головних чинників вона залежить, що таке прогноз погоди та для чого його складають. Ви будете вчитися прогнозувати погоду, використовуючи народні прикмети.

Тема сьогоднішнього уроку: «Погода. Прогноз погоди».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про погоду та її головні чинники.

Наша планета вкрита товстою повітряною оболонкою, яка має назву *атмосфера*. Саме в атмосфері відбуваються різноманітні природні явища: утворюються хмари, випадають опади, дме вітер тощо.

Стан нижнього шару атмосфери в даній місцевості в даний час називають *погодою*.

- Виконайте завдання для роботи в парі (групі) на с. 61 у підручнику.

Погода може бути дуже різною: дощовою, вітряною й прохолодною, сонячною, теплою й безвітряною, сонячною й вітряною, без опадів тощо.

Головними чинниками, від яких залежить погода, є температура повітря, вітер, хмарність, опади.

- Поміркуйте і висловіть свою думку, чому народна мудрість так говорить про погоду: «Трапляється такий год, що на день сім погод».

Погода дуже мінлива, вона може змінюватися навіть кілька разів на добу.

- Опишіть погоду, яка була вчора, сьогодні. Які зміни відбулися з погодою?

2. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про температуру повітря як чинник погоди.

- Від чого залежить температура повітря? (Відповіді учнів.)

Температура повітря залежить від кількості сонячного тепла, яке потрапляє на земну поверхню. Що вище Сонце на небосхилі, то більше тепла отримує земна поверхня і вища температура повітря.

- Коли впродовж доби і впродовж року спостерігаються найвищі та найнижчі температури? (Відповіді учнів.)

Упродовж доби Сонце найвище піднімається на небосхилі в полудень, тому в цей час спостерігаються найвищі температури. Упродовж року Сонце найвище піднімається на небосхилі влітку, тому в цю пору дуже тепло. Взимку Сонце на небосхилі найнижче, тому дуже холодно.

3. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про вітер як чинник погоди.

— Пригадайте, що таке вітер. (Відповіді учнів.)

Вітер — це рух повітря уздовж земної поверхні. Вітер буває різної сили: слабкий, помірний, сильний або дуже сильний. Залежно, звідки він дме, змінюється погода. Вітер з моря приносить хмарну, дощову або сніжну погоду, а вітер з суші — ясну й суху.

4. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про хмари та хмарність неба як чинник погоди.

— Відгадайте загадку.

Спробуй, друже, відгадати, що за стрій у небесах.

Чи клубки пухкої вати, чи то пір'я з крупних птах,
чи біжить овець отара? Ні, пливуть це білі... (*хмари*).

Хмари складаються з води, яка перебуває у різних станах: рідкому, твердому, газоподібному. Утворюються хмари тоді, коли водяна пара, що випарувалася із земної поверхні, піднімається високо в повітря, там охолоджується і перетворюється на краплинки води й кристалики льоду.

— Розгляньте ілюстрації на с. 62 у підручнику та дайте відповіді на запитання.

Купчасті хмари нагадують купи вати чи вовни. Перисті — величезні пір'їни. Шаруваті хмари розташовуються шарами, як коржі торта.

Ступінь покриття неба хмарами називають *хмарністю*. Відповідно погода буває ясною (коли на небі немає хмар), хмарною (на небі багато хмар, вони часто закривають Сонце) чи похмурою (все небо вкрите хмарами).

5. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про опади як чинник погоди.

З хмар випадають опади — вода в рідкому чи твердому стані.

— Які види опадів вам відомі? (Відповіді учнів.)

Дощ, крупа, сніг, град — це основні види опадів. Відповідно до їх виду погода буває дощовою чи сніжною, з градом чи сніговою крупою.

6. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про прогноз погоди та його значення.

З давніх-давен люди спостерігали за погодою. Щодня з телебачення чи з інтернету ви можете почути її передбачення, тобто прогноз погоди.

Учені збирають дані про стан атмосфери на метеорологічних станціях, що обладнані приладами для вимірювання температури повітря, кількості опадів, напрямку, сили і швидкості вітру та визначення інших показників погоди. Зібрані показники метеорологи доповнюють даними, які надають метеорологічні супутники Землі. На основі аналізів цих даних синоптики складають *прогноз погоди* — її науково обґрунтоване передбачення.

Передбачити погоду можна завдяки спостереженням за різними прикметами. Наприклад, про погіршення погоди свідчить посилення вітру під вечір, поява на небі темних хмар, червоний захід Сонця тощо.

— Для чого людині потрібен прогноз погоди? (Відповіді учнів.)

Від погоди залежать багато видів її господарської діяльності і в першу чергу — сільське господарство.

— Людям яких професій важливо знати прогноз погоди? (Відповіді учнів.)

Агрономи, садівники, комбайнери, трактористи, будівельники — це спеціалісти, яким важливо знати прогноз погоди, щоб планувати свою роботу.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 32).

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 61–63. Дати відповіді на запитання після тексту. Виконати завдання 2 і 3 в робочому зошиті (с. 33–34).

Тема уроку. Горизонт. Сторони горизонту.

Мета: формувати поняття «горизонт», «відкрита місцевість», «закрита місцевість», уявлення про основні та проміжні сторони горизонту, вміння позначати сторони горизонту на схематичному малюнку; розвивати спостережливість, допитливість, уміння аналізувати; виховувати бажання пізнавати природу.

Обладнання: таблиці, глобус.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Аналіз діагностичної роботи.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Яку форму має Земля? (Відповіді учнів.)

— Які докази кулястості Землі вам відомі?

Земля має форму кулі. Якщо вийти на рівну відкриту поверхню, наприклад, у полі чи на луці, можна довкола себе побачити земну поверхню у вигляді великого круга, краї якого наче з'єднуються з небом. Це горизонт.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, що таке горизонт, лінія горизонту, яку місцевість називають відкритою, а яку — закритою. Ви також довідаєтеся, які є основні та проміжні сторони горизонту. Ви навчитеся позначати сторони горизонту на схематичному малюнку.

Тема сьогоднішнього уроку: «Горизонт. Сторони горизонту».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Бесіда з елементами розповіді з метою формування понять «горизонт», «відкрита місцевість», «закрита місцевість».

На рівній відкритій поверхні, наприклад, у полі чи на луці, можна побачити земну поверхню у вигляді великого круга. Виникає відчуття, що ти перебуваєш у центрі цього круга, краєм якого земна поверхня наче з'єднується з небом.

Простір земної поверхні, який можна охопити очима, називають *горизонтом*.

Лінія, по якій небо ніби сходиться з поверхнею Землі, — це *лінія горизонту*.

Лінію горизонту добре видно на відкритих для огляду місцях. Якщо лінію добре видно, то такий горизонт називають видимим.

— Розгляньте малюнки на с. 64 у підручнику і дайте відповідь на запитання.

Лінію горизонту добре видно в полі, на луці, у степу, на морі. Таку місцевість називають *відкритою*.

На рівній відкритій поверхні лінію горизонту людина бачить навколо себе на відстані 4–5 км.

— Чи спостерігав хтось із вас лінію горизонту? Коли і де саме? (Відповіді учнів.)

Якщо підніматися, горизонт буде розширюватися, а лінія горизонту — віддалятися. З висоти 20 м лінію горизонту можна побачити на відстані 16 км, а з висоти 100 м — на відстані до 36 км.

Якщо рухатися вперед, лінія горизонту буде віддалятися.

— Чому дістатися до лінії горизонту неможливо?

До лінії горизонту дістатися неможливо, тому що Земля має форму кулі, у якої немає межі. (Учитель демонструє це на глобусі.)

Розширення горизонту під час підняття є одним з переконливих доказів кулястості Землі.

— Де неможливо побачити лінію горизонту? Чому?

У населеному пункті, у лісі, на горбистій місцевості, у горах лінії горизонту не видно, та й сам горизонт дуже обмежений, оскільки заважають будинки, дерева та інші підвищення.

Місцевість, де лінію горизонту не видно, називають *закритою*.

---

2. Бесіда з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про основні та проміжні сторони горизонту і вміння їх знаходити й позначати.

Якщо стояти на рівній відкритій місцевості, то можна побачити, що горизонт простягається на всі боки довкола нас. Виділяють чотири основні сторони горизонту: північ, південь, захід і схід, які скорочено позначають відповідно літерами: Пн., Пд., Зх., Сх. (*Скорочені позначення основних сторін горизонту вчитель записує на дошці.*)

— Розгляньте малюнок на с. 65 у підручнику і дайте відповіді на запитання.

Запам'ятайте, що вгорі завжди позначають північ, унизу — південь, ліворуч — захід, а праворуч — схід.

— Поміркуйте, чому основні сторони горизонту отримали такі назви.

Схід, тому що з того боку сходить Сонце, а на заході воно заходить. На південній стороні світить Сонце, а на північній — ні.

Крім основних, є ще проміжні сторони горизонту. Вони містяться між основними. Це північний захід, південний захід, північний схід, південний схід. Проміжні сторони горизонту скорочено позначають відповідно літерами: Пн. Зх., Пд. Зх., Пн. Сх., Пд. Сх. (*Скорочені позначення проміжних сторін горизонту вчитель записує на дошці.*)

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 35–36).

---

2. Завдання на застосування знань.

— У якому напрямку будуть повертатися учні з екскурсії, якщо зі школи вони вирушили на південний схід? (*Учні будуть повертатися в протилежному напрямку, тобто на північний захід.*)

— Людям яких професій потрібне вміння визначати сторони горизонту? (*Визначати сторони горизонту, тобто вміти орієнтуватися на місцевості, повинні вміти будівельники, геологи, мореплавці, льотчики, військові.*)

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 64–65. Дати відповіді на запитання після тексту. Провести запропоноване дослідження.

Тема уроку. Орієнтування на місцевості за допомогою Сонця та місцевих ознак.

Мета: формувати уявлення про орієнтування та способи орієнтування на місцевості за допомогою Сонця і місцевих ознак, вміння визначати сторони горизонту; розвивати спостережливість, допитливість, уміння аналізувати й робити висновки; виховувати бажання пізнавати природу, охайність і бережне ставлення до обладнання.

Обладнання: таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Вправа «Ланцюжок знань».

- Уявна лінія торкання земної поверхні і небосхилу — це...
- Якщо добре видно лінію горизонту, то такий горизонт називають...
- Місцевість, де добре видно лінію горизонту, називають...
- Місцевість, де лінію горизонту не видно, називають...
- Лінію горизонту добре видно в...
- Лінію горизонту не видно в...
- Якщо рухатися вгору, горизонт буде...
- Якщо рухатися вперед, лінія горизонту буде...
- Є такі основні сторони горизонту:...
- Є такі проміжні сторони горизонту:...

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

Природа Землі багата й різноманітна. Мабуть, кожному з вас хотілося б побувати в непрохідних джунглях і побачити там гігантських метеликів чи найменших птахів — колібрі, чи в льодових пустелях, де по-важно походжають пінгвіни.

Проте під час подорожі можуть виникнути труднощі. Зокрема, потрібно вміти розпалити вогнище, віднайти брід через річку, відшукати необхідну дорогу, щоб не заблукати, визначити сторони горизонту.

Уміння знаходити на місцевості сторони горизонту називають *орієнтуванням*. Той, хто вміє орієнтуватися на місцевості, завжди зможе знайти потрібний напрямок і не заблукати.

— Які способи орієнтування вам вже відомі? (За допомогою Полярної зорі.)

— Пригадайте, як можна орієнтуватися на місцевості за допомогою Полярної зорі. Чи завжди можна орієнтуватися за Полярною зорею?

За Полярною зорею можна орієнтуватися тільки вночі за умови, що небо не буде вкрите хмарами. Удень сторони горизонту на місцевості можна визначити за іншими дороговказами.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, як визначити сторони горизонту на місцевості за Сонцем. Ви також довідаєтеся, як можна орієнтуватися за місцевими ознаками.

Тема сьогоднішнього уроку: «Орієнтування на місцевості за допомогою Сонця та місцевих ознак».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами евристичної бесіди з метою формування уявлення про орієнтування за Сонцем.

Усім людям потрібно вміти орієнтуватися. *Орієнтування* — це вміння знаходити на місцевості сторони горизонту. Той, хто вміє орієнтуватися на місцевості, завжди зможе знайти потрібний напрямок і не заблукає під час подорожі.

— Пригадайте, як визначити сторони горизонту за Полярною зорею.

Якщо за допомогою Полярної зорі можна орієнтуватися в безхмарну ніч, то вдень надійним дороговказом є Сонце. Щоранку воно піднімається над горизонтом і опівдні займає найвище положення на небосхилі. Опівдні в Північній півкулі Сонце завжди буде на півдні. У цей час тінь від предметів найкоротша і завжди спрямована на північ.

— Розгляньте малюнок в підручнику на с. 66, на якому зображено визначення сторін горизонту за Сонцем, і дайте відповіді на запитання.

— Куди падає тінь опівдні?

— Які сторони горизонту будуть попереду і позаду, якщо опівдні стати обличчям у напрямку своєї тіні?

Якщо опівдні стати обличчям у напрямку своєї тіні, то попереду буде північ, а позаду — південь.

— На яку сторону горизонту вказуватиме права рука, а на яку — ліва?

Права рука вказуватиме на схід, а ліва — на захід.

2. *Бесіда та робота в парі (групі) з метою формування уявлення про орієнтування за місцевими ознаками.*

Трапляються випадки, коли за певних погодних умов неможливо орієнтуватися за небесними тілами: Полярною зорею чи Сонцем. Тоді можна вибирати ознаки, які є в навколишній природі. Оскільки північна й південна сторони отримують різну кількість сонячного світла й тепла, на це певним чином реагують рослини й тварини. Орієнтири в навколишній природі, за допомогою яких можна визначити сторони горизонту, називають *місцевими ознаками*.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 67 у підручнику.

- У берези кора завжди тонша, чистіша й біліша з південного боку.
- Мохи та лишайники люблять багато вологи, тому вкривають стовбури дерев та камені з північної сторони, яка повільніше висихає. Це ж стосується і грибів, які ростуть з північного боку дерев, кущів і пеньків.
- Ягоди дозрівають швидше з південної сторони куща, яка краще освітлюється й нагрівається сонячними променями. Саме тому в поодиноких деревах, що ростуть на галявинах, з південного боку гілки густіші та довші, ніж з північного.
- Мурашки будують мурашники з південного боку дерев і пеньків. Один схил мурашника пологий, він завжди повернутий на південь, а другий, крутий — на північ.
- Снігу завжди більше з північного боку дерев чи стовпів, бо з південного він тоне швидше.
- На південних схилах горбів, а також ярів і балок, сніг розтає швидше, ніж на північних, тому що вони краще нагріваються сонячними променями.

Щоб впевнитися у правильності орієнтування на місцевості, варто користуватися не однією місцевою ознакою, а одночасно кількома. Потрібно зіставити отримані результати і, якщо вони збігаються, робити висновки про розташування сторін горизонту.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. *Робота в зошиті з друкованою основою (с. 37).*

---

2. *Завдання на застосування знань.*

— Для чого потрібно вміти орієнтуватися на місцевості? (*Орієнтуватися на місцевості потрібно для того, щоб не заблукати та відшукати потрібний шлях.*)

— Чому, щоб упевнитись у правильності орієнтування на місцевості, варто користуватися не однією місцевою ознакою, а одночасно кількома? (*Таке орієнтування не є найнадійнішим способом визначення сторін горизонту, тому необхідно користуватися кількома місцевими ознаками. Потім потрібно зіставити отримані результати і, якщо вони збігаються, робити висновки про розташування сторін горизонту.*)

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що називають орієнтуванням?

— Про які способи орієнтування на місцевості ви довідалися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 66–68. Дати відповіді на запитання після тексту. Виконати запропоноване дослідження.

Тема уроку. Орієнтування на місцевості за допомогою компаса.

Мета: формувати поняття «компас», уявлення про способи орієнтування на місцевості за допомогою компаса; вміння визначати сторони горизонту, користуватися компасом; розвивати спостережливість, допитливість, уміння аналізувати; виховувати бажання пізнавати природу, охайність і бережне ставлення до обладнання.

Обладнання: таблиці, компаси.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Що означає орієнтуватися на місцевості?
  - Для чого потрібно вміти орієнтуватися на місцевості?
  - Як визначити сторони горизонту за Сонцем?
  - Коли неможливо орієнтуватися за небесними світилами?
  - Які місцеві ознаки допомагають орієнтуватися на місцевості?
-
-
-
-
-

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Які способи орієнтування вам вже відомі?

На попередніх уроках ви вже дізналися, що можна орієнтуватися на місцевості за допомогою Полярної зорі, Сонця та місцевих ознак.

Проте всі перелічені способи не є досить точними. Легко, швидко і точно допоможе визначити сторони горизонту на місцевості спеціальний прилад. (*Учитель демонструє компас.*)

- Хто знає назву цього приладу?

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, як працює компас. Ви також довідаєтеся, як визначити сторони горизонту на місцевості за допомогою компаса, навчитеся правильно користуватися компасом, щоб знайти сторони горизонту.

Тема сьогоднішнього уроку: «Орієнтування на місцевості за допомогою компаса».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про будову компаса.

- Чи завжди можна орієнтуватися на місцевості за небесними тілами? Обґрунтуйте свою думку.

У хмарну погоду неможливо орієнтуватися на місцевості за Сонцем чи Полярною зорею. Найкраще це робити за допомогою приладу, який називають компасом.

Компас — це стародавній винахід людства. Винайшли його в Китаї понад 2 тис. років тому.

- Розгляньте зображення компаса на с. 69 у підручнику і дайте відповідь на запитання.

Сучасний компас — це кругла коробочка з пластмаси. У ній міститься намагнічена стрілка, яка вільно рухається на вістрі. Це головна частина компаса. Кінець стрілки, який часто буває зафарбований, указує на північ.

Збоку є спеціальний важіль, який закріплює стрілку, коли компасом не користуються. На дні коробочки циферблат, на якому позначено сторони горизонту.

Якщо звільнити намагнічену стрілку, то один її кінець (може бути синього кольору) завжди показує на північ, а другий (може бути червоного кольору) — на південь.

Компас потрібно тримати горизонтально і повертати так, щоб синій кінець стрілки збігся з літерами Пн. Тоді літери Пд. будуть указувати на південь, Зх. — на захід, а Сх. — на схід.

2. Практична робота з метою формування вміння користуватися компасом.

Щоб правильно визначити сторони горизонту за допомогою компаса, потрібно вміти ним користуватися.
— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 70 у підручнику.

3. Робота в парі (групі) з метою формування закріплення вміння користуватися компасом.

— Виконайте роботу в парі (групі), запропоновану на с. 70 у підручнику.

---

4. Розповідь з метою формування уявлення про правила поводження з компасом.

Щоб компас працював надійно і правильно показував сторони горизонту, потрібно дотримуватися певних застережень: поводитися обережно, оберегати від ударів і зберігати подалі від металічних предметів.

Щоб покази компаса були точними, слід уникати роботи з ним поблизу металевих споруд, залізничних колій, ліній електропередач, тому що вони впливатимуть на покази намагніченої стрілки.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 38).

---

2. Завдання на застосування знань.

— Який спосіб орієнтування на місцевості є найнадійнішим? Чому? *(Найнадійнішим є спосіб орієнтування на місцевості за допомогою компаса. Тому що компасом можна користуватися за будь-якої погоди і в будь-який період доби.)*

— Чому не можна користуватися компасом поблизу металевих споруд? *(Тому, що намагнічена стрілка буде відхилятися у бік металевих предметів і показувати неточні результати.)*

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Про які способи орієнтування на місцевості ви довідалися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 69–70. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. План і масштаб.

Мета: формувати поняття «план», «масштаб», уявлення про використання масштабу на плані, вміння креслити план предметів; розвивати увагу і спостережливість, уміння порівнювати й аналізувати; виховувати бажання пізнавати навколишній світ.

Обладнання: таблиці, компаси.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

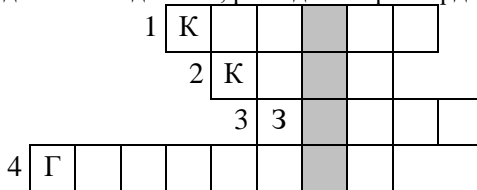
2. Фронтальне опитування.

- Що означає орієнтуватися на місцевості?
- Для чого призначений компас?
- Яку будову має компас?
- Як визначити сторони горизонту за компасом?
- Яких застережень потрібно дотримуватися під час роботи з компасом?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— За допомогою чого передає інформацію про тіла навколишнього світу підручник «Я досліджую світ»? (Відповіді учнів.)

Тексти, малюнки, світліни в підручнику передають інформацію про навколишній світ. Щоб дізнатися, за допомогою чого можна передати такі відомості, розгадайте кросворд.

1. Прилад, за допомогою якого визначають сторони горизонту. (Компас.)
2. Форма Землі. (Куля.)
3. Сторона горизонту, протилежна сходу. (Захід.)
4. Увесь видимий навколо нас простір. (Горизонт.)

— Прочитайте слово, яке вийшло у виділених клітинках. (План.)

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, що таке план і масштаб, навчитеся креслити план великих предметів та визначати, яким має бути масштаб плану.

Тема сьогоднішнього уроку: «План і масштаб».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування поняття «план» та вміння порівнювати план і малюнок.

— Розгляньте малюнок із зображенням предметів (кубика і циліндра) на с. 71 у підручнику і дайте відповідь на запитання.

— Що можна дізнатися про зображені предмети за допомогою малюнка? (Відповіді учнів.)

Малюнок дає уявлення про форму та колір предметів.

Малюнок — це зображення предметів такими, як ми їх бачимо.

— Чи можна за малюнком визначити розміри предметів та відстані між ними? (Відповіді учнів.)

За малюнком неможливо визначити точні розміри предметів та відстані між ними. Відомості про це можна довідатися із плану.

План — це зображення вигляду предметів зверху.

— Накреслимо на аркуші паперу план невеликого предмета, наприклад, гумки для стирання.

— З якого боку треба дивитися на гумку для стирання, щоб накреслити її план? (Відповіді учнів.)

Щоб накреслити план гумки для стирання, потрібно подивитися на неї зверху.

— Вигляд якої фігури має гумка для стирання зверху? (Відповіді учнів.)

Гумка для стирання зверху має вигляд прямокутника.

- Щоб зобразити на папері цей прямокутник, необхідно знати його розміри. Виміряйте довжину і ширину гумки для стирання.
- Накресліть план гумки для стирання на аркуші паперу.
- Поміркуйте, як ще можна накреслити план гумки для стирання. Можна прикласти її до аркуша паперу й обмалювати її по контуру.
- Виконайте практичну роботу, описану в підручнику на с. 71.
  - На малюнку предмет зображено так, як ми його бачимо.
  - На плані предмет зображено так, як ми його бачимо зверху.

2. Розповідь з елементами бесіди і практичної роботи з метою формування поняття «масштаб» та вміння креслити план великих предметів.

- План невеликого предмета відображає його точні розміри, тобто такі, якими вони є насправді.
- Якщо план невеликих предметів, розміри яких не перевищують розмірів аркуша паперу, накреслити не складно, то як бути, якщо потрібно накреслити план, наприклад, парти?
- З якого боку треба дивитися на парту, щоб накреслити її план? Вигляд якої фігури має кришка парти зверху?
  - На парту треба дивитися зверху, щоб накреслити її план. Зверху кришка парти має вигляд прямокутника.
  - Що потрібно зробити, перш ніж накреслити цей прямокутник?
  - Спочатку потрібно виміряти довжину і ширину парти.
  - Виміряйте довжину і ширину парти. (*Діти вимірюють розміри, а вчитель записує дані на дошці: наприклад, довжина 120 см, ширина 80 см.*)
  - Чи поміститься прямокутник таких розмірів на аркуші паперу?
  - Що потрібно зробити, щоб можна було накреслити план парти?
  - Прямокутник таких розмірів не поміститься на аркуші паперу. Щоб накреслити план парти, потрібно зменшити її розміри.
  - Поміркуйте, у скільки разів потрібно зменшити розміри парти, щоб її план помістився на аркуші паперу.
  - Можна зменшити розміри парти в 10 разів. Тоді довжина буде 12 см, а ширина — 8 см. (*Учитель робить записи на дошці.*)
  - Число, яке показує, у скільки разів зменшено (або збільшено) справжні розміри предметів і відстаней на плані, називають *масштабом*.
  - Записують масштаб так: в 1 см 10 см, або 1 см — 10 см. Це означає, що один сантиметр на плані відповідає десяти сантиметрам насправді, тобто розміри зменшено в 10 разів.
  - Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 72 у підручнику.
  - Знаючи масштаб плану, можна обчислити розміри предметів та відстані між ними.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 39).

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

- Що нового ви дізналися на уроці?
- За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.
  - Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».*
  - Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».*
  - Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».*

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 71–72. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Зображення місцевості на плані.

Мета: формувати поняття «план місцевості», «масштаб», уявлення про умовні знаки та використання масштабу на плані місцевості, про значення планів місцевості, вміння читати план місцевості; розвивати увагу і спостережливість, уміння порівнювати й аналізувати; виховувати бажання пізнавати навколишній світ.

Обладнання: таблиці, компаси, план місцевості.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Що таке план?
  - Порівняйте малюнок і план предмета.
  - Що таке масштаб?
  - Для чого використовують масштаб?
-
-
-

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Що означає вміння орієнтуватися на місцевості?
- Які є чотири основні сторони горизонту?
- Як скорочено позначають сторони горизонту?
- Людям яких професій потрібне вміння орієнтуватися на місцевості?

Геологам, мисливцям, лісникам, військовим, агрономам, льотчикам, морякам, будівельникам і людям багатьох інших професій потрібне вміння орієнтуватися на місцевості, щоб не збитися з правильного шляху, знайти місцерозташування певних об'єктів.

Проте, наприклад, геологам потрібно не лише знайти родовища корисних копалин, а й зазначити їх місцезнаходження, щоб можна було повернутися і видобувати їх. Тобто потрібно зобразити певну місцевість, позначити на ній об'єкти, напрями, відстані.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, що таке план місцевості, як і за допомогою чого на плані зображають об'єкти. Ви навчитеся «читати» план місцевості, тобто розумітися на його умовних знаках.

Тема сьогоднішнього уроку: «Зображення місцевості на плані».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування поняття «план місцевості».

Невелику територію земної поверхні можна сфотографувати або намалювати.

- Розгляньте на с. 73 у підручнику світлину та малюнок місцевості. (Відповіді учнів.)

На світлині видно місцевість і предмети такими, якими їх побачив фотограф, а на картині — як їх побачив художник.

- Чи можна за малюнком або світлиною визначити розміри предметів і відстані між ними, довідатися, як розташовані предмети відносно сторін горизонту? (Відповіді учнів.)

За світлиною та малюнком не можна точно визначити розміри об'єктів і відстань між ними, їх розташування відносно сторін горизонту. На світлині й малюнку не всі предмети можна побачити, деякі з них загоржені іншими.

Значно краще ознайомлюватися з територією за допомогою плану місцевості.

План місцевості — це креслення вигляду зверху невеликої ділянки земної поверхні. На плані місцевість зображена так, як її видно зверху.

Ще в давнину людям потрібно було не тільки вміти орієнтуватися на місцевості, а й відтворювати те, що на ній є. Люди ще не винайшли письма, проте вже вміли креслити на піску або на корі дерева схему шляху, яким вони ходили на полювання. На ній вони зображали предмети, вказували приблизні відстані між ними, напрямки. Так з'явилися перші плани місцевості.

Усі предмети на плані розміщують відповідно до сторін горизонту. Це дає змогу орієнтуватися на місцевості та визначати розташування предметів.

— Знайдіть на плані, зображеному на с. 74 у підручнику, стрілку. Які напрямки вона вказує? З якого боку буде схід, а з якого — захід?

Стрілка на плані вказує напрям північ — південь, відповідно праворуч буде схід, а ліворуч — захід.

Якщо стрілки на плані немає, то вгорі аркуша завжди буде північ, унизу — південь, праворуч — схід, а ліворуч — захід.

2. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про умовні знаки на плані місцевості та вміння «читати» план місцевості.

Зазвичай на плані мало написів, які можна прочитати. Це назви населених пунктів, річок, озер. Більшість предметів зображено за допомогою умовних знаків, за якими можна розпізнати об'єкти, дізнатися про їх розташування. Щоб розібратися, що відтворено на плані місцевості, потрібно вміти його «читати», тобто розуміти, що означають умовні знаки, які є на ньому.

— Розгляньте на с. 74 у підручнику умовні знаки плану місцевості та прочитайте їх значення.

Кожний предмет має свій умовний знак. Здебільшого за малюнком або кольором умовних знаків можна впізнати зображений об'єкт.

— Назвіть об'єкти, які можна впізнати за малюнком і кольором умовних знаків (*річка, ліс, будинок, дорога, стежка, міст*).

Той, хто знає умовні знаки, може легко «прочитати» план місцевості.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 74 у підручнику.

3. Розповідь з елементами бесіди і практичної роботи з метою продовження формування поняття «масштаб».

— Що потрібно зробити, щоб помістити план місцевості на аркуші паперу?

Щоб накреслити на аркуші план місцевості, потрібно зменшити розміри зображень предметів і відстані між ними.

— Що таке масштаб?

Число, яке показує, у скільки разів зменшено (або збільшено) справжні розміри предметів і відстані на плані, називають *масштабом*.

— Прочитайте масштаб на плані, зображеному на с. 74 у підручнику. Що він означає?

Масштаб плану місцевості — в 1 см 50 м. Це означає, що один сантиметр на плані відповідає п'ятдесяти метрам на місцевості, тобто розміри зменшено в 5000 разів.

— Поміркуйте, люди яких професій у своїй роботі використовують плани місцевості. (*Відповіді учнів.*)

Плани місцевості використовують у своїй роботі військові, будівельники, геологи, лісники, працівники сільського господарства та люди багатьох інших професій. Плани потрібні туристам. Під час подорожей незнайомою місцевістю, щоб не заблукати, знайти дорогу чи потрібний об'єкт в пригоді стане план місцевості.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 40–41).

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 73–75. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Географічна карта.

Мета: формувати поняття «географічна карта», «фізична карта», уявлення про позначення та умовні знаки на географічній карті півкуль, вміння читати географічну карту з використанням умовних знаків і масштабу; розвивати вміння порівнювати й аналізувати; виховувати бажання пізнавати навколишній світ.

Обладнання: лінійки, глобус, географічні атласи, географічні карти.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Що таке план місцевості?
- За допомогою чого на плані місцевості зображують предмети?
- Як визначити на плані сторони горизонту?
- Що таке масштаб?
- Для чого потрібні плани?
- Люди яких професій користуються планами?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

Ви вже знаєте, що невелику ділянку земної поверхні можна зобразити на плані місцевості.

- А на чому зображують великі ділянки земної поверхні або й усю поверхню земної кулі? Відповісти на це запитання ви зможете, відгадавши загадки.

Одну ногу маю, головою обертаю.

Покажу вам гори й ріки, океани і моря.

Здогадалися, хто я? (*Глобус.*)

***

Країни без людей, міста без будинків,
ліси без дерев, моря без води. (*Географічна карта.*)

Великі ділянки земної кулі зображують на глобусі й географічних картах.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, які позначення є на глобусі, що таке географічна карта, за допомогою яких умовних знаків на картах зображають земну поверхню, які позначення є на картах. Також ви навчитеся працювати з географічною картою, використовуючи умовні знаки і масштаб.

Тема сьогоднішнього уроку: «Географічна карта».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про позначення на глобусі.

- Пригадайте, що таке глобус. Що на ньому зображують?

Глобус — це зменшене кулясте зображення земної поверхні. На ньому точно відтворена земна поверхня.

- Розгляньте зображення глобуса на с. 76 у підручнику і дайте відповіді на запитання.

Глобус складається з кулі, що обертається навколо осі. (*Учитель демонструє глобус.*)

Земна вісь нахилена так само, як показує глобус. Земна вісь проходить через центр Землі й перетинає земну поверхню в точках, які називаються полюсами. Зверху на глобусі позначено Північний полюс, а знизу — Південний.

На однаковій відстані від полюсів проходить уявна лінія — екватор. Екватор розділяє Землю на дві півкулі. Від Північного полюса до екватора простягається Північна півкуля, а від Південного полюса до екватора — Південна півкуля.

По всій поверхні карти проходять у різних напрямках лінії. Одні прямують зверху вниз уздовж глобуса, з'єднуючи Північний і Південний полюси. Це меридіани.

Проведені зліва направо впоперек глобуса лінії, паралельно до екватора, — це паралелі. Екватор є найдовшою паралеллю.

На глобусі різними кольорами позначено суходіл і водну поверхню. Коричневим кольором позначені гори, жовтим і зеленим кольорами — рівнини, а синім і блакитним — океани, моря та інші водойми.

2. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування поняття «географічна карта», уявлення про позначення на ній та зображення земної поверхні.

- Поміркуйте, чи завжди зручно користуватися глобусом. Чому?

Масштаб шкільного глобуса — в 1 см 500 км. Це означає, що глобус у 50 мільйонів разів менший за справжні розміри Землі. Відповідно в стільки ж разів зменшена і земна поверхня. Тому на глобусі за допомогою умовних знаків можна позначити лише великі об'єкти. Тут ви не знайдете багатьох річок, озер, гір,

морів. Щоб детальніше зобразити на глобусі земну поверхню, його потрібно робити дуже великим (хоча б 2 м у діаметрі).

— Чи можна на глобусі охопити зором усі ділянки земної поверхні?

Користуючись глобусом, можна побачити лише один його бік. Тому значно частіше замість глобуса для зображення великих ділянок земної поверхні використовують географічні карти. Перші географічні карти були створені понад 2 тисячі років тому. Весь цей час вони слугують людям для пізнання навколишнього світу.

Географічна карта — це зменшене в багато разів зображення на площині земної поверхні за допомогою умовних знаків. Якщо уявно поділити глобус по меридіану на дві півкулі та зобразити їх поверхню на аркуші паперу, то отримаємо карту півкуль: Східної та Західної. (*Учитель демонструє фізичну карту півкуль.*)

— Пригадайте, за допомогою чого зображають предмети на плані місцевості.

Як на плані, так і на географічній карті об'єкти позначають за допомогою умовних знаків.

— Чи різняться кольори, якими зображено земну поверхню, на глобусі та карті? (*Учитель демонструє глобус і фізичну карту півкуль.*)

Так, як і на глобусі, на карті півкуль синім кольором різних відтінків зображають водойми. Відтінки свідчать про глибину водойм. Темно-синім кольором позначені найглибші місця, а блакитним — мілкі.

Сушу зображають жовтим, коричневим і зеленим кольорами різних відтінків, тому що її поверхня неоднакова. Зеленим і жовтим кольорами позначають рівнини, а коричневим — гори. Що вищі гори, то темніше забарвлення на карті.

На географічній карті, як і на плані, використовують масштаб. Проте, якщо на плані відстані зменшені в сотні разів, то на карті — у тисячі й навіть мільйони разів.

Залежно від величини зображуваної території та розмірів карти використовують різні масштаби. Що більша територія, яку зображають на карті, то менший масштаб.

— Прочитайте масштаб на карті півкуль та на карті України (див. форзаци підручника). Поміркуйте, на яких картах — з малим чи великим масштабом — можна зобразити більше об'єктів.

На картах з великим масштабом можна зобразити більше об'єктів.

По всій поверхні карти, як і на глобусі, проходять у різних напрямках лінії — меридіани й паралелі.

— Який напрямок показують меридіани, а який — паралелі?

Меридіани показують напрямок північ–південь, паралелі — схід–захід.

Угорі на географічній карті — північ, унизу — південь, праворуч — схід, а ліворуч — захід.

Кarti, на яких зображують природні об'єкти земної поверхні, називають фізичними. Крім фізичної карти півкуль, з якою ви ознайомилися, є ще багато інших географічних карт.

На основі фізичних створюють спеціальні карти, на яких позначають країни світу, їх столиці, природні зони, клімат, населення, ґрунти, рослинний і тваринний світ тощо.

Є карти окремих частин земної поверхні, наприклад, материків, океанів. Карти можуть бути зібрані в атласи.

3. Практична робота з метою формування вміння читати географічну карту з використанням умовних знаків і масштабу.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 77 у підручнику.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 42).

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 76–77. Дати відповіді на запитання і виконати завдання після тексту.

Тема уроку. Форми земної поверхні.

Мета: формувати уявлення про рівнини та гори, їх види; розвивати вміння працювати з фізичною картою півкуль та України, спостережливість, здатність порівнювати, аналізувати, робити висновки; виховувати любов до Батьківщини та бережне ставлення до її природних багатств.

Обладнання: фізична карта півкуль та України, таблиці, пісок, вода.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне усне опитування.

- Що таке географічна карта?
  - Як на картах позначають поверхню Землі?
  - Що таке паралелі? Покажіть їх на карті півкуль.
  - Що таке меридіани? Покажіть їх на карті півкуль.
  - Як визначити сторони горизонту на карті?
  - Які карти називають фізичними?
-
-
-

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Розгляньте фізичну карту півкуль. Якими кольорами на карті зображений суходіл? Що позначають цими кольорами?

На фізичній карті півкуль суходіл зображений зеленим, жовтим і коричневим кольорами. Зеленим і жовтим — рівнини, а коричневим — гори.

Земна поверхня дуже різноманітна: в одних місцях вона майже рівна, в інших — горбиста. Гори та рівнини — основні форми земної поверхні суходолу.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, що таке рівнини та гори, якими вони бувають. Ви навчитеся розрізняти види рівнин і гір.

Тема сьогоднішнього уроку: «Форми земної поверхні».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про рівнини та їх різноманітність.

Земна поверхня дуже різноманітна: в одних місцях вона майже рівна, в інших — горбиста та розчленована. *Рівнини і гори* — це основні форми земної поверхні.

— Розгляньте фізичну карту півкуль. Які кольори переважають на карті? Про що це свідчить?

На карті півкуль переважають зелений і жовтий кольори. Це свідчить про те, що значну частину території земної поверхні займають рівнини.

Рівнини — це великі ділянки суші, які мають майже рівну поверхню. На рівнинах зручно зводити будівлі, прокладати дороги, займатися господарством, тому на них здавна селилися люди.

— Чому рівнини позначають різними кольорами: зеленим і жовтим?

Рівнини зображені різними кольорами, бо вони різняться між собою висотою і поділяються на низовини та височини.

- *Низовини* — це форми земної поверхні, висота яких не перевищує 200 м. Вони здебільшого мають рівну й плоску поверхню. Низовини позначають зеленим кольором.
  - *Височини* — це форми земної поверхні, висота яких коливається в межах від 200 до 500 м. Вони мають зазвичай горбисту або хвилясту поверхню. Височини позначають на карті жовтим і світло-коричневим кольорами.
- Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 78 у підручнику.
- Рівнини відрізняються своєю поверхнею.
- Трапляються рівнини з майже рівною поверхнею без будь-яких підвищень та понижень. Іноді вони такі великі, що добре видно лінію горизонту. Такі рівнини називають *плоскими*.
  - Проте поверхня більшості рівнин не є абсолютно рівною, часто трапляються горби. Такі рівнини називають *горбистими*.

Горб — це невелике підвищення над поверхнею, висота якого не перевищує 200 м.

— Розгляньте на с. 79 у підручнику горб і дайте відповідь на запитання.

У горба розрізняють підніжжя, схил і вершину. Місце, де починається підйом, називають підніжжям. Вершина — це найвища точка горба. Частину горба між підніжжям і вершиною називають схилом. Схили в горбів бувають положистими або крутими.

На рівнинах крім підвищень (горбів) бувають пониження — яри й балки.

Яр — це заглибина на земній поверхні з вузьким дном і крутими схилами.

— Розгляньте на с. 79 у підручнику яр. Зверніть увагу на круті схили яру, не вкриті рослинністю.

— Поміркуйте, як на поверхні Землі міг утворитися яр.

Утворюється яр унаслідок руйнівної дії текучої води. Коли потік талої або дощової води стікає схилами горба по похилій місцевості, утворюється невелика вимоїна, яка поступово глибшає та ширшає й перетворюється на яр.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 79 у підручнику, щоб змоделювати утворення яру.

Упродовж років схили ярів укриваються рослинністю, і вони перетворюються на балки.

Балка — це заглибина з положистими схилами, укритими рослинністю.

— Розгляньте на с. 79 у підручнику балку. Зверніть увагу на положисті схили балки, вкриті рослинністю.

— Поміркуйте, якими ознаками балка відрізняється від яру.

Спільними ознаками яру й балки є те, що вони є заглибленнями на земній поверхні. Вони мають схили. Яр відрізняється від балки тим, що в нього круті схили без рослинності, тоді як у балки схили положисті й укриті рослинністю.

2. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про гори та їх різноманітність.

Невеликі території земної поверхні зайняті горами. *Гори* — це високо підняті над рівнинами та сильно розчленовані ділянки суші.

Найчастіше гори тягнуться довгими рядами. Такі ряди називають *гірськими хребтами*. Найвища частина хребта — це вершина, а найнижча — перевал. Через перевали прокладають дороги. Між гірськими хребтами лежать долини. Широкими долинами і пологими схилами гір прокладають дороги. Тут розміщені поселення людей.

— Розгляньте на с. 80 у підручнику гірський хребет. Знайдіть вершину хребта та перевал.

Інколи можна побачити поодинокі гори, проте вони трапляються рідко. У горі, як і в горба, є підніжжя, схили та вершина.

— Розгляньте на с. 80 у підручнику гору. Знайдіть вершину, підніжжя та схили.

— Порівняйте між собою горб і гору. Що в них спільного? Чим вони відрізняються?

Спільними ознаками горба й гори є те, що вони є підвищеннями на земній поверхні. Вони мають підніжжя, схили (круті й положисті) і вершину. Гора відрізняється від горба тим, що в неї крутіші схили, добре виражені підніжжя та вершина. Також гори значно вищі, ніж горби.

Гори різняться висотою і поділяються на:

- низькі, заввишки від 500 до 1000 м;
- середні, заввишки від 1000 до 2000 м;
- високі, заввишки понад 2000 м.

— Пригадайте, які гори у світі є найвищими. Яка їх найвища вершина? (*Найвищими горами у світі є Гімалаї з найвищою вершиною Еверест (Джомолунгма) (8850 м).*)

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 43).

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що нового ви почули на уроці?

— Про які основні форми земної поверхні ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 78–80. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Землетруси і вулкани, їх вплив на зміни земної поверхні.

Мета: формувати уявлення про землетруси і вулкани, їх поширення та вплив на зміни земної поверхні; розвивати спостережливість, уміння порівнювати, аналізувати, робити висновки; виховувати любов до Батьківщини та бережне ставлення до її природних багатств.

Обладнання: фізична карта півкуль та України, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Вправа «Ланцюжок знань».

- Основні форми земної поверхні на суходолі — це...
- Великі ділянки суходолу, які мають рівну або слабо горбисту поверхню, називають...
- Рівнини поділяють на...
- Низовини — це...
- Височини — це...
- Зеленим кольором на карті позначають...
- Жовтим і світло-коричневим кольорами на карті позначають...
- Поверхня рівнин буває...
- Невелике підвищення, висота якого не перевищує 200 м над землею, це — ...
- Горб складається з таких частин:...
- Яр — це...
- Балка — це...
- Високо підняті над рівнинами та сильно розчленовані ділянки суші — це...
- Гори поділяють на...

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Що вам відомо про землетруси й вулкани? (*Відповіді учнів.*)

Форми земної поверхні постійно змінюються. Упродовж багатьох років гори руйнуються, стають нижчими й не такими розчленованими. Проте є процеси, які змінюють земну поверхню швидко, а іноді й миттєво. Це землетруси й вулкани.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, що таке землетруси й вулкани, якими бувають землетруси й вулкани та де вони поширені. Ви також дізнаєтеся, як землетруси й вулкани змінюють форми земної поверхні.

Тема сьогоднішнього уроку: «Землетруси і вулкани, їх вплив на зміни земної поверхні».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про землетруси, їх поширення та вплив на зміни земної поверхні.

Миттєво відбуваються і змінюють земну поверхню землетруси і вулкани, джерело енергії яких міститься глибоко в надрах Землі.

Землетруси — це різкі, раптові струси земної кори, які проявляються на поверхні у вигляді поштовхів.

Силу землетрусів оцінюють за 12-бальною шкалою. Землетруси силою від 1 до 5 балів належать до слабких, вони не спричиняють змін форм земної поверхні. Сильні землетруси (від 6 до 10 балів) мають велику руйнівну силу. Під час сильних землетрусів на поверхні Землі утворюються тріщини й глибокі западини, гори стають ще вищими. Потужні землетруси, силою 10–12 балів, є катастрофічними. Під час таких землетрусів утворюються нові форми земної поверхні.

Щороку на Землі реєструють близько 1 мільйона землетрусів, із них 16–18 дуже сильних і 1 руйнівний.

Сильні й руйнівні землетруси — це стихійне лихо, яке завдає шкоди людині.

— Розгляньте світлини на с. 81 у підручнику й дайте відповідь на запитання.

Сильні землетруси захоплюють великі території і характеризуються:

- руйнуванням будівель і споруд, під уламки яких потрапляють люди;
- виникненням масових пожеж і виробничих аварій;
- затопленням населених пунктів і цілих районів;
- провалом населених пунктів при обвальних землетрусах.

Землетруси, які відбуваються під океанічним чи морським дном, спричиняють великі хвилі, які називають *цунамі*.

— Розгляньте світлину цунамі на с. 82 у підручнику.

В океані чи в морі ця хвиля непомітна. Проте коли вона доходить до берега, її висота зростає і може сягати понад 50 метрів. Хвилі цунамі змивають і руйнують населені пункти на узбережжях, спустошуючи їх.

Хоча землетруси не рідкісне явище природи, проте розподілені вони на Землі нерівномірно. Майже не буває землетрусів на рівнинах. Більшість із них відбуваються в горах, на островах і півостровах.

В Україні землетруси силою до 7 балів бувають у Кримських горах, на Південному березі Криму та в Карпатах. У період з 1974 по 1976 роки в районі Карпат було зафіксовано кілька землетрусів силою 5–6 балів.

Під час землетрусу варто швидко залишити будинок і відійти від нього на відкрите місце. Якщо можливості покинути будинок немає, потрібно стати в отворі внутрішніх дверей або в кутку кімнати, подалі від вікон і важких предметів.

2. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про вулкани, їх поширення та вплив на зміни земної поверхні.

У місцях, де відбуваються землетруси, спостерігається виверження із земних надр на поверхню розжареної й розплавленої речовини — лави, температура якої може сягати понад 1000 С.

Місце, де на земну поверхню виходить лава, називають *вулканом*.

— Розгляньте світлину вулкана на с. 82 у підручнику. Що спостерігається під час виверження вулкану?

Під час виверження вулкану на поверхню, крім лави, викидаються уламки твердої речовини у вигляді каміння і попелу, а також газу.

Застигаючи на поверхні, лава часто утворює конусоподібні гори — вулкани, які іноді досить високі. На вершині вулкана є заглиблення — кратер. Вулканічний кратер — це чашоподібне заглиблення на вершині або схилі вулкана, яке утворилося на місці виходу розплавленої лави. Розміри кратера варіюються від десятків метрів до декількох кілометрів у діаметрі.

На Землі налічується понад 800 діючих вулканів, тобто таких, про виверження яких збереглися відомості. Щорічно відбувається виверження 20–30 вулканів. З часом вулкани припиняють свою діяльність і згасають.

— Розгляньте на с. 83 у підручнику світлину вулкана Сан-Педро, що в Південній Америці. Це найвищий діючий вулкан у світі, його висота сягає 6145 м. За останні 100 років цей вулкан вивергався 7 разів. Останній раз це відбувалося в 1960 році. Протягом понад півстоліття Сан-Педро нагадує клеkotливий котел, який в будь-який момент може вибухнути. Біля підніжжя є таблички, які попереджають, що піднятися до кратера можливо тільки в масці, що захищає від шкідливих викидів.

— Поміркуйте, як вулкани впливають на зміну земної поверхні.

Застигаючи, лава утворює вулканічні гори.

Виверження вулканів — це стихійне лихо, яке завдає шкоди людині.

— Поміркуйте, якої шкоди вулкани завдають людині.

Розтікаючись, вулканічна лава знищує все живе на своєму шляху. Відбувається отруєння газами, ураження людей і руйнування будівель уламками вулканічних гірських порід, виникнення осередків пожеж у населених пунктах.

Поширені вулкани у горах, на островах і півостровах. У селі Старуня Івано-Франківської області, у передгір'ї Карпат, розташований вулкан із висотою конуса близько 3 м і довжиною глинистих потоків 10–60 м. Передував виникненню вулкана землетрус у Румунії, у горах Вранча 1977 р. Тоді на конусоподібному пагорбі діаметром близько 50 м з'явилися перші кратери, з яких вихлюпувались рідина, грязь і газ.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 44).

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 81–83. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Робота вітру та текучої води, їх вплив на зміни земної поверхні.

Мета: формувати уявлення про зміни земної поверхні під впливом вітру та текучої води, форми земної поверхні, які виникають унаслідок роботи вітру та текучої води; розвивати спостережливість, вміння порівнювати, аналізувати, робити висновки; виховувати любов до Батьківщини та бережне ставлення до її природних багатств.

Обладнання: фізична карта півкуль та України, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Індивідуальне усне опитування.

- Що таке землетрус? У яких одиницях оцінюють силу землетрусу? Де поширені землетруси?
  - Як землетруси змінюють земну поверхню? Якої шкоди людині завдають землетруси?
  - Що називають вулканом? Що викидається на поверхню під час виверження вулкана?
  - Як вулкани змінюють земну поверхню? Де поширені вулкани? Якої шкоди людині завдають вулкани?
-
-
-

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Що таке вітер? (Відповіді учнів.)
- Як виникає вітер? (Відповіді учнів.)
- Як вітер впливає на природу? (Відповіді учнів.)

Вітер — це рух повітря вздовж земної поверхні. Причиною виникнення вітру є переміщення більш важкого холодного повітря на місце легшого теплого повітря вздовж земної поверхні. Вітер поширює плоди з насінням.

- Що таке колообіг води в природі? Чому він відбувається?
- Як вода впливає на природу? (Відповіді учнів.)

Вода в природі постійно рухається. Перетворення води з одного стану в інший і переміщення її в природі називають колообігом. Завдяки здатності переходити з одного стану в інший під дією Сонця відбувається колообіг води в природі, внаслідок чого вода перерозподіляється між океаном і суходолом.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, що вітер та текуча вода впливають на зміни земної поверхні, довідаєтесь, які форми земної поверхні вони утворюють.

Тема сьогоднішнього уроку: «Робота вітру та текучої води, їх вплив на зміни земної поверхні».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про роботу вітру та його вплив на зміни земної поверхні.

Ви вже знаєте, що миттєво змінюють земну поверхню землетруси і вулкани, джерело енергії яких перебуває глибоко в надрах Землі. Внаслідок їх дії на земній поверхні утворюються високі гори та глибокі западини.

Гори з часом руйнуються й стають нижчими. Западини заповнюються камінням і стають менш глибокими. Поступово земна поверхня змінюється, й гірська місцевість перетворюється на рівнину. Відбувається це під впливом вітру та текучої води.

Сильний вітер, який рухається з великою швидкістю, має велику руйнівну силу. Він видуває, переносить і відкладає пухкі гірські породи, внаслідок чого поверхня Землі дуже змінюється. У результаті такої діяльності утворюються нові форми земної поверхні.

У пустелях вітер навіє пісок, утворюючи *бархани* — горби серпоподібної форми заввишки до 30 м.

— Розгляньте бархани на с. 84 у підручнику. Зверніть увагу на їх форму.

Під впливом вітру бархани можуть переміщатися. Рухомі приносять багато шкоди, вони засипають піском поля, сади, населені пункти.

Сильний вітер здатний піднімати в повітря і переносити на великі віддалі піщинки. Якщо на шляху такого повітряного потоку трапляються гори, то піщинки вдаряються об них і руйнують. Унаслідок руйнівної роботи вітру в горах утворюються *ніши* та *печери*. Скелі під дією вітру набувають чудернацьких форм: *колон*, *стовпів*, «*кам'яних грибів*».

— Розгляньте, як змінилися скелі під впливом вітру (світлина на с. 84 у підручнику). Зверніть увагу на чудернацьку форму скель.

2. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про роботу текучої води та її вплив на зміни земної поверхні.

Рухаючись в процесі колообігу, вода виконує величезну роботу:

- розчиняє та руйнує гірські породи;
- переносить гірські породи (глину, пісок, каміння) та різні речовини з однієї ділянки на іншу.

Внаслідок роботи рухомої води утворюються яри, балки та річкові долини.

Стікаючи схилами горбів, потік води розмиває ґрунт. Утворюються рівчаки, які щоразу поглиблюються. Поступово формується *яр*. З часом яр перетворюється на *балку*.

— Пригадайте, яку форму земної поверхні називають яром, а яку — балкою. *(Відповіді учнів.)*

Яр — це заглибина на земній поверхні з вузьким дном і крутими схилами.

Балка — це заглибина з пологісними схилами, укритими рослинністю.

— Розгляньте на с. 85 у підручнику яр. Зверніть увагу, що круті схили яру не вкриті рослинністю.

— Пригадайте, що таке річка. *(Відповіді учнів.)*

Річка — це природний потік води, який тече сформованим руслом у той бік, у який нахилено земну поверхню. Вода річки, рухаючись, руйнує береги й поглиблює русло. Унаслідок такої діяльності води утворюється *річкова долина* — витягнуте пониження, дном якого протікає річка.

— Розгляньте на с. 85 у підручнику річкову долину. Зверніть увагу на її схили.

Отже, під впливом вітру та води, що рухається, поступово змінюється земна поверхня. Ці стихії руйнують, переносять і відкладають гірські породи. Унаслідок роботи вітру та води утворюються нові форми земної поверхні: бархани, дюни, чудернацькі скелі, яри, балки, річкові долини.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 85 у підручнику:

- *1-ша група* — доведіть, що зміни земної поверхні вітром неможливі без впливу Сонця;
- *2-га група* — доведіть, що зміни земної поверхні водою неможливі без впливу Сонця.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Фронтальна бесіда.

- Яку роботу виконує вітер?
  - Які форми земної поверхні утворює вітер?
  - Яку роботу виконує текуча вода?
  - Які форми земної поверхні утворює вода?
-
-
-
-

2. Завдання на застосування знань.

- На якій місцевості утворюються яри? Чому? *(Яри утворюються на горбистій місцевості, де вода має можливість стікати зі схилів, утворюючи рівчаки.)*
- Де швидше утвориться яр — на зораному полі чи луці, де ростуть густі трави? Поясніть чому. *(Яр швидше утвориться на зораному полі, ніж на луці, вкритій травами. На пухкому ґрунті, не скріпленому коренями рослин, легко утворюються рівчаки.)*
- Чому саме в пустелях, на берегах морів, океанів і великих річок вітер утворює бархани та дюни? *(У пустелях, на берегах океанів, морів і великих річок поверхня рівнинна й вкрита великою кількістю піску. На рівнині вітер має можливість рухатися з великою швидкістю, піднімати в повітря та переносити на великі віддалі піщинки.)*

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

- Що нового ви дізналися на уроці?
- За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.
Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».
Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».
Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 84–85. Дати відповіді на запитання після тексту. Виконати запропоноване дослідження.

Тема уроку. Материка та океани на географічній карті.

Мета: формувати уявлення про материка та океани Землі, їх розташування на карті півкуль; виробляти вміння працювати з картою та читати її; розвивати мислення, уяву, уміння аналізувати, порівнювати, робити висновки, застосовувати набуті знання; виховувати бажання пізнавати навколишній світ та бережно ставитися до природи.

Обладнання: географічні атласи, фізична карта півкуль.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Аналіз діагностичної роботи.

III. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Яку роботу виконує вітер?
  - Які форми земної поверхні утворює вітер?
  - Яку роботу виконує текуча вода?
  - Які форми земної поверхні утворює вода?
-
-

IV. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- На чому можна зобразити великі ділянки земної поверхні? *(Відповіді учнів.)*
Великі ділянки земної поверхні можна зобразити на географічній карті та глобусі.

— Пригадайте, що таке глобус.

— Пригадайте, що таке географічна карта.

Глобус — це модель Землі. Карта — це зменшене в багато разів зображення на площині всієї земної поверхні або її частини за допомогою умовних знаків і масштабу.

— Які карти називають фізичними? *(Відповіді учнів.)*

— Як позначають на фізичній карті земну поверхню?

Кarti, на яких зображені природні об'єкти, називають фізичними.

На фізичній карті півкуль синім кольором різних відтінків позначають водойми: темно-синім кольором — найглибші місця, а блакитним — мілкі. Сушу зображають жовтим, коричневим та зеленими кольорами різних відтінків, тому що її поверхня неоднакова. Зеленим і жовтим кольорами позначають рівнини, а коричневим — гори. На фізичній карті півкуль зображено материка й океани.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, які материка та океани є на Землі, навчитесь працювати з картою півкуль, наносити на контурну карту півкуль назви материків і океанів.

Тема сьогоднішнього уроку: «Материка та океани на географічній карті».

V. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про материка Землі.

Земна поверхня нерівна. Є ділянки, які підносяться над рівнем океану. Їх називають суходолом. Вони займають третину земної поверхні.

Ділянки суходолу дуже різноманітні. Найбільші, які з усіх боків оточені водами океанів і морів, — це *материка*.

Всього на Землі налічується шість материків: Євразія, Африка, Північна Америка, Південна Америка, Австралія, Антарктида. *(Учитель показує материка на фізичній карті півкуль.)*

— Якими ознаками різняться материка?

Материка різняться розмірами, обрисами, розташуванням, формами земної поверхні, кількістю річок та озер, природними умовами.

Євразія — найбільший за розмірами материк нашої планети. Він складається з двох частин світу: Європи та Азії. Умовна межа між Європою та Азією проходить Уральськими горами.

Другим за величиною материком є Африка, далі йдуть Північна Америка, Південна Америка, Антарктида. Найменший материк на Землі — це Австралія.

На Землі є значно менші за материки ділянки суходолу, з усіх боків оточені водою, — це *острови*. Найбільший острів на Землі — Гренландія, що на півночі Західної півкулі.

— Розгляньте на с. 86 у підручнику островів Гренландія. Зверніть увагу, що значна частина його території вкрита кригою.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 86 у підручнику. (*Група учнів описує один із материків і показує його на фізичній карті півкуль.*)

2. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про океани Землі.

— Який колір переважає на фізичній карті півкуль? Що це означає? (*Відповіді учнів.*)

На карті переважає синій колір. Це означає, що більша частина земної поверхні вкрита водою.

— Пригадайте, що таке Світовий океан, з яких частин він складається. (*Відповіді учнів.*)

Світовий океан — це водна поверхня Землі, яка омиває всі материки та острови. Він розділений материками на частини, які називають океанами.

Океан — це велика частина водного простору Світового океану. Океани — найбільші водойми на Землі.

Усього на Землі налічується чотири океани: Тихий, Атлантичний, Індійський та Північний Льодовитий.

Біля берегів суходолу, де океан удається в суходіл, утворюються моря. *Море* — це частина океану, яка має з ним зв'язок. Найбільше морів у Тихому океані. У ньому містяться найбільші моря світу: Філіппінське, Коралове, Тасманове.

— Розгляньте на с. 87 у підручнику Філіппінське море, яке є частиною Тихого океану.

Вода в океанах гірко-солонна. В одному літрі океанічної води розчинено приблизно 35 грамів солей. Учені визначили: в океанах її стільки, що якби випарувати воду, то сіль укрила б дно шаром завтовшки 60 м. Якби всю сіль з океанів розстелити на материках, то вона вкрила б їх шаром завтовшки 150 м.

Мабуть, цікаво дізнатися, звідки в океанах стільки солі.

Ви вже знаєте, що вода — це розчинник. Річки, що впадають в океани, несуть солі, які вони розчинили, протікаючи через гірські породи. Коли відбувається колообіг води в природі, вода випаровується, а солі залишаються в океані. Отже, Світовий океан — це місце, де накопичуються солі. Значну частину солі, яку людина використовує в їжу, добувають з океанічної води.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 88 у підручнику.

— Якими ознаками різняться океани?

Океани відрізняються розташуванням, розмірами, глибиною, природними умовами. Найбільший і найглибший Тихий океан. Атлантичний океан менший і не такий глибокий, як Тихий. Індійський океан ще менший. Північний Льодовитий океан найменший за розмірами та наймілкіший з усіх океанів.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 88 у підручнику.

Материки займають лише третину земної поверхні. Решта — величезні океанічні простори.

3. Практична робота з метою формування вміння наносити на контурну карту півкуль назви материків і океанів.

— Виконайте практичну роботу, описану на с. 88 у підручнику. (*Завдання 5 на с. 46 у зошиті з друкованою основою.*)

VI. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 45–46).

VII. Підсумок уроку. Рефлексія.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VIII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 86–88. Дати відповіді на запитання і виконати завдання після тексту.

Тема уроку. Особливості природи Тихого океану.

Мета: формувати уявлення про Тихий океан та його природні умови, різноманітність рослинного й тваринного світу; виробляти вміння працювати з картою та читати її; розвивати мислення, уяву, уміння робити висновки, застосовувати набуті знання; виховувати бажання пізнавати навколишній світ та бережно ставитися до природи.

Обладнання: географічні атласи, фізична карта півкуль, таблиці, ілюстрації із зображенням тварин.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

— Що таке материк?

— Скільки материків є на Землі? Назвіть і покажіть їх на фізичній карті півкуль.

— Що таке океан?

— Скільки океанів є на Землі? Назвіть і покажіть їх на фізичній карті півкуль.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Розгляньте фізичну карту півкуль і визначте, який з океанів планети є найбільшим та в якому найбільше ділянок, глибших за 6 тис. м.

Найбільшим і найглибшим на Землі є Тихий океан. (*Учитель показує його на карті.*)

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, якими є природні умови, рослинний і тваринний світ Тихого океану, навчитесь показувати на карті півкуль Тихий океан та розпізнавати тварин, які у ньому живуть.

Тема сьогоднішнього уроку: «Особливості природи Тихого океану».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про розташування Тихого океану.

Тихий океан — найбільша частина Світового океану. Окремі його частини між островами та виступами суходолу — це моря: Японське, Філіппінське, Берингове та інші. (*Учитель показує їх на карті.*)

— Виконайте практичне завдання, запропоноване на с. 89 у підручнику.

Більша частина Тихого океану розташована в Західній півкулі обабіч екватора. Тихий океан омиває береги Північної та Південної Америки, Євразії, Австралії та Антарктиди. Це найглибший океан на Землі. Його середня глибина становить 4300 м, а найбільша — 11 022 м.

Над Тихим океаном часто утворюються урагани — потужні штормові вітри. Швидкість вітру під час урагану може сягати понад 200 км/год. Урагани супроводжуються сильними зливами й величезними хвилями на поверхні води. Урагани завдають великої шкоди та руйнувань прибережним районам материків та островів, а шторми, які вони спричиняють, — кораблям у відкритому океані.

— Розгляньте на с. 89 у підручнику, як виглядає ураган у Тихому океані. Зверніть увагу на величезні хвилі, які утворюються на поверхні води.

У багатьох районах Тихого океану внаслідок підводних землетрусів виникають величезні хвилі — *цунамі*. В океані на великій глибині цунамі не становлять загрози для судноплавства. Однак біля берега висота хвилі зростає, вона перетворюється на рухому стіну води, заввишки десятки метрів. Хвиля просувається на декілька кілометрів углиб суші. Це стихійне лихо руйнує все на своєму шляху.

— Поміркуйте, чи підходить назва океану, який назвали Тихим. Яку назву ви дали б цьому океану?

Перша назва Тихого океану звучала «Великий». Проте в 1520 році впродовж трьохмісячного плавання водами океану кораблі португальського мореплавця Фернана Магеллана не потрапили в жоден шторм. Тому Магеллан і назвав океан «Тихим».

2. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про природні умови Тихого океану.

— Поміркуйте, як змінюється температура поверхневих вод Тихого океану від екватора до полюсів. Чому?

Температура поверхневих вод Тихого океану від екватора до полюсів знижується. Причиною зниження температури є зменшення нагрівання водної поверхні. На екваторі сонячні промені падають прямовисно, тому сильно нагрівають водну поверхню.

Температура поверхневих вод Тихого океану, які нагріваються сонячними променями, змінюється від +27°C поблизу екватора до 0°C і нижче поблизу полюсів. На значній глибині, куди не потрапляють сонячні промені, температура води становить приблизно +2°C.

Узимку північні окраїни Тихого океану вкриваються кригою. Біля узбережжя Антарктиди температура впродовж року не піднімається вище 0°C, тому там лід не тане впродовж року.

3. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про рослинний і тваринний світ Тихого океану.

Життя в океанах надзвичайно різноманітне. Здійснимо уявну подорож у глибини океанів і переконаємося, що в ньому живе дуже багато бактерій, рослин і тварин.

На відміну від суходолу, де переважають рослини, океан — середовище панування тварин. Тут живуть найдрібніші рослини і тварини, які можна побачити лише за допомогою мікроскопа, а також водорості завдовжки до 200 м і найбільші на Землі тварини — кити — до 30 м завдовжки й масою майже 100 тонн. Усього у Світовому океані живе близько 10 тис. видів рослин, які належать до водоростей, та майже 150 тис. видів тварин.

В океанах організми пристосувалися до життя на різних глибинах. Більшість із них живе на глибині до 100 м, куди потрапляє сонячне світло й тепло, а саме різноманітні водорості: зелені, бурі, червоні.

У товщі верхніх шарів води мешкають дрібні рослини й тварини, що є кормом для великих тварин, які активно плавають (риби, дельфіни, кити).

На глибині понад 200 м в океані панують сутінки, а ще глибше — повна темрява. Тут живуть лише донні малорухомі тварини, які живляться рештками різних морських організмів (черви, моллюски, краби, креветки, риби дивовижної форми, морські зірки).

— Чи багатим і різноманітним є рослинний і тваринний світ Тихого океану? Чому?

У найбільшому з океанів — Тихому — рослинний і тваринний світ дуже різноманітний, тому що цей океан простягається від Північного до Південного полюсів і лежить у межах різних теплових поясів. Температура води в різних частинах Тихого океану різна. Це й зумовило різноманітність його природи.

У водах Тихого океану ростуть бурі, червоні та зелені водорості. На окремих прибережних ділянках океану бурі та червоні водорості утворюють густі зарості — «підводні ліси».

— Розгляньте на с. 90 у підручнику світліну із зображенням заростей бурої водорості — ламінарії, яку ще називають морською капустою. Ламінарію вживають у їжу і використовують для виробництва ліків.

У Тихому океані живе багато видів риб, звірів і представників інших груп тварин. Прибережні скелі океану заселені птахами, які там гніздяться, утворюючи так звані «пташині базари». Численні зграї бакланів, пеліканів, альбатросів, мартинів, буревісників, кайр, чистиків полюють на рибу, якою живляться.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоновані на с. 91 у підручнику.

У Тихому океані водяться оселедець, сардина, скумбрія, сайра, лосось, тріска, тунець. Є багато різноманітних акул, серед яких трапляються карлики, масою близько 200 г, та гіганти, які сягають в довжину 20 м і мають масу до 20 т. Найбільшою є китова акула. Живиться вона дрібною рибою, креветками та дрібними організмами, які живуть у товщі води. Для людей загрози не становить.

У Тихому океані живе багато морських звірів: котиків, тюленів, моржів, каланів, дельфінів, китів, які живляться рибою та іншими тваринами.

Тихий океан відіграє важливу роль в житті багатьох країн. На нього припадає половина світового вилову риби. Там виловлюють тріску, хек, минтай, оселедець, анчоус, тунця, лосося, сардини. Із дна океану добувають нафту. Через Тихий океан проходять важливі морські шляхи.

Господарська діяльність людини призвела до забруднення вод океану і зникнення деяких видів тварин.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 47).

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— З розташуванням і природою якого океану ви ознайомилися сьогодні на уроці?

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 89–91. Дати відповіді на запитання. Підготувати повідомлення про одну з тварин, яка живе в Тихому океані (на вибір), і записати його в робочому зошиті на с. 48.

Тема уроку. Особливості природи Атлантичного океану.

Мета: формувати уявлення про Атлантичний океан, його природні умови, різноманітність рослинного й тваринного світу; виробляти вміння працювати з картою та читати її; розвивати мислення, уяву, уміння робити висновки, застосовувати набуті знання; виховувати бажання пізнавати навколишній світ та бережно ставитися до природи.

Обладнання: географічні атласи, фізична карта півкуль, таблиці, ілюстрації із зображенням тварин.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

— Покажіть на фізичній карті півкуль Тихий океан і розкажіть про його розташування.

— Які материки омиває Тихий океан?

— Які природні умови в Тихому океані?

— Які рослини ростуть у Тихому океані?

— Які тварини живуть у Тихому океані?

— Чому жива природа Тихого океану багата й різноманітна?

3. Індивідуальне усне опитування.

— Презентуйте повідомлення про одну із тварин, яка живе в Тихому океані.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Які океани є на Землі?

— З природою яких океанів ми ще не ознайомилися?

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, якими є природні умови, рослинний і тваринний світ Атлантичного океану, навчитесь розпізнавати тварин, які живуть в Атлантичному океані.

Тема сьогоднішнього уроку: «Особливості природи Атлантичного океану».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Практична робота з елементами розповіді з метою формування уявлення про розташування Атлантичного океану.

Атлантичний океан — друга за величиною частина Світового океану. Його назва походить від назви міфічної острівної країни Атлантиди, яка, як вважають, була розташована на острові в океані й під час сильного землетрусу пішла під воду.

— Виконайте практичне завдання, запропоноване на с. 92 у підручнику.

Більша частина Атлантичного океану розкинулась у Західній півкулі обабіч екватора від Північного полюса до Південного. Атлантичний океан омиває береги Північної Америки, Південної Америки, Євразії, Африки й Антарктиди.

Атлантичний океан глибокий, хоча дещо поступається Тихому океану. Його середня глибина становить майже 3600 м, а найбільша — 8742 м.

2. Бесіда з елементами розповіді з метою формування уявлення про природні умови Атлантичного океану.

— Поміркуйте, як змінюється температура поверхневих вод Атлантичного океану від екватора до полюсів. Чому?

Температура поверхневих вод Атлантичного океану від екватора до полюсів знижується. Причиною зниження температури є зменшення нагрівання водної поверхні. На екваторі сонячні промені падають прямою, тому сильно нагрівають водну поверхню.

Температура поверхневих вод Атлантичного океану змінюється від +27°C поблизу екватора до 0°C і нижче поблизу полюсів.

Над Атлантичним океаном часто вирують урагани.

3. Бесіда з елементами розповіді та практичної роботи з метою формування уявлення про рослинний і тваринний світ Атлантичного океану.

— Чи багатим та різноманітним є рослинний і тваринний світ Атлантичного океану? Чому?

В Атлантичному океані рослинний і тваринний світ дуже різноманітний, тому що цей океан простягається від полюса до полюса та лежить у межах усіх теплових поясів. Та порівняно з Тихим океаном, жива природа тут дещо бідніша.

Рослинний світ Атлантичного океану представлений різноманітними водоростями. У поверхневих водах живуть бурі, червоні та зелені водорості. Червоні водорості — на великих глибинах (до 200 м), вони мають темно-червоне забарвлення.

— Розгляньте на с. 92 у підручнику світліну, на якій зображені червоні водорості, що ростуть в Атлантичному океані.

Серед тварин Атлантичного океану є такі, які мешкають тільки на півночі в холодних та помірних водах і зовсім не водяться в теплих водах поблизу екватора. Це великі морські звірі: кити, тюлені, дельфіни, морські котики, а також риби: оселедець, тріска, палтус, камбала, морський окунь.

Поблизу берегів Антарктиди живуть птахи: пінгвіни, альбатроси, фрегати, які живляться рибою.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 93 у підручнику.

У теплих водах поблизу екватора водяться також акули, скати, тунці, лангусти, краби, креветки, кальмари, восьминоги.

— Виконайте наступне завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 93 у підручнику.

У прибережних водах атлантичного узбережжя Африки водиться великий водний звір — ламантин африканський. Живиться він різноманітною водною рослинністю, за що отримав назву «морська корова». Дорослі особини ламантинів мають масу до 500 кг, а довжина тіла становить 3–4 м.

— Розгляньте на с. 94 у підручнику світліну із зображенням ламантина африканського. Зверніть увагу на форму тіла тварини та пристосування до життя у водному середовищі.

Атлантичний океан — головний морський шлях світу з інтенсивним судноплаванням. Прибережні території океану багаті на нафту й природний газ. Тут виловлюють багато цінних промислових видів риб та інших тварин.

У зв'язку із жвавою господарською діяльністю в Атлантичному океані відбувається погіршення природних умов — забруднення води, повітря, зменшення запасів цінних промислових риб та інших тварин. Перед людством стоїть завдання захистити й зберегти природні багатства Атлантичного океану.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 49).

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— З розташуванням та природою якого океану ви ознайомилися сьогодні на уроці?

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 92–94. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Особливості природи Індійського океану.

Мета: формувати уявлення про Індійський океан, його природні умови, різноманітність рослинного й тваринного світу; виробляти вміння працювати з картою та читати її; розвивати мислення, уяву, уміння робити висновки, застосовувати набуті знання; виховувати бажання пізнавати навколишній світ і бережно ставитися до природи.

Обладнання: географічні атласи, фізична карта півкуль, таблиці, ілюстрації із зображенням тварин.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Покажіть на фізичній карті півкуль Атлантичний океан і розкажіть про його розташування.
  - Які материки омиває Атлантичний океан?
  - Які природні умови в Атлантичному океані?
  - Які рослини ростуть в Атлантичному океані?
  - Які тварини живуть в Атлантичному океані?
  - Чому жива природа Атлантичного океану багата й різноманітна?
-
-
-

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Які океани є на Землі?
- З природою яких океанів ми ще не ознайомилися?
Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, якими є природні умови, рослинний і тваринний світ Індійського океану, навчитеся розпізнавати тварин, що живуть у цьому океані.
Тема сьогоднішнього уроку: «Особливості природи Індійського океану».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про розташування Індійського океану.

Індійський океан — третій за площею океан планети. Саме тут люди почали здійснювати свої перші морські подорожі. Назва океану походить від Індії — країни, яка ще в давнину славилася своїми багатствами й береги якої він омиває.

— Виконайте практичне завдання, запропоноване на с. 95 у підручнику.

Індійський океан повністю розташований у Східній півкулі. Більша його частина міститься в Південній півкулі. Омиває береги Євразії, Африки, Австралії та Антарктиди.

Індійський океан мілкіший, ніж Тихий і Атлантичний. Його середня глибина становить понад 3900 м, а найбільша — 7729 м. Островів у Індійському океані мало.

2. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про природні умови Індійського океану.

— Виконайте наступне практичне завдання, запропоноване на с. 95 у підручнику.

Індійський океан майже повністю розташований у жаркому поясі, тому температура поверхневих вод тут вища, ніж в інших океанах і сягає +30°C.

— Як змінюється температура поверхневих вод Індійського океану від екватора до полюсів? Чому?

Температура поверхневих вод Індійського океану від екватора до полюсів знижується. Причиною зниження температури є зменшення нагрівання водної поверхні. На екваторі сонячні промені падають прямо, тому сильно нагрівають водну поверхню.

Температура поверхневих вод Індійського океану змінюється від +28°C поблизу екватора до 0°C біля Антарктиди.

Узимку біля узбережжя Антарктиди Індійський океан замерзає. Над океаном вирують урагани, які приносять штормову погоду.

3. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про рослинний і тваринний світ Індійського океану.

— Чи багатим і різноманітним є рослинний і тваринний світ Індійського океану? Чому?

Індійський океан теплий, тому в ньому вирує життя. Рослинний і тваринний світ Індійського океану має багато спільного з Тихим та Атлантичним океанами.

— Пригадайте, які рослини й тварини живуть у Тихому та Атлантичному океанах.

Різноманітні водорості утворюють величезні зарості вздовж узбереж материків і островів в Індійському океані.

У теплих водах прибережних районів і на мілководді поблизу коралових рифів живуть медузи, морські зірки, морські їжаки, краби, морські черепахи, каракатиці, кальмари, восьминоги, акули, летючі риби.

Серед сотень видів риб поширені сардини, скумбрія, ставрида, нототенія, морський окунь, тунець.

У холодніших водах поблизу Антарктиди водяться кити й тюлені.

В Індійському океані живуть дуже отруйні хижі морські змії, які живляться рибою. Вони добре плавають, можуть пірнати на глибину до 200 м і довго перебувати під водою, не вдихаючи повітря. Усе своє життя ці рептилії проводять в океані.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 96 у підручнику.

У теплих водах уздовж узбережжя Африки та Євразії, у місцях, захищених від хвиль, простягаються мангрові ліси.

— Розгляньте на с. 96 у підручнику світлинку, на якій зображено мангрові зарості. Зверніть увагу на корені дерев, які стирчать над водою.

У мангрових лісах ростуть рослини, одні корені яких занурені в засолений намул, а інші — дихальні — стирчать над водою. За допомогою дихальних коренів рослини вбирають повітря, необхідне для дихання.

У мангрових заростях сприятливе середовище для життя багатьох тварин. Цікавим представником тваринного світу мангрових лісів є мулистий стрибун — невелика риба, здатна пересуватися за допомогою передніх плавців по намулу і вилазити на коріння мангрових дерев. Ця риба може стрибати, відштовхуючись хвостом від поверхні.

— Розгляньте на с. 97 у підручнику світлинку, на якій зображено мулистого стрибуна. Зверніть увагу на передні плавці риби, за допомогою яких вона може пересуватися сушею.

Індійський океан посідає перше місце серед океанів за запасами і видобуванням нафти й природного газу. Через Індійський океан пролягають численні морські шляхи. Північні узбережжя Індійського океану — чудові місця для відпочинку. Тут теплий клімат, піщані пляжі, мальовничі краєвиди, унікальний підводний світ.

Унаслідок видобування в Індійському океані нафти, відбувається забруднення океанічних вод. Виливи нафти з'являються внаслідок аварій танкерів під час транспортування. Нафта, що легша за морську воду, розливається на її поверхні тонкою плівкою. Плівка не пропускає повітря. Це призводить до загибелі морських жителів.

Очищення води від нафтового та інших видів забруднень здійснюють за допомогою спеціальних суден, які збирають сміття і плаваючу нафту з поверхні.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 50).

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— З розташуванням та природою якого океану ви ознайомилися сьогодні на уроці?

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 95–97. Дати відповіді на запитання і виконати завдання після тексту.

Тема уроку. Особливості природи Північного Льодовитого океану.

Мета: формувати уявлення про Північний Льодовитий океан, його природні умови, різноманітність рослинного й тваринного світу; виробляти вміння працювати з картою та читати її; розвивати мислення, уяву, уміння робити висновки, застосовувати набуті знання; виховувати бажання пізнавати навколишній світ та бережно ставитися до природи.

Обладнання: географічні атласи, фізична карта півкуль, таблиці, ілюстрації із зображенням тварин.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

— Покажіть на фізичній карті півкуль Індійський океан і розкажіть про його розташування.

— Які материки омиває Індійський океан?

— Які природні умови в Індійському океані?

— Які рослини ростуть в Індійському океані?

— Які тварини живуть в Індійському океані?

— Чому жива природа Індійського океану багата й різноманітна?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Які океани є на Землі?

— З природою яких океанів ми ще не ознайомилися?

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, якими є природні умови, рослинний і тваринний світ Північного Льодовитого океану, яке його господарське значення. Ви навчитеся розпізнавати тварин, які живуть у цьому океані.

Тема сьогоднішнього уроку: «Особливості природи Північного Льодовитого океану».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Практична робота з елементами розповіді з метою формування уявлення про розташування Північного Льодовитого океану.

Північний Льодовитий океан — це найменша за величиною і наймілкіша частина Світового океану.

— Виконайте практичне завдання, запропоноване на с. 98 у підручнику.

Північний Льодовитий океан розташований у Східній і Західній півкулях. Він повністю міститься в Північній півкулі навколо Північного полюса. Океан омиває береги Північної Америки та Євразії.

— Поміркуйте, чому океан отримав таку назву.

Назва океану походить від того, що він розташований навколо Північного полюса та вкритий кригою.

Північний Льодовитий океан — це наймілкіша частина Світового океану. Середня його глибина становить 1200 м, а найбільша — 5527 м.

2. Бесіда з елементами розповіді з метою формування уявлення про природні умови Північного Льодовитого океану.

Північний Льодовитий океан — найхолодніший з усіх океанів. Температура води в ньому впродовж року становить близько -2°C . Значна частина океану вкрита кригою, у воді плавають крижини. Узимку тут лютують морози й ураганні вітри.

— Поміркуйте, чому Північний Льодовитий океан є найхолоднішим з усіх океанів.

На приполярну територію сонячні промені падають косо й мало нагрівають водну поверхню. Сонце тут не з'являється на горизонті протягом кількох місяців. Улітку Сонце впродовж доби не заходить за горизонт, проте воно стоїть низько над ним, тому мало нагріває земну поверхню.

Потужний крижаний покрив завтовшки 5 м не встигає повністю розтанути упродовж короткого і холодного літа. Уздовж узбережжя материків улітку утворюється широка смуга води, вільна від криги.

— Розгляньте на с. 98 у підручнику світліну, на якій зображено Північний Льодовитий океан. Зверніть увагу на крижини, які плавають у воді.

Територію Північного Льодовитого океану, околиці прилеглих до нього материків Євразії та Північної Америки й частин Атлантичного і Тихого океанів називають *Арктикою*. (*Учитель показує на фізичній карті півкуль Арктику*.)

3. Практична робота з елементами розповіді з метою формування уявлення про рослинний і тваринний світ Північного Льодовитого океану.

— Чи багатим і різноманітним є рослинний і тваринний світ Північного Льодовитого океану? Чому?

У Північному Льодовитому океані рослинний і тваринний світ бідний через суворі погодні умови. Тут поширені водорості, які здатні жити тільки в холодній воді або на кризі.

У водах Північного Льодовитого океану живуть оселедець, тріска, морський окунь, палтус, лосось, навага. Ці риби мають промислове значення. Їх у великій кількості виловлюють в океані. Риба та інші морські тварини є основним кормом для звірів, які мешкають у воді та в прибережній зоні океану.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 99 у підручнику.

На кризі можна зустріти моржів і тюленів, які більшу частину життя проводять у воді. Крижаними узбережжями блукають білі ведмеді в пошуках тюленів, якими вони живляться. Білуха — великий дельфін, який отримав свою назву завдяки забарвленню тіла. Довжина тіла білухи сягає 6 м, а маса майже 2000 кг.

— Як тваринам вдається виживати в суворих умовах вічного льоду?

У тюленів, білук, моржів і морських котиків під шкірою є товстий шар жиру, що не дає їм замерзнути, немов тепла шуба.

Білого ведмеда від холоду надійно захищає не тільки товстий шар жиру, а й щільне хутро. Білий колір хутра чудово маскує тварину під час полювання. На підшвах лап ведмеда також є хутро. Воно жорстке, запобігає ковзанню на кризі та добре захищає від холоду. Завдяки таким пристосуванням білий ведмідь здатний полювати на суходолі, морській кризі, а також у воді.

На крутих скелястих берегах Арктики влітку гніздяться птахи. Мартини, гаги, кайри, топірці, чистики, білі гуси утворюють масові гніздування — так звані «пташині базари». Тут гомін не припиняється ні на хвилину.

— Розгляньте на с. 100 у підручнику світліну, де зображено «пташиний базар». Зверніть увагу на велику кількість птахів, які живуть на скелях.

Мореплавання у Північному Льодовитому океані утруднене через кригу. Уздовж узбережжя Євразії проходить Північний морський шлях — головна суднохідна магістраль, якою за криголамами рухаються кораблі.

У країнах, які прилягають до Північного Льодовитого океану, добувають водорості та ловлять рибу. На узбережжях полюють на моржів і тюленів.

Природа Північного Льодовитого океану потерпає від забруднення води нафтою та різноманітними відходами. Забруднення води і надмірне виловлювання тварин веде до зменшення їх кількості.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 51).

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— З розташуванням та природою якого океану ви ознайомилися сьогодні на уроці?

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 98–100. Дати відповіді на запитання і підготувати повідомлення про значення Світового океану в природі та житті людини. Підготуватися до діагностичної роботи.

Тема уроку. Особливості природи Євразії.

Мета: формувати уявлення про розташування та особливості природних умов Євразії; виробляти вміння працювати з фізичною картою та читати її; розвивати мислення, уміння аналізувати, робити висновки, застосовувати набуті знання; виховувати бажання пізнавати навколишній світ та бережно ставитися до природних багатств.

Обладнання: географічні атласи, фізична карта півкуль, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Аналіз діагностичної роботи.

III. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Покажіть на фізичній карті півкуль Північний Льодовитий океан і розкажіть про його розташування.
- Які материки омиває Північний Льодовитий океан?
- Які природні умови Північного Льодовитого океану?
- Які рослини ростуть у Північному Льодовитому океані?
- Які тварини живуть у Північному Льодовитому океані? Як вони пристосувалися до виживання в суворих умовах?
- Чому жива природа Північного Льодовитого океану бідна?

3. Індивідуальне усне опитування.

- Презентуйте повідомлення про значення Світового океану в природі та житті людини.

IV. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Які материки є на Землі? Покажіть їх на карті півкуль.
- Який з материків найбільший?
- З яких частин світу складається Євразія?

Найбільший материк на Землі — Євразія. Вона складається з двох частин світу — Європи та Азії. Звідси й походить назва материка. Умовна межа між Європою й Азією проходить Каспійським морем, уздовж Уральських гір і підніжжя північних схилів Кавказьких гір.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, де розташований материк Євразія, якими є його природні умови. Ми здійснимо уявну подорож за допомогою карти. Ви навчитеся описувати розташування Євразії та її природні умови.

Тема сьогоднішнього уроку: «Особливості природи Євразії».

V. Вивчення нового матеріалу.

1. Практична робота з елементами розповіді та практичної роботи з метою формування уявлення про розташування та форми земної поверхні Євразії.

Зараз ми здійснимо уявну подорож Євразією. *Євразія* — найбільший з усіх материків Землі.

- Виконайте практичне завдання, запропоноване на с. 101 у підручнику.

Більша частина материка розташована в Східній півкулі. Він майже повністю простягається в Північній півкулі. Материк омивають води всіх чотирьох океанів.

- Пригадайте, якими кольорами позначають на карті суходіл. Що означають ці кольори?

Форми земної поверхні Євразії дуже різноманітні. Тут є гори й рівнини.

У Євразії значні території займають рівнини. Однією з найбільших є Східноєвропейська рівнина. Гори займають лише невелику частину материка. Найбільше гірських масивів в Азії. Лише в Євразії гірські вершини сягають понад 7000 м. На материку простягаються найвищі гори світу — Гімалаї. Їх найвища вершина — гора Джомолунгма (Еверест) заввишки 8850 м.

- Розгляньте на світлинах (с. 101 у підручнику) найбільшу в світі Східноєвропейську рівнину та найвищу вершину — гору Джомолунгму. Зверніть увагу на гостру вершину гори, укриту вічним снігом і льодом.

2. Практична робота з елементами розповіді та практичної роботи з метою формування уявлення про погодні умови Євразії.

— Виконайте наступне практичне завдання, запропоноване на с. 101 у підручнику.

Євразія розташована в усіх теплових поясах Землі: жаркому, помірному і холодному.

— Поміркуйте, як це вплинуло на природу материка.

Розташування Євразії в усіх теплових поясах Землі зумовило різноманіття погодних умов, ґрунтів, рослинного й тваринного світу.

У холодному поясі зима довга й дуже холодна. Температура повітря взимку сягає -40°C , а в літній період не перевищує 0°C .

— Пригадайте, як змінюється нагрівання земної поверхні сонячними променями від полюсів до екватора.

У помірному поясі з півночі на південь (від полюсів до екватор) температура повітря поступово зростає. Тут відбувається зміна пір року. Узимку температура повітря в межах від 0°C до $+6^{\circ}\text{C}$, а влітку — від $+10^{\circ}\text{C}$ до $+18^{\circ}\text{C}$.

Найтепліше в жаркому поясі. Сонячні промені тут падають на земну поверхню майже прямовисно, сильно її нагріваючи. Зміни пір року немає, упродовж усього року тут тепло, температура повітря не опускається нижче 20°C .

Кількість опадів на території Євразії розподілена нерівномірно. Найбільше їх випадає в районі екватора та на узбережжях морів і океанів. З просуванням углиб материка кількість опадів зменшується.

3. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про найбільші водойми та корисні копалини Євразії.

— Виконайте практичне завдання, запропоноване на с. 102 у підручнику.

— Поміркуйте, які території Євразії вирізняються великою кількістю водойм, а які — малою. Чому?

У місцях, де випадає велика кількість опадів, територією Євразії протікає багато річок. Річки беруть початок здебільшого в горах і впадають в океани.

Територією Євразії протікають такі великі річки: Янцзи, Хуанхе, Об, Єнісей, Лена, Волга. Надзвичайно цікавою є річка Хуанхе, назва якої в перекладі з китайської мови означає «Жовта річка». На своєму шляху вона долає пухку гірську породу жовтого кольору. Текуча вода розмиває й переносить її, що й надає річці жовтого кольору.

Тут розташоване найбільше за площею озеро планети — Каспійське море, яке за великі розміри та солону воду називають морем. Його площа — 376 тис. кв. км.

В Євразії розташоване найглибше прісноводне озеро — Байкал. Глибина його сягає понад 1642 м. (Учитель показує водойми на карті півкуль.)

— Розгляньте на світлинці (с. 102 у підручнику) озеро Байкал. Зверніть увагу на колір води в озері.

Усі великі річки та озера люди використовують для судноплавства та рибальства. На річках побудовані гідроелектростанції. Воду використовують для зрошення полів.

На території Євразії є всі види корисних копалин: рудні, нерудні й паливні. Тут є великі поклади кам'яного вугілля, нафти, природного газу, залізних руд, кам'яної солі, піску, граніту тощо.

VI. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 52–53).

VII. Підсумок уроку. Рефлексія.

— З розташуванням та природними умовами якого материка ви ознайомилися сьогодні на уроці?

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VIII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 101–103. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Рослинний і тваринний світ Євразії.

Мета: формувати уявлення про рослинний і тваринний світ Євразії та пристосування організмів до виживання в різноманітних природних умовах; розвивати мислення, уяву, вміння робити висновки, застосовувати набуті знання; виховувати бажання пізнавати навколишній світ і бережно ставитися до природних багатств.

Обладнання: географічні атласи, фізична карта півкуль, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Покажіть на карті півкуль Євразію. Розкажіть про розташування материка.
  - Які форми земної поверхні є на території Євразії?
  - У межах яких теплових поясів розташована Євразія?
  - Які погодні умови на території Євразії?
  - Які великі водойми є на території Євразії?
  - На які корисні копалини багата Євразія?
-
-
-

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Ви вже знаєте, що Євразія — найбільший материк Землі.
- Пригадайте, які теплові пояси є на Землі. Де вони розташовані? (Відповіді учнів.)
  - У яких теплових поясах розташована Євразія?
- Євразія — материк, який простягається в межах усіх теплових поясів: холодного, помірнього й жаркого.
- Поміркуйте, як це вплинуло на різноманітність рослинного й тваринного світу материка.
- Розташування Євразії в усіх теплових поясах зумовило значну різноманітність рослинного й тваринного світу.
- Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, яким є рослинний і тваринний світ Євразії та як організми пристосувалися до виживання в різних природних умовах, навчитеся розпізнавати рослини і тварин Євразії.
- Тема сьогоднішнього уроку: «Рослинний і тваринний світ Євразії».
-
-

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про рослинний і тваринний світ природних зон холодного поясу Євразії.

Холодний пояс Євразії простягнувся на півночі вздовж узбережжя Північного Льодовитого океану. Тут розташовані зони арктичних пустель. На півдні їх змінює тундра.

Через суворі природні умови рослинний і тваринний світ арктичних пустель і тундри дуже бідний. У місцях, де влітку поверхня звільняється від криги, ростуть мохи та лишайники. У тундрі трапляються карликова береза, полярна верба, полярний мак, ломикамінь, незабудки.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 104 у підручнику.

Улітку на скелястих берегах островів гніздяться чайки, кайри, баклани, які живляться рибою. У холодному поясі живуть також тюлені, морські котики, полярні вовки, лемінги, полярні куріпки. Тут водиться білий ведмідь, який полює на рибу, морських котиків і тюленів.

Рослини арктичних пустель і тундри низькорослі, стеляться по земній поверхні, щоб вижити під шаром снігу. Тварини мають густе хутро чи пух, товстий шар жиру під шкірою, які надійно захищають від холоду.

2. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про рослинний і тваринний світ природних зон помірнього поясу Євразії.

У помірному поясі Євразії розташовані природні зони лісів, степів і пустель.

Ліси розкинулись на півночі помірнього поясу Євразії. З півночі на південь хвойні ліси змінюються мішаними та листяними. У лісах ростуть сосна, ялина, ялиця, модрина, дуб, граб, бук, клен, липа.

— Пригадайте, які умови потрібні для життя тварин. Чи всі вони є у лісі?

Тваринний світ лісів багатий і різноманітний. Тут є всі необхідні для життя тварин умови: їжа, місце для житла та сховок від ворогів.

У лісах живуть лось, білка, лисиця, куниця, зубр, бурий ведмідь, дикий кабан, куріпка, сова.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 105 у підручнику.

Значну частину Євразії займають степи й пустелі, розташовані на південь від лісів. У степах Євразії літо жарке, а зима — холодна. Опадів випадає мало. Тут ростуть ковила, типчак, полин. Живуть різноманітні гризуни: миші, ховрахи, хом'яки, бабаки та хижі птахи, які живляться гризунами.

У пустелі випадає дуже мало опадів, а температура влітку сягає +50°C. Тут ростуть рослини, які пристосувалися до виживання в таких умовах.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 106 у підручнику.

У рослин пустелі вузькі й дрібні листки, колючки, утворені з листків, і довге коріння, які дають змогу рослинам виживати в умовах спеки й посухи.

Тварини пустелі вирізняються витривалістю. Верблюд, джейран, кулан можуть довго жити без води та їжі, вони здатні долати великі відстані.

Дрібні тварини (гризуни, змії, ящірки, павуки, скорпіони) вдень ховаються у норах, а вночі стають активними й виходять зі своїх схованок у пошуках їжі та води.

3. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про рослинний і тваринний світ жаркого поясу Євразії.

У жаркому поясі Євразії розташовані природні зони саван та екваторіальних вологих лісів.

Савани — це відкриті простори, вкриті високою травою й поодинокими деревами, переважно пальмами та акаціями. У саванах Євразії живе багато хижаків (леопард, гепард, смугаста гієна, шакал) і рослиноїдних звірів (буйвол, антилопа, індійський слон, дикий кабан). Із птахів поширені фазани, чаплі, павичі, папуги.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 107 у підручнику.

У зоні вологих екваторіальних лісів дуже тепло і випадає багато опадів. Це зумовило багатий рослинний і тваринний світ. Густі зарості утворюють вічнозелені рослини: манго, динне, хлібне, червоне і чорне дерева. У тропічних лісах ростуть гігантські багаторічні трав'янисті рослини — банани. Трапляються зарості бамбука — деревоподібної трав'янистої рослини заввишки 35 м, яка дуже швидко росте. За добу стебло бамбука може вирости більш ніж на 50 см.

Серед густої рослинності живуть макаки, гібони, павіани, орангутанги, які живляться плодами, листям, комахами. Із хижаків тут водяться леопард, тигр, ведмідь малайський. Можна зустріти індійського слона, носорога.

У тропічних лісах мешкають різноманітні птахи, серед яких багато рідкісних: птах-носоріг, павич, нектарниця. Поширені змії, крокодили, ящірки, жаби. Серед змій найотруйнішою є королівська кобра. Довжина її тіла сягає 5 м. Вона добре лазить по деревах, плаває. Живиться кобра жабами, птахами та їх яйцями.

Вологі тропічні ліси населені величезною кількістю комах.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (54–55).

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— З рослинним і тваринним світом якого материка ви ознайомилися сьогодні на уроці?

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 104–107. Дати відповіді на запитання і виконати завдання після тексту.

Тема уроку. Особливості природи Африки.

Мета: формувати уявлення про розташування та особливості природних умов Африки; продовжувати виробляти вміння працювати з картою та читати її; розвивати мислення, уяву, уміння робити висновки, застосовувати набуті знання; виховувати бажання пізнавати навколишній світ та бережно ставитися до природних багатств.

Обладнання: географічні атласи, фізична карта півкуль, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Які рослини і тварини живуть в арктичних пустелях і тундрі Євразії? Як вони пристосувалися до виживання в суворих умовах?
- Які рослини і тварини живуть у лісах Євразії?
- Які рослини і тварини живуть у степу?
- Які рослини і тварини живуть у пустелі? Як вони пристосувалися до виживання в посушливих умовах?
- Які рослини і тварини живуть у савані?
- Які рослини і тварини живуть у вологих екваторіальних лісах?

---

3. Індивідуальне усне опитування.

- Презентуйте повідомлення про рослину або тварину, що живе в Євразії.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Які материки є на Землі? Покажіть їх на карті півкуль. *(Відповіді учнів.)*
- Розгляньте карту півкуль і дайте відповідь на запитання: «Який материк майже посередині перетинає лінія екватора?»
Африка — материк, який майже посередині перетинає лінія екватора.
Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, якими є природні умови Африки. Ви довідаєтеся, чому Африка є найспекотнішим материком планети. Ми здійснимо уявну подорож материком за допомогою карти. Ви навчитеся описувати розташування Африки та її природні умови.
Тема сьогоднішнього уроку: «Особливості природи Африки».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Практична робота з елементами розповіді з метою формування уявлення про розташування та форми земної поверхні Африки.

- Зараз ми здійснимо уявну подорож Африкою. Африка — другий за площею материк планети. Його назва в перекладі з латинської означає «сонячний».
- Поміркуйте, чому материк отримав таку назву.
Африка — край, де Сонце стоїть високо на небосхилі, тому тут завжди тепло і не буває зими. Звідси й походить назва материка.
- Виконайте практичне завдання, запропоноване на с. 108 у підручнику.
Більша частина материка розташована в Східній півкулі. Він простягається в Північній і Південній півкулях. Материк майже навпіл поділений екватором.
Материк омивають води Атлантичного та Індійського океанів. На південному сході материка розміщений великий острів Мадагаскар.
Майже всю територію Африки займають рівнини. На півдні простягається висока рівнина Калахарі.
- Розгляньте на с. 108 у підручнику пустелю Калахарі. Зверніть увагу, що вона вкрита червоними та білими пісками.
Гори розкинулись переважно на узбережжях морів та океанів. Найвища гора Африки — Кіліманджаро. Її висота 5895 м.
- Розгляньте на с. 108 у підручнику гору Кіліманджаро. Зверніть увагу на льодовики, які вкривають вершину гори.

2. Практична робота з елементами розповіді з метою формування уявлення про погодні умови Африки.

- Виконайте наступне практичне завдання, запропоноване на с. 108 у підручнику.
Африка майже повністю розташована в жаркому поясі.
- Поміркуйте, як це вплинуло на природу материка.

Розташування в жаркому тепловому поясі зумовило те, що Африка — найспекотніший материк на Землі. Упродовж року Сонце тут стоїть високо на небосхилі. Сонячні промені падають на земну поверхню прямовисно, сильно її нагріваючи. Температура в літній період обабіч екватора становить $+32^{\circ}\text{C}$, а в зимовий період — $+24^{\circ}\text{C}$. Зимовий період відрізняється від літнього лише кількістю опадів.

На півночі Африки зафіксовано найвищу температуру — $+58^{\circ}\text{C}$.

Опади на території Африки розподілені нерівномірно. Найбільше їх випадає в районі екватора та на узбережжях океанів. Найменше — на півночі материка. Саме там розкинулась найбільша пустеля Африки — Сахара.

— Розгляньте на с. 109 у підручнику пустелю Сахара. Зверніть увагу на піщані бархани, якими вона вкрита.

Удень поверхня піску та каменів у Сахарі нагрівається Сонцем до $+70^{\circ}\text{C}$, а температура повітря сягає понад $+40^{\circ}\text{C}$. Тому вдень все живе ховається у норах та ущелинах. У пустелі часто бувають піщані бурі. Сильний вітер несе хмари піску, пил закриває Сонце.

Зими як такої в Африці не буває. Сніг — дуже рідкісне явище, його можна побачити лише на гірських вершинах заввишки понад 5000 м.

3. *Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про водойми та корисні копалини Африки.*

— Виконайте практичне завдання, запропоноване на с. 109 у підручнику.

На території Африки річки та озера поширені нерівномірно.

— Поміркуйте, які території Африки вирізняються великою кількістю водойм, а які — малою. Чому?

У районі екватора, де випадає багато опадів, беруть початок великі річки Африки — Ніл, Конго, Замбезі, Нігер, які впадають в Атлантичний та Індійський океани.

Ніл — одна з найдовших річок у світі. Вона утворюється від злиття двох річок — Білого і Голубого Нілу.

— Розгляньте на с. 109 у підручнику місце злиття Білого та Голубого Нілу. Зверніть увагу на колір води в обох річках.

Річки Африки повноводні, швидкі, на них є водоспади. На річці Замбезі є відомий водоспад Вікторія. Його висота понад 100 м, а ширина понад 1000 м. Гуркіт, який видає величезна кількість води, що падає у вузьку ущелину, чути на відстані 30 км.

На сході Африки, де вода заповнює величезні тріщини на земній поверхні, зосереджені озера. Тут розташовані великі прісні озера — Вікторія, Танганьїка, Ньяса і солоне озеро Чад. Вікторія — найбільше прісноводне озеро Африки. Танганьїка глибиною поступається тільки Байкалу.

Вода в Африці ціниться на вагу золота, особливо там, де її не вистачає. Усі великі річки та озера Африки люди використовують для водопостачання, судноплавства та рибальства. На річках побудовані гідроелектростанції. Воду річок та озер використовують для зрошення полів.

Африка багата на корисні копалини. На її території є великі поклади кам'яного вугілля, нафти, природного газу, золота, платини, алмазів, уранових руд тощо.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. *Робота в зошиті з друкованою основою (с. 56–57).*

---

2. *Завдання на застосування знань.*

— Чому Африку називають найспекотнішим материком? (*На території Африки спостерігаються найвищі на Землі температури повітря.*)

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— З розташуванням та природними умовами якого материка ви ознайомилися сьогодні на уроці?

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 108–110. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Рослинний і тваринний світ Африки.

Мета: формувати уявлення про рослинний і тваринний світ Африки, пристосування організмів до виживання в різних природних умовах; розвивати мислення, уяву, вміння робити висновки, застосовувати набуті знання; виховувати бажання пізнавати навколишній світ та бережно ставитися до природних багатств.

Обладнання: географічні атласи, фізична карта півкуль, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Покажіть на карті півкуль Африку. Розкажіть про її розташування.
  - Які форми земної поверхні є на території Африки?
  - У межах яких теплових поясів розташована Африка?
  - Які погодні умови в Африці?
  - Чому Африка — найспекотніший материк?
  - Які великі водойми є на території Африки?
  - На які корисні копалини багата Африка?
-
-
-

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

Ви вже знаєте, що Африка — найспекотніший материк Землі, який майже повністю простягається у межах жаркого поясу.

— Поміркуйте, як це вплинуло на різноманітність живої природи материка. (*Відповіді учнів.*)

Розташування Африки в жаркому поясі зумовило багатий та різноманітний рослинний і тваринний світ. Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, яким є рослинний і тваринний світ Африки, довідаєтеся, як організми пристосувалися до виживання в різних природних умовах, навчитесь розпізнавати рослини і тварин Африки.

Тема сьогоднішнього уроку: «Рослинний і тваринний світ Африки».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про рослинний і тваринний світ тропічних лісів Африки.

Розташування Африки в жаркому поясі зумовило багатий та різноманітний рослинний і тваринний світ материка. Тут є природні зони екваторіальних вологих лісів, саван і пустель.

У центральній частині Африки в районі екватора ростуть екваторіальні вологі ліси.

На північ і південь від екваторіальних вологих лісів лежать савани.

Північну частину материка, на якій випадає дуже мало опадів, займають пустелі.

Обабіч екватора в Африці ростуть *екваторіальні вологі ліси*, у яких завжди тепло та випадає багато опадів, що зумовило дуже багатий та різноманітний рослинний і тваринний світ.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 111 у підручнику.

У тропічних лісах Африки панують густі зарості фікуса, різноманітних пальм, хлібного, червоного й чорного дерев, дерева какао, кавового і мускатного дерев, ліан, які обплутують дерева. Ліси вічнозелені. Рослини змінюють листя поступово, протягом 2–3 років.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 112 у підручнику.

Серед густої рослинності на деревах ховаються шимпанзе, які живляться плодами, листям, комахами та яйцями птахів. У непрохідних хащах живуть горили — великі мавпи, зріст яких сягає до 2 м, а маса — 250 кг.

Поширені птахи: папуги, дятли, бананоді, фруктові голуби, птах-носоріг.

На землі живуть свині китицевухі, олені африканські та хижак тропічних лісів — леопард. Поблизу водойм трапляються карликові бегемоти, карликові жирафи (окапі). Водяться змії, ящірки, землерийки та багато різноманітних комах.

2. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про рослинний і тваринний світ саван Африки.

На територіях Африки, де випадає менше опадів, на північ і південь від тропічних лісів простяглися безкраї ділянки, укрите травами й поодинокими деревами та чагарниками, — *савани*.

У рослинному покриві саван переважають слонови трави, висота яких сягає 5 м, акації з кроною у вигляді парасольки, пальми і баобаби — найтовстіші на Землі дерева.

— Розгляньте на с. 112 у підручнику баобаб. Порівняйте товщину стовбура баобаба з розмірами африканського слона — найбільшої тварини суходолу.

У період дощів савана вкривається густою трав'янистою рослинністю, яка слугує кормом для багатьох великих травоядних тварин.

В африканських саванах живуть великі травоядні тварини, які величезними табунами кочують в пошуках їжі та води. Це — антилопи, жирафи, слони, буйволи, зебри. Біля водойм можна зустріти бегемотів і носорогів. Багато в савані хижаків, які живляться травоядними тваринами. Це леви, гепарди, шакали, гієни, крокодили. Найбільшим із крокодилів є нільський, завдовжки 6 м.

У саванах велике різноманіття птахів. Тут живе найбільший птах на Землі — африканський страус. Його зріст сягає 270 см, а маса — 90 кг. Страус не літає, але дуже швидко бігає (зі швидкістю 70 км/год). Біля водойм великими колоніями живуть чаплі, фламінго, пелікани та марабу.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 113 у підручнику.

3. Розповідь з елементами евристичної бесіди з метою формування уявлення про рослинний і тваринний світ пустель Африки.

На півночі Африки розташована пустеля.

— Пригадайте, які природні умови в пустелі Євразії. Як це, на вашу думку, вплинуло на рослинний і тваринний світ африканської пустелі?

У пустелях Африки та Євразії подібні природні умови. Тому рослинний і тваринний світ пустель цих материків подібний.

Через високу температуру повітря й відсутність опадів у пустелі зрідка трапляються кущики трав та колючі чагарники.

У пустелі живуть верблюди, антилопи, ящірки, змії, черепахи, скорпіони, різноманітні комахи. На околицях трапляються леви, гієни, шакали, гепарди.

— Пригадайте, як тварини пристосувалися до виживання в умовах пустелі.

Ящірки, черепахи та змії можуть досить довго жити без води. Антилопи та верблюди дуже витривалі й можуть долати в пошуках їжі та води значні відстані.

Там, де в пустелі підземні води підходять близько до поверхні, біля джерел і в долинах річок багата рослинність. Такі місця називають *оазами*. Головною рослиною оаз є фінікова пальма, яка дає людям затінок і смачні плоди.

— Розгляньте на с. 114 у підручнику оазу. Зверніть увагу, що рослини ростуть поблизу водойми, а далі простягається пустеля.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 58–59).

VI. Підсумок уроку. Рефлексія.

— З рослинним і тваринним світом якого материка ви ознайомилися сьогодні на уроці?

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 111–114. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Особливості природи Північної Америки.

Мета: формувати уявлення про розташування та особливості природних умов Північної Америки; виробляти вміння працювати з картою та читати її; розвивати мислення, уяву, уміння аналізувати, робити висновки, застосовувати набуті знання; виховувати бажання пізнавати навколишній світ та бережно ставитися до природних багатств.

Обладнання: географічні атласи, фізична карта півкуль, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Які материки є на Землі? Покажіть їх на карті півкуль. *(Відповіді учнів.)*

— Розгляньте карту півкуль і скажіть, який материк повністю розташований у Північній півкулі. *(Відповіді учнів.)*

Північна Америка повністю розташована в Північній півкулі.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, якими є природні умови Північної Америки. Ми здійснимо уявну подорож материком за допомогою карти. Ви навчитеся описувати розташування Північної Америки та її природні умови.

Тема сьогоднішнього уроку: «Особливості природи Північної Америки».

III. Вивчення нового матеріалу.

1. Практична робота з елементами розповіді з метою формування уявлення про розташування Північної Америки.

Зараз за допомогою фізичної карти півкуль ми здійснимо уявну подорож Північною Америкою. Це третій за площею материк на Землі.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 4 у підручнику.

Материк Північна Америка розташований у Західній півкулі. Він повністю простягається в Північній півкулі. Материк на півночі омивають холодні води Північного Льодовитого океану, на заході — Тихого, а зі сходу — Атлантичного океану. Від Південної Америки материк відмежований Панамським каналом.

— Поміркуйте, чому материк отримав таку назву. *(Відповіді учнів.)*

Материк Північна Америка отримав свою назву завдяки розташуванню у Північній півкулі.

Центральну частину території Північної Америки займають рівнини. Уздовж західного узбережжя Тихого океану простягаються високі гори Кордильєри, найвища точка яких — гора Мак-Кінлі. Її висота — 6194 м. На східному узбережжі Атлантичного океану простягаються невисокі гори Аппалачі.

— Розгляньте на малюнку (с. 4 у підручнику) гору Мак-Кінлі. Зверніть увагу на гостру вершину гори, вкрити вічним снігом і льодом.

---

2. Практична робота з елементами розповіді з метою формування уявлення про погодні умови Північної Америки.

— Виконайте наступну практичну роботу на с. 4 у підручнику.

Північна Америка розташована в усіх теплових поясах: жаркому, помірному та холодному.

— Поміркуйте, як це вплинуло на природу материка. *(Відповіді учнів.)*

Таке розташування Північної Америки зумовило різноманіття погодних умов, ґрунтів, рослинного і тваринного світу.

У холодному поясі зима довга, малосніжна й дуже холодна. Температура повітря сягає понад -40°C . Літо коротке й прохолодне. Температура повітря в літній період не перевищує 0°C .

У помірному поясі температура повітря з півночі на південь поступово зростає. Тут відбувається зміна пір року. У центральній частині материка опадів випадає мало. Літо тут тепле, а зима — холодна. На узбережжях опадів багато. Літо тут прохолодне, а зима — не дуже.

Найтепліше в жаркому поясі. Температура повітря тут упродовж року не опускається нижче +20°C. У жаркому поясі випадає багато опадів.

3. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про поверхневі води та корисні копалини Північної Америки.

На території Північної Америки є багато річок та озер, проте поширені вони нерівномірно.

— Поміркуйте, які території Північної Америки вирізняються великою кількістю водойм, а які — малою. Чому?

— Виконайте практичну роботу на с. 5 у підручнику.

Там, де випадає багато опадів, течуть великі й повноводні річки Міссісіпі, Маккензі, Юкон, Колорадо. Найбільшою з них є Міссісіпі з притокою Міссурі.

— Розгляньте на малюнку (с. 5 у підручнику) річку Колорадо. Зверніть увагу на глибоку ущелину — каньйон, якою тече річка.

На півночі материка є багато прісноводних озер: Верхнє, Гурон, Мічиган, Ері та Онтаріо, з'єднані між собою протоками. Озера Ері та Онтаріо сполучає невелика річка Ніагара, на якій розташований один із найвідоміших водоспадів світу — Ніагарський. Води Ніагарського водоспаду з гучним шумом падають із висоти 50 м.

Усі великі річки та озера Північної Америки придатні для судноплавства та рибальства. На річках побудовані гідроелектростанції. Воду річок і озер використовують для водопостачання та зрошення полів.

Північна Америка — материк, багатий на корисні копалини. На його території є поклади кам'яного вугілля, нафти, природного газу, цинку, залізної, мідної і свинцевої руд тощо.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 5 у підручнику. До якого материка за своїми природними умовами подібна Північна Америка? Чому?

Північна Америка — материк, подібний до Євразії, тому що він, як і Євразія, розташований в усіх теплових поясах. На його території, як і на території Євразії, є великі річки й озера, гори та рівнини, корисні копалини.

IV. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (ч. 2, с. 3).

V. Підсумок уроку.

— З розташуванням і природними умовами якого материка ви ознайомилися сьогодні на уроці?

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VI. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 4–5. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Рослинний і тваринний світ Північної Америки.

Мета: формувати уявлення про рослинний і тваринний світ Північної Америки, пристосування організмів до виживання в різноманітних природних умовах; розвивати мислення, уяву, уміння робити висновки, застосовувати набуті знання; виховувати бажання пізнавати навколишній світ та бережно ставитися до природних багатств.

Обладнання: географічні атласи, фізична карта півкуль, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

— Покажіть на карті півкуль Північну Америку. Розкажіть про її розташування.

— Які форми земної поверхні є на території Північної Америки?

— У межах яких теплових поясів розташована Північна Америка?

— Які погодні умови в Північній Америці?

— Які великі водойми є на території Північної Америки?

— На які корисні копалини багата Північна Америка?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

Ви вже знаєте, що Північна Америка простягається в межах усіх теплових поясів.

— Пригадайте, до якого материка за своїми природними умовами подібна Північна Америка. Чому ви так вважаєте? (Відповіді учнів.)

Розташування Північної Америки в усіх теплових поясах зумовило подібність її природних умов до материка Євразія, тому там трапляються такі самі рослини та тварини.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, яким є рослинний і тваринний світ Північної Америки та як організми пристосувалися до виживання в різних природних умовах, навчитеся розпізнавати рослини і тварин Північної Америки.

Тема сьогоднішнього уроку: «Рослинний і тваринний світ Північної Америки».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про рослинний і тваринний світ холодного поясу Північної Америки.

У холодному поясі Північної Америки розташовані природні зони арктичних пустель і тундри.

Арктична пустеля простягнулася на півночі материка вздовж узбережжя Північного Льодовитого океану.

— Поміркуйте, як природні умови Арктики вплинули на рослинний і тваринний світ цього краю. (Відповіді учнів.)

Через суворі природні умови жива природа арктичної пустелі дуже бідна. У місцях, де влітку поверхня звільняється від льоду, ростуть мохи та лишайники. Тут водиться білий ведмідь, який полює на рибу, котиків і тюленів, морж та багато різних птахів. Можна зустріти невеликого гризуна — лемінга, який може стати поживою для полярної сови, полярного вовка і песця.

— Пригадайте, які природні умови в тундрі Євразії.

У *тундрі* влітку, коли ґрунт трохи відмерзає, поверхня вкривається мохами, лишайниками, кушиками брусниці, журавлини, морошки, чорниці, карликової берези і полярної верби. Тут живуть олень карибу та вівцебик, схожий і на бика, і на вівцю.

— Розгляньте на с. 6 у підручнику зображення вівцебика та опишіть його.

Вівцебик — велика тварина з масивним тілом (довжина понад 2 м), укрита довгим хутром темно-бурого кольору. На голові великі роги (близько 60 см завдовжки).

— Пригадайте, як тварини пристосувалися до виживання в суворих умовах арктичних пустель і тундри. (Відповіді учнів.)

Тварини, які живуть в арктичній пустелі та тундрі, мають густе хутро й пух, товстий шар жиру під шкірою, що надійно захищають від холоду.

2. Розповідь з елементами бесіди та робота в парі (групі) з метою формування уявлення про рослинний і тваринний світ помірною поясу Північної Америки.

Помірний пояс Північної Америки представлений хвойними та листяними лісами, степом, який називають прерією, та пустелею.

На південь від тундри простягнулися ліси.

— Пригадайте, які рослини ростуть у лісах Євразії. (Відповіді учнів.)

У північноамериканській тайзі ростуть сосна, ялина канадська, модрина канадська, туя, дуб, бук, липа, береза, тюльпанове дерево, платан. Проте тут трапляються дерева, яких немає в Євразії. Тільки в тайзі на узбережжі Тихого океану росте секвоя — одне з найвищих дерев на Землі (висота сягає 100 м, а вік — 1000 років).

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 7 у підручнику.

У лісах Північної Америки водяться чорний ведмідь, ведмідь гризлі, вовк, рись, пума, єнот, лисиця, лось, заєць, скунс, голкошерст канадський (поркупін), опосум віргінський, дятел, омелюх, орлан білоголовий.

Голкошерст канадський (поркупін), скунс і опосум — тварини, які дуже цікаво захищаються від ворогів. Поркупін для оборони використовує довгі голки (35 см), якими вкрите тіло тварини. Якщо його потурбувати, від піднімає голки і трясє хвостом. Коли поркупін, якого переслідує ворог, раптово зупиняється, супротивник натикається на його голки.

Під хвостом у скунса є пахучі залози, які виділяють рідину з дуже неприємним запахом. Захищаючись від ворогів, скунс влучно «стріляє» цією рідиною на відстань до 3 м.

Опосум у разі небезпеки падає і прикидається мертвим. Хижак, який його переслідує, зазвичай обнюхує нерухоме тіло й залишає його.

Степи Північної Америки зараз майже повністю розорані під поля пшениці й кукурудзи. Дику прерію, укриту ковилою, полином і типчаком, серед яких пасуться бізони, можна побачити лише в заповідниках.

— Виконайте наступне завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 7 у підручнику.

Бізони, які через свої великі розміри здаються неповороткими й повільними, швидко бігають, вправно стрибають, долаючи перешкоди, та добре плавають. Лучний собачка — невеликий гризун, який живе в норах. Койот — хижак, подібний до вовка, але менший від нього за розмірами.

У пустелях Північної Америки поширені рослини і тварини, які добре пристосувалися до виживання в умовах нестачі вологи та спеки.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 8 у підручнику.

У деяких рослин, як у кактуса й агави, товсті й соковиті листки чи стебла, де запасається і дуже економно використовується вода. В інших, як, наприклад, у юки, листки вузькі, жорсткі. У деяких рослин — видозмінені в колючки.

У пустелях Північної Америки живуть також хом'яки, кролі, ящірки, черепахи, змії, антилопа-вилоріг, водиться багато різноманітних комах. Серед змій багато отруйних, наприклад — гримуча змія. Отримала вона таку назву за те, що на кінці хвоста в неї є зроговілі рухомі пластинки, які під час швидких коливань хвоста труться одна об одну й тріщать. Звуками змія попереджає про свою присутність, якщо її зненацька сполохати.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 4).

---

2. Завдання на застосування знань.

— Чому рослинний і тваринний світ Північної Америки дуже різноманітний?

VI. Підсумок уроку.

— З рослинним і тваринним світом якого материка ви ознайомилися сьогодні на уроці?

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 6–8. Дати відповіді на запитання після тексту і виконати завдання 5 (с. 5 у робочому зошиті).

Тема уроку. Особливості природи Південної Америки.

Мета: формувати уявлення про розташування й особливості природних умов Південної Америки; виробляти вміння працювати з картою та читати її; розвивати мислення, уяву, уміння робити висновки, застосовувати набуті знання; виховувати бажання пізнавати навколишній світ та бережно ставитися до природних багатств.

Обладнання: географічні атласи, фізична карта півкуль, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Які рослини і тварини живуть у холодному поясі Північної Америки? Як вони пристосувалися до виживання в суворих умовах?
  - Які рослини і тварини живуть у лісах Північної Америки?
  - Які рослини і тварини живуть у степу Північної Америки?
  - Які рослини і тварини живуть у пустелі Північної Америки? Як вони пристосувалися до виживання в посушливих умовах?
  - Презентуйте повідомлення про рослину чи тварину, поширену в Північній Америці.
-
-
-

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Які материки є на Землі? Покажіть їх на карті півкуль. *(Відповіді учнів.)*
- З природою яких материків ви вже ознайомилися? *(Відповіді учнів.)*
- Розгляньте карту півкуль і скажіть, який материк повністю розташований у Західній півкулі здебільшого на південь від екватора. *(Відповіді учнів.)*

Південна Америка — четвертий за розмірами материк планети, який повністю розташований у Західній півкулі здебільшого в південній її частині.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, якими є природні умови Південної Америки. Ми здійснимо уявну подорож материком за допомогою карти. Ви навчитеся описувати розташування Південної Америки та її природні умови.

Тема сьогоднішнього уроку: «Особливості природи Південної Америки».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Практична робота з елементами розповіді з метою формування уявлення про розташування та форми земної поверхні Південної Америки.

Зараз ми здійснимо за допомогою фізичної карти півкуль уявну подорож Південною Америкою.

- Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 9 у підручнику.

Материк Південна Америка розташований у Західній півкулі. Він майже повністю простягається в Південній півкулі. Південну Америку, як і Африку, перетинає екватор. Материк омивають води Тихого та Атлантичного океанів.

- Поміркуйте, чому материк отримав таку назву. *(Відповіді учнів.)*

Материк Південна Америка отримав свою назву завдяки розташуванню у Південній півкулі.

Поверхню материка можна поділити на дві частини: гірську, де на заході вузькою смугою простягнулися гори Анди, та велику рівнинну територію.

Уздовж західного узбережжя Тихого океану простягаються високі й найдовші гори на Землі — Анди. Найвища точка Анд — гора Аконкагуа. Її висота 6960 м.

- Розгляньте на малюнку (с. 9 у підручнику) гору Аконкагуа. Зверніть увагу на гостру вершину гори, вкриту снігом і льодом.

2. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про погодні умови Південної Америки.

- Виконайте наступну практичну роботу, запропоновану на с. 9 у підручнику.

Більша частина території Південної Америки розташована в жаркому тепловому поясі. Лише південна частина перебуває у помірному поясі.

- Поміркуйте, як це вплинуло на природу материка. *(Відповіді учнів.)*

Розташування більшої частини території Південної Америки в жаркому поясі зумовило те, що впродовж року Сонце тут стоїть високо на небосхилі. Сонячні промені падають на земну поверхню прямовисно, сильно її нагріваючи. Температура в літній період обабіч екватора становить $+20^{\circ}\dots+28^{\circ}\text{C}$, зими як такої немає.

У помірному поясі дещо холодніше. Узимку температура може опускатися до 0°C . У горах бувають морози.

Опадів на території Південної Америки випадає дуже багато. Це найвологіший материк на Землі. Найбільше опадів у районі екватора. Найменше — на південному заході материка вздовж узбережжя Тихого океану. Саме там розташоване одне з найпосушливіших місць на Землі — пустеля Атакама, де роками може не випадати жодної краплини дощу.

3. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про поверхневі води та корисні копалини Південної Америки.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 10 у підручнику.

Територією Південної Америки протікають великі й повноводні річки: Амазонка, Парана, Оріноко.

Амазонка — це найдовша, найширша і найглибша (глибина в деяких місцях сягає понад 100 м) річка нашої планети. Вона повноводна впродовж усього року. Ширина річки сягає кілька кілометрів. В Амазонку впадає понад 500 приток.

— Розгляньте на малюнку (с. 10 у підручнику) річку Амазонку. Зверніть увагу на її береги, вкриті густими тропічними лісами.

На річках Південної Америки є багато водоспадів. На річці Парана розташований водоспад Ігуасу. Це каскад із восьми водоспадів. Висота найбільшого становить 64 м. На одній із приток Оріноко шумить найвищий водоспад на Землі — Анхель, заввишки понад 1000 м.

На материка є багато озер, найбільше з яких Маракайбо. Високо в Андах, на висоті майже 4000 м, між двома гірськими хребтами, розташоване озеро Тітікака. Це найбільше судноплавне високогірне озеро на Землі. Температура води в ньому завжди становить $+14^{\circ}\text{C}$.

— Розгляньте на малюнку (с. 10 у підручнику) озеро Тітікака. Зверніть увагу на те, що його береги оточені високими горами.

Південна Америка — материк, багатий на корисні копалини. На її території є поклади кам'яного вугілля, нафти, природного газу, залізної руди, руд кольорових металів, графіту, золота, алмазів тощо. Південна Америка займає перше місце в світі за покладами залізної і мідної руд, графіту й третє місце за запасами золота.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 6).

VI. Підсумок уроку.

— Із розташуванням і природними умовами якого материка ви ознайомилися сьогодні на уроці?

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 9–10. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Рослинний і тваринний світ Південної Америки.

Мета: формувати уявлення про рослинний і тваринний світ Південної Америки та пристосування організмів до виживання в різноманітних природних умовах; розвивати мислення, уяву, уміння робити висновки, застосовувати набуті знання; виховувати бажання пізнавати навколишній світ та бережно ставитися до природних багатств.

Обладнання: географічні атласи, фізична карта півкуль, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Покажіть на карті півкуль Південну Америку. Розкажіть про її розташування.
- Які форми земної поверхні є на території Південної Америки?
- У межах яких теплових поясів розташована Південна Америка?
- Які погодні умови в Південній Америці?
- Які великі водойми є на території Південної Америки?
- На які корисні копалини багата Південна Америка?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Ви вже знаєте, що більша частина території Південної Америки лежить у жаркому поясі.
- Поміркуйте, до якого материка за природними умовами подібна Південна Америка. Чому ви так вважаєте?

Розташування Південної Америки в жаркому поясі зумовило подібність її природних умов до Африки. У Південній Америці, як і в Африці, є екваторіальні вологі ліси, савани й пустелі.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, яким є рослинний і тваринний світ Південної Америки і як організми пристосувалися до виживання в різних природних умовах, навчитеся розпізнавати рослини і тварин Південної Америки.

Тема сьогоднішнього уроку: «Рослинний і тваринний світ Південної Америки».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про рослинний і тваринний світ вологих екваторіальних лісів Південної Америки.

Оба́біч екватора в Південній Америці ростуть *екваторіальні вологі ліси*. Упродовж року тут завжди тепло і випадає багато опадів, тому їх називають вологими, або дощовими. Екваторіальні ліси в Південній Америці охоплюють більшу площу, ніж такі самі ліси в Африці. Вони також вологіші за африканські. Екваторіальна спека і волога зумовили багатий та надзвичайно різноманітний рослинний і тваринний світ.

У екваторіальних вологих лісах південної Америки налічується майже 40 тис. видів рослин. Це більше, ніж у будь-яких інших тропічних лісах планети. Тут панують густі зарості вічнозелених рослин: різноманітних пальм, динного і чорного дерев, хінного дерева, папаї, гевеї, какао. Стовбури й гілки дерев оповиті ліанами. Чагарники утворюють непрохідні хащі. З плодів дерева какао виробляють шоколад. З кори хінного дерева — ліки від малярії. Із соку гевеї добувають еластичний матеріал каучук, із якого роблять гуму. Плоди динного дерева нагадують диню. Їх вживають у їжу.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 11 у підручнику.

Папая, або хлібне дерево — невисоке дерево з тонким стовбуром без гілок. Великі плоди подібні на дині. Плоди папаї використовують в їжу. Запечені вони мають запах хліба.

Какао, або шоколадне дерево — дерево заввишки до 12 м. Плоди містять від 20 до 60 насінин (какобобів), які використовують для виробництва шоколаду, напою какао.

Ліани — в'юнкі рослини, які, обвиваючись навколо дерев, піднімаються вгору до світла. Перекидаючи свої гілки з дерева на дерево, ліани утворюють іноді непрохідну гущавину.

Серед густої рослинності на деревах живе багато звірів, птахів і комах.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 12 у підручнику.

— Опишіть тварин тропічних лісів Південної Америки.

Лінивць — неповоротка нічна тварина з маленькою головою і довгою шиєю. На кінцівках розташовані по три довгі серпоподібні кігті завдовжки 7 см. Живуть лінивці на деревах, живляться листям.

Добре лазить по деревах, плаває і швидко бігає небезпечний хижак лісу — *ягуар*, який завдяки своєму плямистому забарвленню майже непомітний серед густої зелені.

Колібрі — дуже маленькі птахи, яких можна зустріти тільки в Північній або Південній Америці. Вони здатні зависати в повітрі, швидко махаючи крилами. Живляться колібрі нектаром квітів і дрібними комахами, яких вони виймають з квіток.

Гарпія — великий хижий птах з розмахом крил близько 2 м. Живиться гарпія мавпами, лінивцями, ящірками, зміями та птахами.

Ара — великий папуга (довжина тіла до 1 м) з яскравим оперенням. Живляться зерном, різноманітними овочами та фруктами.

Анаконда — найдовша й найважча змія на Землі. При довжині близько 5 м, її маса сягає майже 100 кг. Анаконда — удав. Вона підстерігає свою здобич, а коли та наблизиться, то хапає її й душить, обвиваючись навколо неї і стискаючи, поки та не задихнеться. Нерухому здобич анаконда ковтає, широко розкривши пащу.

На деревах живуть також жаби і змії. Деревні жаби вільно рухаються по гілках і листках завдяки липким присоскам на пальцях. Трапляється і смертельно отруйна для тварин і людини гримуча змія.

У водах Амазонки та її притоках живуть черепахи, алігатори, прісноводні дельфіни та хижа риба піранья. Ліс густо населений різноманітними комахами та павуками. Тут трапляються метелики з розмахом крил до 30 см та павуки-птахоїди завдовжки понад 10 см.

2. Розповідь з елементами бесіди та робота в парі (групі) з метою формування уявлення про рослинний й тваринний світ саван і пустель Південної Америки.

На територіях Південної Америки, які розташовані на північ і на південь від вологих екваторіальних лісів, випадає менше опадів. Там простяглися *савани*, рослинність яких досить бідна. На півночі вони дуже нагадують африканські савани, але тут замість баобабів ростуть пальми.

У більш посушливих саванах, що розкинулись на південь від екватора, дерева не ростуть. Тут переважають чагарники та деревоподібні кактуси, у стеблах яких накопичується запас води. Трапляється і дуже тверде дерево кебрачо, яке тоне у воді.

Тваринний світ південноамериканської савани набагато бідніший, ніж в Африці. Тут не зустрінеш великих табунів травоядних тварин.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 13 у підручнику.

Тапір — травоядна тварина, яка зовні нагадує свиню, але має короткий хобот, пристосований для хачання. Веде нічний спосіб життя, уникаючи зустрічі з хижакками, які на нього полюють.

Мураход — велика тварина з довгою вузькою мордою, що нагадує трубку, маленькими очима та довгим, стиснутим з боків пухнастим хвостом. Живиться мураками та іншими комахами. Має великі кігті на передніх лапах, якими легко захищається від ворогів.

Нанду — великий нелітаючий птах, подібний до страуса, але значно менший за нього. Швидко бігає.

У південноамериканській савані живуть також дика свиня пекарі, ягуар, пума, панцерник, пампаська кішка.

Пустелі Південної Америки розкинулись на півдні материка.

— Пригадайте, які природні умови в пустелі.

Через високу температуру повітря й відсутність опадів, рослинний і тваринний світ пустелі бідний. Рослинний покрив розріджений, трапляються кактуси та чагарники. У пустелі живуть ящірки, змії та гризуни.

— Пригадайте, як тварини пристосувалися до виживання в умовах пустелі.

Тварини пустелі вирізняються витривалістю. Вони можуть довго жити без води та їжі. Удень вони ховаються в нори, а вночі виходять на пошуки поживи.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 7).

2. Роботи в парі (групі). Виконання завдань зі с. 13 у підручнику.

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 11–13. Дати відповіді на запитання і виконати завдання після тексту.

Тема уроку. Особливості природи Австралії.

Мета: формувати уявлення про розташування та особливості природних умов Австралії; виробляти вміння працювати з картою та читати її; розвивати мислення, уяву, уміння робити висновки, застосовувати набуті знання; виховувати бажання пізнавати навколишній світ і бережно ставитися до природних багатств.

Обладнання: географічні атласи, фізична карта півкуль, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Які рослини і тварини розповсюджені в екваторіальних вологих лісах Південної Америки?
  - Які рослини і тварини розповсюджені в південноамериканській савані?
  - Які рослини і тварини розповсюджені в пустелях Південної Америки? Як вони пристосувалися до виживання в посушливих умовах?
-
-
-

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Які материки є на Землі? Покажіть їх на карті півкуль. *(Відповіді учнів.)*
- З природою яких материків ви вже ознайомилися? *(Відповіді учнів.)*
- Розгляньте карту півкуль і дайте відповідь на запитання. Який материк найменший на Землі? *(Відповіді учнів.)*

Австралія — найменший материк, який дуже віддалений від інших материків Землі.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, якими є природні умови Австралії, дізнаєтеся, чому Австралія є найсухішим материком планети. Ми здійснимо уявну подорож Австралією за допомогою карти. Ви навчитесь описувати розташування Австралії та її природні умови.

Тема сьогоднішнього уроку: «Особливості природи Австралії».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Практична робота з елементами розповіді з метою формування уявлення про розташування та форми земної поверхні Австралії.

Зараз ми здійснимо за допомогою фізичної карти півкуль уявну подорож Австралією.

- Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 14 у підручнику.

Австралія повністю розташована в південній частині Східної півкулі. Материк на сході омивають води Тихого, а з півдня, заходу й півночі — Індійського океану. На північ від материка лежить великий острів Нова Гвінея, а на південь — острів Тасманія.

- Знайдіть на фізичній карті півкуль острови Нова Гвінея і Тасманія.

Австралія в перекладі з латинської означає «південна».

- Поміркуйте, чому материк отримав таку назву.

Майже всю територію Австралії займають великі рівнини. Уздовж узбережжя Тихого океану простягається Великий Вододільний хребет. Найвища його вершина — гора Косцюшко. Її висота — 2228 м.

- Розгляньте на малюнку (с. 14 у підручнику) гору Косцюшко. Зверніть увагу на округлу вершину гори та відсутність на ній снігового покриву.

Особливістю материка Австралія є Великий Бар'єрний риф — найбільший природний об'єкт на Землі, утворений живими організмами. Риф простягається з півдня на північ, більша частина його перебуває під водою. Складається риф зі скелетів мільярдів коралових поліпів.

2. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про погодні умови Австралії.

— Виконайте наступну практичну роботу, запропоновану на с. 14 у підручнику.

Австралія майже повністю розташована в жаркому поясі.

— Поміркуйте, як це вплинуло на природу материка. (Відповіді учнів.)

Розташування Австралії в жаркому теплому поясі Землі зумовило те, що там упродовж року Сонце стоїть високо на небосхилі. Сонячні промені падають на земну поверхню прямовисно, сильно її нагріваючи.

— Поміркуйте, до якого материка за своїми природними умовами подібна Австралія. Чому? (Відповіді учнів.)

Своїми природними умовами Австралія подібна до Африки. Вона, як і Африка, розташована переважно в жаркому поясі.

Літо в Австралії сухе й спекотне. Температура влітку становить +25°C, а в окремі дні — і вище, до +40°C. Зими як такої немає. Лише на півдні відбувається зміна пір року. У зимовий період температура вдень сягає +12°C.

— Пригадайте, чому відбувається зміна пір року на Землі. (Відповіді учнів.)

Літо в Австралії триває тоді, коли в Північній півкулі зима, а зима — коли в Північній півкулі літо.

Австралія — найсухіший материк на Землі, тому що опадів тут дуже мало (у 5 разів менше, ніж в Африці). Дощі випадають переважно на узбережжі Тихого океану. У центрі материка опадів може не бути кілька років поспіль.

Високі температури повітря впродовж року та дуже мала кількість опадів зумовили утворення пустель, якими вкрито більше половини території Австралії. Найменше опадів випадає на північному заході материка. Саме там розташована піщано-солончакова Велика пустеля Вікторія.

3. Практична робота з елементами розповіді з метою формування уявлення про найбільші водойми та корисні копалини Австралії.

— Поміркуйте, чи багато водойм на території Австралії. Чому? (Відповіді учнів.)

Через відсутність опадів на території Австралії мало річок і озер.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 15 у підручнику.

Територією Австралії протікає мало річок. Невеликі потоки в посушливий період пересихають. Найдовша річка Австралії — Муррей.

— Розгляньте на малюнку (с. 15 у підручнику) річку Муррей. Зверніть увагу на скелясті береги, вкриті невеликою кількістю рослинності.

Найбільше озеро Австралії — Ейр. Воно розташоване в пустелі, тому мілке й солоне. Під час посухи його площа значно зменшується.

— Розгляньте на малюнку (с. 15 у підручнику) солоне озеро Ейр. Зверніть увагу на береги озера, вкриті шаром солі.

На території Австралії є великі поклади кам'яного вугілля, нафти, природного газу, залізної, алюмінієвої та мідної руд тощо.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 8).

2. Робота в парі (групі). Виконання завдань зі с. 15 у підручнику.

VI. Підсумок уроку.

— З розташуванням та природними умовами якого материка ви ознайомилися сьогодні на уроці?

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 14–15. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Рослинний і тваринний світ Австралії.

Мета: формувати уявлення про рослинний і тваринний світ Австралії, пристосування організмів до виживання в різних природних умовах; розвивати мислення, уяву, вміння робити висновки, застосовувати набуті знання; виховувати бажання пізнавати навколишній світ та бережно ставитися до природних багатств.

Обладнання: географічні атласи, фізична карта півкуль, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Покажіть на карті півкуль материк Австралію. Розкажіть про її розташування.
- Які форми земної поверхні є на території Австралії?
- У межах яких теплових поясів розташована Австралія?
- Які погодні умови в Австралії? Чому Австралія — найсухіший материк?
- Які великі водойми є на території Австралії?
- На які корисні копалини багата Австралія?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Ви вже знаєте, що Австралія — найсухіший материк на Землі, який простягається у межах жаркого поясу.
- Поміркуйте, як це вплинуло на різноманітність живої природи материка. (*Відповіді учнів.*)
- Розташування Австралії в жаркому поясі та мала кількість опадів зумовило те, що різноманітність рослинного і тваринного світу залежить від кількості вологи.
- Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, яким є рослинний і тваринний світ Австралії. Ви навчитеся розпізнавати рослин і тварин Австралії.
- Тема сьогоднішнього уроку: «Рослинний і тваринний світ Австралії».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про рослинний і тваринний світ тропічних лісів Австралії.

В Австралії, яка повністю розташована в жаркому тепловому поясі, є природні зони вологих екваторіальних лісів, саван і пустель.

Екваторіальні вологі ліси займають незначну частину території на півночі Австралії. Рясні дощі, які випадають там упродовж спекотного літа, сприяють росту дерев. У верхньому ярусі лісів ростуть евкаліпти, а під ними пальми, деревовидні папороті, фікуси, орхідеї, бамбук, ліани.

У лісах багато птахів: лірохвіст, лебідь чорний, журавель вінценосний, різноманітні папуги, дуже багато різноманітних комах, серед яких трапляються метелики з розмахом крил майже 14 см. На берегах річок водяться крокодили, жаби.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 16 у підручнику.

Бамбук — багаторічна рослина з довгими тонкими стеблами, на верхівках яких ростуть листки. Висота стебел може сягати 20 метрів, а товщина — від 4 до 10 сантиметрів.

Золота акація — дерево заввишки до 12 м. Цвіте жовтими квітками, зібраними в китиці. Золота акація є символом Австралії, оскільки тільки там вона й росте.

Евкаліпт — вічнозелене дерево заввишки понад 100 м. Крона евкаліпта не утворює тіні, тому що листки розташовані ребром до сонячних променів і повністю їх пропускають.

Коала, якого ще називають сумчастим ведмедем, живе на евкаліпті, де живиться його листям. На дереві коала й спить. Його тіло вкрите густим сірим хутром, на голові великі вуха.

Казуар — великий (заввишки до 2 м) нелітаючий птах, подібний до страуса. На голові в нього є віріст — шолом. Оперення казуара чорного кольору, м'яке. Живиться птах рослинною їжею та дрібними тваринами.

Какаду — дуже гарний великий папуга. Оперення білого кольору. На голові довгий чуб. Живуть какаду на деревах, живляться насінням дерев і чагарників, плодами, зерном, личинками комах.

2. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про рослинний і тваринний світ саван Австралії.

На південь від тропічних лісів простяглися савани.

— Пригадайте, які природні умови в саванах. Як рослини й тварини пристосувалися до виживання в умовах саван?

У саванах Австралії ростуть акації, пляшкові дерева, пальми та поодинокі евкаліпти. Пляшкові дерева мають товстий стовбур біля основи, який стрімко звужується з висотою. Ці дерева здатні накопичувати у своїх стовбурах воду.

— Виконайте наступне завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 17 у підручнику.

У саванах живуть сумчасті звірі: сірий кенгуру (зріст близько 2 м), карликовий кенгуру (заввишки лише 30 см), вомбат, нелітаючий птах ему. Тварини, які населяють відкриті простори саван, здатні швидко бігати.

Поширені варани — хижі ящірки завдовжки понад 2 м; живе багато змій, серед яких одна з найбільших у світі — пітон аметистовий. У савані багато різноманітних комах.

3. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про рослинний і тваринний світ пустель Австралії.

Великі площі Австралії зайняті пустелями. Вони займають більше половини території материка. Найбільшими є Велика пустеля Вікторія і Велика піщана пустеля, вкриті пісками червоного кольору. Їх поверхня вкрита густими заростями колючих чагарників, низькорослих акацій та евкаліптів, які місцями утворюють важкопрохідні хащі.

— Виконайте наступне завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 17 у підручнику.

У пустелі живуть також сумчасті кроти, миші, плащоносна ящірка та ящірка молох. Тварини пустель добре пристосувалися до виживання в умовах спеки й посухи.

4. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про особливості тваринного світу Австралії.

Оскільки Австралія давно була відділена від інших материків океаном, тут збереглися тварини, яких немає на інших материках. В Австралії живе понад 200 видів таких тварин. Це — сумчасті та яйцекладні звірі.

Сумчасті звірі, а це кенгуру, коала, вомбат, сумчастий тушканчик тощо, відрізняються від інших наявністю сумки — шкірястої складки на животі. Їхні дитинчата народжуються недорозвиненими, тому матері виношують їх у сумці на череві, доки вони не підростуть. Після народження маля спритно перебирається в материнську сумку і присмоктується до соска з молоком. Перебуває там до 250 днів.

Яйцекладні звірі відрізняються від інших тим, що вони не народжують малят, а відкладають яйця, які виношують у сумці. Дитинчат вигодовують молоком.

— Розгляньте на малюнках (с. 18 у підручнику) яйцекладних звірів, прочитайте їхні назви та опишіть.

Качкодзьоб — невелика (довжина тулуба до 40 см) напівводна тварина з пласким хвостом, як у бобра, вкрита темно-коричневим густим хутром. На голові приплюснутий м'який дзьоб. На лапах між пальцями є плавальні перетинки. Живе качкодзьоб на берегах водойм, він чудово плаває й пірнає. Живиться дрібними водними тваринами.

Схидна — невелика (довжина тулуба до 45 см) наземна тварина з вузьким ротом, укрита голками. Голки використовує для захисту. У разі небезпеки згортається у клубок, як їжак. Живе схидна у заростях чагарників. Живиться комахами.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 9).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 16–18. Дати відповіді на запитання і виконати завдання.

Тема уроку. Особливості природи Антарктиди.

Мета: формувати уявлення про розташування та особливості природних умов Антарктиди, її рослинний й тваринний світ і пристосування організмів до виживання в суворих природних умовах; виробляти вміння працювати з картою та читати її; розвивати мислення, уяву, уміння робити висновки, застосовувати набуті знання; виховувати бажання пізнавати навколишній світ і бережно ставитися до природних багатств.

Обладнання: географічні атласи, фізична карта півкуль, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Підсумки спостережень за змінами в природі.

III. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

— Які рослини і тварини розповсюджені у вологих екваторіальних лісах Австралії?

— Які рослини і тварини розповсюджені в австралійській савані?

— Які рослини і тварини розповсюджені в пустелях Австралії?

— Які рослини і тварини трапляються лише в Австралії? Чому?

3. Індивідуальне усне опитування.

— Презентуйте повідомлення про рослину або тварину, що живе тільки в Австралії.

IV. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Які материки є на Землі? Покажіть їх на карті півкуль. *(Відповіді учнів.)*

— З природою яких материків ви вже ознайомилися? *(Відповіді учнів.)*

— Розгляньте карту півкуль і скажіть, у центрі якого материка розташований Південний полюс Землі.

Антарктида — материк, майже в центрі якого розташований Південний полюс Землі.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, якими є природні умови Антарктиди. Ви довідаєтеся, які живі організми населяють Антарктиду та як вони пристосувалися до виживання на найхолоднішому материк планети. Ми здійснимо уявну подорож Антарктидою за допомогою карти. Ви навчитеся розпізнавати тварин Антарктиди.

Тема сьогоднішнього уроку: «Особливості природи Антарктиди».

V. Вивчення нового матеріалу.

1. Практична робота з елементами розповіді з метою формування уявлення про розташування та форми земної поверхні Антарктиди.

Зараз ми за допомогою фізичної карти півкуль здійснимо уявну подорож Антарктидою. Назва материка в перекладі з грецької мови означає «протилежний Арктиці».

— Поміркуйте, чому материк отримав таку назву. *(Відповіді учнів.)*

Антарктида розташована в протилежній від Арктики півкулі. Разом із прилеглими до неї ділянками океанів вони утворюють Південну полярну область Землі — *Антарктику*.

Відкрила Антарктиду 28 січня 1820 року експедиція Фадея Беллінсгаузена, побачивши перед собою крижану пустелю.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 19 у підручнику.

Антарктида розташована в Східній та Західній півкулях і повністю в Південній півкулі. Береги материка омивають води Тихого, Атлантичного та Індійського океанів.

— Поміркуйте, чи можна визначити на карті півкуль, які форми земної поверхні є в Антарктиді. Чому ви так вважаєте? *(Відповіді учнів.)*

Територія Антарктиди вкрита шаром криги завтовшки понад 2000 м, тому за картою неможливо визначити, якою є поверхня материка. Через товщу льоду Антарктида — найвища серед материків. В антарктичних льодовиках, за підрахунками вчених, міститься приблизно 80 % усієї прісної води на планеті Земля.

Лише близько 60 років тому вчені дізналися, що заховано під кригою. Вони встановили, що під льодом є гірські хребти та рівнини, річки та озера.

— Розгляньте на малюнку (с. 19 у підручнику) краєвид Антарктиди. Зверніть увагу на потужний шар криги, якою вкритий материк.

2. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про погодні умови Антарктиди.

— Виконайте наступну практичну роботу, запропоновану на с. 19 у підручнику.

Антарктида повністю розташована в холодному поясі.

— Поміркуйте, як це вплинуло на природу материка.

Розташування Антарктиди в холодному тепловому поясі Землі зумовило те, що тут упродовж року Сонце стоїть низько на небосхилі. Сонячні промені падають на земну поверхню косо, слабо її нагріваючи. Погодні умови Антарктиди надзвичайно суворі. Тут зафіксовано найнижчу температуру повітря на Землі (-89°C). Саме тому цей район отримав назву *Полюс холоду*.

Температура повітря влітку не піднімається вище -30°C , а в зимовий період знижується до -70°C . Найвища температура повітря спостерігається на узбережжі — -11°C .

Антарктида не тільки найхолодніший, а й найсухіший материк на Землі, тому що тут випадає дуже мало опадів. Через низьку температуру вода не випаровується, тому нестачі вологи на материк не відчувається. Опади випадають лише у вигляді снігу. Дощ — у край рідкісне явище. Часто дмуть ураганні вітри, швидкість яких сягає 100 м/с.

— Поміркуйте, чи живуть в Антарктиді люди. Доведіть свою думку. (*Відповіді учнів.*)

Через суворі погодні умови постійних поселень людей в Антарктиді немає. Материк відвідують лише співробітники міжнародних наукових станцій і туристи.

3. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про живу природу Антарктиди.

На території Антарктиди панують антарктичні пустелі.

Антарктичні пустелі займають більшу частину території Антарктиди. Тут немає рослинного покриву і не живуть тварини. Лише на невеликих ділянках поблизу берегів, на підвищеннях, які влітку звільняються від льоду й снігу, трапляються водорості, лишайники та мохи. Такі сухі й холодні кам'яні пустелі називають оазами.

Більшість тварин Антарктиди живе на антарктичному узбережжі й тісно пов'язана з океаном. У поверхневих водах океану плаває чимало криля — дрібних рачків, який є основним кормом для багатьох видів риб, птахів і звірів.

Найвідомішими птахами, символами Антарктиди, є пінгвіни.

— Розгляньте на малюнках (с. 20 у підручнику) пінгвінів і морського слона й опишіть їх.

Пінгвіни — досить великі нелітаючі птахи (висота до 1 м), що мають чорний верх і біле черево. По суходолу вони ходять дуже незграбно, проте у воді вони чудові плавці. Передні кінцівки в них не крила, як у всіх птахів, а ласти. Живляться пінгвіни дрібними рачками й рибою.

У прибережних водах Антарктиди живуть ссавці: тюлені, кити, морські слони, які харчуються крилем, рибою та іншими морськими тваринами. Морські слони та інші тварини добре пристосовані до плавання і тривалого перебування у крижаній воді. Їхні кінцівки перетворилися на ласти й плавці.

На узбережжі Антарктиди живе понад 40 видів птахів, які живляться рибою, дрібними рачками.

— Як тваринам вдається вижити в суворих умовах вічного холоду?

У пінгвінів, тюленів, китів і морських слонів під шкірою є товстий шар жиру, який, немов тепла шуба, не дає їм замерзнути.

VI. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 10).

VII. Підсумок уроку.

— З розташуванням та природою якого материка ви ознайомилися сьогодні на уроці?

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VIII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 19–20. Дати відповіді на запитання і виконати завдання.

Підготуватися до контрольної роботи з розділу «Природа материків і океанів».

Тема уроку. Україна на карті світу. Карта України.

Мета: формувати уявлення про розташування України на карті світу, фізичну карту України та розміщення на ній об'єктів; виробляти вміння працювати з географічною картою, наносити об'єкти на контурну карту України, висловлювати судження, робити висновки, розвивати спостережливість, допитливість; виховувати бажання пізнавати навколишній світ.

Обладнання: фізична карта півкуль, фізична карта України, контурна карта України.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Аналіз контрольної роботи з розділу «Природа материків і океанів».

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Що таке географічна карта? (Відповіді учнів.)
- Що позначають на карті за допомогою умовних знаків?
- З якими картами ви вже працювали?

Крім глобуса та фізичної карти півкуль, з якими ви вже працювали, існують карти окремих материків, окремих країн, природних зон тощо.

- Яку назву має країна, де ми живемо? (Відповіді учнів.)
- Чому Україну ми називаємо Батьківщиною?
- Чому потрібно вивчати природу України?

У світі є країни, де природа багатша і яскравіша, ніж наші поля й ліси, луки та парки. Проте краєвиди Батьківщини все одно найрідніші й найдорожчі. Основою любові до Вітчизни є любов і бережне ставлення до її природи. Проте любити й берегти можна лише те, що ти знаєш і розумієш. Саме тому ми розпочинаємо вивчення природи України.

Сьогодні на уроці ви довідаєтеся, де розташована на карті світу країна, у якій ми живемо. Ви також довідаєтеся, який вигляд має територія нашої держави на фізичній карті України та які об'єкти зображені на цій карті за допомогою умовних знаків.

Ви навчитеся показувати Україну на карті світу та отримувати інформацію з фізичної карти України, а також позначати об'єкти на контурній карті України.

Тема сьогоднішнього уроку: «Україна на карті світу. Карта України».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Бесіда з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про розташування України на фізичній карті півкуль та вміння показувати її на карті.

24 серпня 1991 року на карті світу з'явилася незалежна країна з багатовіковою історією — Україна.

- Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 21 у підручнику.

Україна розташована у Східній та Північній півкулях на материку Євразія, у його європейській частині. За площею Україна є найбільшою країною Європи, а у світі вона посідає сорокове місце.

Україна простягається на 1316 км із заходу на схід і на 893 км з півночі на південь.

2. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про фізичну карту України, розташування об'єктів на фізичній карті України та вміння їх показувати.

Фізична карта півкуль дала нам можливість уявити, де розташована Україна на земній кулі. Крім карти півкуль, є карти окремих країн, на яких детальніше показано форми земної поверхні, водойми, населені пункти, кордони тощо.

Для глибшого ознайомлення з нашою країною скористаємося фізичною картою України. Фізична карта дає змогу охопити поглядом усю країну. Здійснюючи уявні мандрівки фізичною картою України, ви дізнаєтеся, де проходять кордони держави, які є гори та рівнини, річки, озера, моря.

— Виконайте наступну практичну роботу, запропоновану на с. 21 у підручнику.

Україна межує із сімома країнами. Вона має сухопутні кордони з Росією, Білоруссю, Молдовою, Польщею, Угорщиною, Румунією та Словаччиною. Загальна протяжність кордону України 7700 км. Найдовший її кордон — з Росією.

Україна — держава, яка займає вигідне положення в центрі Європи. Головна водна артерія, річка Дніпро, зв'язує територію України з Білоруссю та Росією, а річка Дунай — із сімома країнами Європи. Морями, що не замерзають, можна дістатися до країн Європи, Азії та Африки.

Через невисокі Українські Карпати прокладено залізниці, автомобільні шляхи, газо- та нафтопроводи з однієї частини Європи в іншу. Вигідне розташування України в центрі Європи сприятливе для її розвитку.

Столиця України — місто Київ, одне з найбільших і найдавніших міст Європи. Розташований Київ на березі річки Дніпро.

— Що вам відомо про Київ? Розкажіть про свої враження від перебування в столиці нашої країни. (Відповіді учнів.)

Територія України поділена на 24 області. Великі міста є обласними центрами. До складу України входить Автономна республіка Крим, столицею якої є місто Сімферополь.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 22 у підручнику.

Найбільші міста України — Харків, Львів, Донецьк, Дніпро, Одеса, Херсон, Полтава, Луганськ, Миколаїв.

— У яких великих містах нашої країни вам доводилося бути? Розкажіть про свої враження від перебування в цих містах. (Відповіді учнів.)

---

3. Практична робота з метою формування вміння позначати на контурній карті кордон України, її столицю та великі міста.

— Виконайте наступну практичну роботу, запропоновану на с. 22 у підручнику. (Контурна карта міститься на с. 32–33 у робочому зошиті.)

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 11).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— З якою картою ви сьогодні вчилися працювати?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 21–22. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. **Форми земної поверхні в Україні та в рідному краї.**

Мета: формувати уявлення про рівнини та гори, їх види, форми земної поверхні України; розвивати вміння працювати з фізичною картою, спостережливість, уміння порівнювати, аналізувати, робити висновки; виховувати любов до Батьківщини та бережне ставлення до її природних багатств.

Обладнання: фізична карта України, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- У яких півкулях та на якому материку розташована Україна? Покажіть Україну на фізичній карті півкуль.
  - Покажіть Україну на фізичній карті України та її столицю. Розкажіть та покажіть, з якими країнами вона межує.
  - Які великі міста є в Україні? Покажіть їх на фізичній карті України.
  - Яке місто є обласним центром нашого рідного краю? Покажіть його на карті.
-
-
-

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Які ви знаєте основні форми земної поверхні суші? (*Відповіді учнів.*)
- Що таке рівнини? Якими вони бувають за висотою та характером поверхні?
- Що таке гори?
- Як поділяють гори за висотою?
- Розгляньте фізичну карту України. Якими кольорами на карті зображений суходіл? Що позначають цими кольорами? (*Відповіді учнів.*)

Основними формами земної поверхні суші є гори та рівнини. Якщо рівнини — великі ділянки суходолу, які мають рівну або ледь горбисту поверхню, то гори — це високо підняті над рівнинами та сильно розчленовані ділянки суші.

На фізичній карті України суходіл зображений зеленим, жовтим і коричневим кольорами. Зеленим і жовтим кольорами — рівнини, а коричневим — гори.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, які рівнини й гори є на території України та у нашому рідному краї. Ви навчитеся знаходити й показувати на фізичній карті України рівнини та гори та позначати їх на контурній карті.

Тема сьогоднішнього уроку: «Форми земної поверхні в Україні та в рідному краї».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про рівнини на території України.

- Україна — це країна, на території якої є рівнини та гори.
- Розгляньте фізичну карту України. Які кольори переважають на карті? Про що це свідчить? На карті України переважають зелений і жовтий кольори. Це свідчить про те, що більшу частину території України займають рівнини.
  - Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 23 у підручнику. На території України є:
    - Поліська, Придніпровська і Причорноморська низовини;
    - Придніпровська, Приазовська, Волинська, Подільська та Донецька височини. (*Розповідь учитель / учителька супроводжує показом об'єктів на фізичній карті України.*)

Поліська низовина простягається на півночі України. Поверхня її майже плоска, заболочена, тут є багато прісних озер. Частина території низовини вкрита лісами.

— Розгляньте на малюнку с. 23 у підручнику Поліську низовину. Зверніть увагу на її плоску поверхню та відсутність горбів, ярів і балок.

На північному сході України розташована *Придніпровська низовина*, на території якої є горби, яри й балки. Південну частину України займає *Причорноморська низовина*. Її майже рівна поверхня доходить до узбережжя Чорного та Азовського морів.

У центральній частині України на правому березі Дніпра розташована *Придніпровська височина*. Поверхня височин горбиста, часто трапляються яри та балки, глибокі річкові долини.

— Розгляньте на малюнку (с. 23 у підручнику) Придніпровську височину. Зверніть увагу на її горбисту поверхню.

Продовженням Придніпровської височини на південному сході України є *Приазовська* та *Донецька височини*.

На заході нашої країни розташовані *Волинська* та *Подільська височини*. На південному заході України простягається *Хотинська височина*. Тут розташована найвища точка рівнинної частини України — гора Берда. Її висота 515 м.

2. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про гори на території України.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 24 у підручнику.

На заході простягаються найвищі гори нашої країни — Українські Карпати. Найвищою вершиною Українських Карпат є гора Говерла. Її висота — 2061 м.

— До яких гір за висотою належать Українські Карпати? Доведіть свою думку.

Українські Карпати — це середні за висотою гори, тому що лише окремі їх вершини сягають понад 2000 м, їх середня висота становить 1000 м.

— Розгляньте на малюнку (с. 24 у підручнику) Українські Карпати. Зверніть увагу на їх загострені вершини та схили, вкриті рослинністю.

На півдні України вздовж чорноморського узбережжя Кримського півострова височіють Кримські гори. Найвищою вершиною Кримських гір є гора Роман-Кош. Її висота — 1545 м.

— До яких гір за висотою належать Кримські гори? Доведіть свою думку.

Кримські гори належать до низьких за висотою гір, тому що лише окремі їх вершини сягають понад 1000 м, а середня висота не перевищує 500 м.

— Розгляньте на малюнку (с. 24 у підручнику) Кримські гори. Зверніть увагу на скелясті схили гір, які опускаються до Чорного моря.

3. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про форми земної поверхні на території рідного краю.

— Виконайте наступну практичну роботу, запропоновану на с. 24 у підручнику.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 12).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— Які форми земної поверхні є на території України?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 23–24.

Тема уроку. Корисні копалини України й рідного краю.

Мета: продовжувати формувати уявлення про корисні копалини, їх види та значення для людини; розвивати вміння працювати з фізичною картою України, спостережливість, уміння порівнювати, аналізувати, робити висновки; виховувати любов до Батьківщини та бережне ставлення до її природних багатств.

Обладнання: фізична карта України, колекція корисних копалин.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

— Які височини є в Україні? Покажіть їх на фізичній карті України.

— Які низовини є в Україні? Покажіть їх на фізичній карті України.

— Які гори є в Україні? Назвіть їх найвищі вершини і покажіть на фізичній карті України.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Пригадайте, що таке корисні копалини.

— Для чого люди видобувають корисні копалини?

— Пригадайте, які є види корисних копалин.

Гірські породи, які добувають у природі, називають *корисними копалинами*. З давніх-давен люди використовують корисні копалини для своїх потреб: у будівництві, для виготовлення посуду, знарядь праці тощо.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, які корисні копалини є в Україні та де їх видобувають, навчитесь знаходити і показувати на фізичній карті України родовища корисних копалин.

Тема сьогоднішнього уроку: «Корисні копалини України й рідного краю».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про горючі корисні копалини України.

Україна багата на різноманітні корисні копалини. У нашій країні добувають майже 100 видів корисних копалин. Завдяки наявності корисних копалин в Україні розвинута промисловість.

На території України є рудні, горючі (паливні) та будівельні корисні копалини.

— Розгляньте на малюнку (с. 25 у підручнику) горючі корисні копалини, прочитайте їхні назви та розкажіть, для чого їх використовують.

В Україні добувають такі горючі корисні копалини: торф, буре та кам'яне вугілля, нафту і природний газ.

Торф — корисна копалина бурого кольору, м'яка, крихка, легко ламається. Торф легший за воду, не розчиняється у воді. Горить тьмяно, виділяючи мало тепла, проте утворює багато диму й кіптяви. Використовують торф для опалювання будинків. У сільському господарстві застосовують як підстилку для тварин, як добриво.

Кам'яне вугілля — корисна копалина чорного кольору, яка має блиск, тверда і важча за воду. Горить кам'яне вугілля, виділяючи більше тепла, ніж торф.

Використовують кам'яне вугілля як паливо на електростанціях, заводах, у побуті. Унаслідок переробки кам'яного вугілля отримують речовини, з яких виробляють пластмаси, ліки, парфуми, фарби, синтетичні тканини, препарати захисту рослин тощо.

— Пригадайте, як видобувають кам'яне вугілля.

Оскільки кам'яне вугілля залягає переважно глибоко під землею, добувають його в шахтах.

Нафта — густа масляниста рідина темно-бурого кольору з різким запахом. Легша за воду (*учитель демонструє, що нафта не тоне у воді*). Горить кіптявим полум'ям, виділяючи більше тепла, ніж торф або кам'яне вугілля. Використовують нафту для виробництва бензину, гасу, машинного масла, пластмас, фарб, синтетичних тканин і хутра, ліків і багато іншого.

Природний газ — невидимий, безбарвний, без кольору та запаху. Він отруйний і вибухонебезпечний, тому, щоб виявити його у приміщенні, до газу, який використовують у побуті, додають спеціальні речовини із неприємним запахом. Природний газ легший за повітря, від вогню він спалахає й горить голубим полум'ям, виділяючи багато тепла. Використовують природний газ як паливо, а також для виробництва пластмас, фарб, лаків, синтетичних тканин і каучуку, ліків тощо.

2. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про рудні корисні копалини України.

У нашій країні добувають такі рудні корисні копалини: залізна й марганцева руди.

Залізна руда містить у своєму складі залізо. Має бурий або червоний колір, важка й тверда. Із залізної руди у доменних печах виплавляють чавун. Із чавуну роблять труби, батареї опалення, ванни, посуд, деякі деталі машин. Значну частину чавуну переplавляють на сталь. Сталь міцніша, ніж чавун. Її кують, прокатують у листи й дріт. З неї виробляють машини, труби, інструменти, посуд.

До рудних корисних копалин належить *марганцева руда*. В Україні зосереджені найбільші у світі поклади марганцевих руд. Марганцеві руди залягають поблизу родових залізних руд. Завдяки такому поєднанню в нашій країні працюють великі металургійні комбінати з виплавки чавуну і сталі.

3. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про будівельні корисні копалини України.

— Розгляньте на малюнку (с. 25 у підручнику) нерудні корисні копалини, прочитайте їхні назви та розкажіть, для чого їх використовують.

У нашій країні є значні поклади *нерудних корисних копалин*: піску, глини, вапняку, гіпсу, граніту та ін.

Вапняк — твердий камінь білого або жовтуватого кольору. З нього виробляють вапно й цемент.

Граніт — міцний і важкий камінь, який складається із зерен червоного, сірого, білого, чорного кольору.

Граніт використовують для оздоблення будинків, будівництва мостів і доріг, виготовлення пам'ятників.

Пісок — сипуча корисна копалина жовтого або білого кольору. Використовують для штукатурних робіт, будівництва доріг, виготовлення скла та цегли.

Кам'яна сіль білого кольору із солоним смаком. Використовують у харчовій та хімічній промисловості.

4. Практична робота з метою формування умінь знаходити на фізичній карті України родовища корисних копалин.

На фізичній карті корисні копалини позначають умовними знаками. Кожна корисна копалина має свій знак.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 26 у підручнику.

В Україні поклади торфу є в Рівненській та Волинській областях. Там його видобувають відкритим способом за допомогою спеціальних машин.

В Україні є великі поклади кам'яного вугілля. Його видобувають у Донецькій, Дніпропетровській, Луганській і Львівській областях, звідки залізницею у вагонах перевозять в інші області країни.

Поклади нафти і природного газу в нашій країні не дуже великі. Їх видобувають у Чернігівській, Сумській, Полтавській, Харківській та Івано-Франківській областях. В Україні найбільше залізних і марганцевих руд добувають у Дніпропетровській області біля міста Кривий Ріг.

5. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про економне використання корисних копалин України.

Корисні копалини — це багатство нашої країни. За запасами та якістю корисних копалин, які добувають в Україні, вона посідає помітне місце серед країн світу.

— Чи безмежними є запаси корисних копалин?

Запаси корисних копалин не є безмежними. З кожним роком вони зменшуються, оскільки потреба людей у них постійно зростає.

— Що потрібно робити, що зменшити видобуток корисних копалин?

Корисні копалини потрібно економно витрачати, що дасть можливість зменшити їх видобуток.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 13).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 25–26. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Водойми.

Мета: формувати уявлення про природні та штучні водойми, поняття «озеро», «болото», «море», «річка», будову річки, рівнинну та гірську річки; розвивати вміння аналізувати, порівнювати, знаходити істотні ознаки та робити висновки; виховувати любов до Батьківщини та бережне ставлення до її водойм.

Обладнання: фізична карта України, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Які горючі корисні копалини добувають в Україні?
  - Які властивості мають горючі корисні копалини? Як їх використовують?
  - Які рудні корисні копалини добувають в Україні?
  - Які властивості має залізна руда? Як її використовують?
  - Які нерудні корисні копалини добувають в Україні?
  - Які властивості мають будівельні корисні копалини? Як їх використовують?
  - Чому корисні копалини потрібно витратити економно?
  - Яким чином можна зберегти корисні копалини в нашій країні?
-
-
-

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

Ви вже знаєте, що сушу позначають на карті різними кольорами: жовтим, коричневим, зеленим.

— А що позначають на карті блакитним і синім кольорами? (Відповіді учнів.)

— З якими найбільшими водоймами на Землі ви вже ознайомилися? Які ще водойми є на Землі?

Блакитним і синім кольорами на фізичних картах позначають водойми. Ви вже ознайомилися з океанами, у яких зосереджена основна маса води на планеті. На суходолі теж є водойми. Це джерела, річки, озера, болота.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, що таке джерело та як воно утворюється, що таке річка, та яку вона має будову, чим рівнинна річка відрізняється від гірської. Також ви довідаєтеся, що таке озеро, болото та море. Ви навчитеся відрізняти природні водойми від штучних, гірську річку від рівнинної.

Тема сьогоднішнього уроку: «Водойми».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про природні та штучні водойми.

Основна маса води на Землі зосереджена в Світовому океані. Лише незначна її частина перебуває на суходолі. Водойми суходолу — це джерела, річки, озера, болота, моря, канали, ставки й водосховища. Усі водойми суходолу, залежно від їх походження, поділяють на:

- *природні* — такі, які виникли в природі — джерела, річки, озера, болота, моря;
- *штучні* — створені людиною — ставки, водосховища, канали.

2. Бесіда з розв'язанням проблемної ситуації з метою формування поняття «річка» та уявлення про рівнинну та гірську річку.

— Відгадайте, про яку водойму йдеться в загадці.

Тече, тече — не витече, біжить, біжить — не вибіжить. (Річка.)

Річка — це природний потік води, який тече по заглибленні. Це заглиблення називають *руслом*. Річки течуть постійно, бо в них завжди надходить дощова, снігова, джерельна чи льодовикова вода.

— Пригадайте, з яких частин складається річка.

Кожна річка має:

- *витік* — місце, де вона починається;
- *річище* — заглиблення, яким тече річка;
- *гирло* — місце, де річка впадає в море, іншу річку чи озеро;
- *притоки* — інші річки, які впадають у головну річку.

У річки є два береги: правий і лівий. Щоб визначити, де лівий, а де правий берег річки, потрібно стати за напрямком течії: праворуч буде правий берег, а ліворуч — відповідно лівий. Так само визначають, де праві, а де ліві притоки річки.

— Поміркуйте, чи різняться річки, які течуть на рівнинах і в горах. Якщо так, то чим саме?

Залежно від форми земної поверхні, якою протікають річки, вони є рівнинними й гірськими.

- *Рівнинні річки* беруть початок із джерел і боліт, мають повільну й плавну течію, звивисте річище й пологі береги.

— Розгляньте на малюнку (с. 27 у підручнику) рівнинну річку.

- *Гірські річки* беруть початок у горах, мають швидку течію, кам'янисте річище та круті береги. Вони мілководні, їх долини вузькі й глибокі. Під час дощів або танення снігу стають повноводними. Вода, що в них вирує, підхоплює і переносить каміння.

— Розгляньте на малюнку (с. 27 у підручнику) гірську річку.

3. Розповідь з елементами бесіди з метою формування поняття «озеро», «болото», «море».

— Відгадайте, про яку водойму йдеться в загадці.

Серед поля лежить дзеркало — скло блакитне, а рама зелена. (*Озеро.*)

Озеро — це водойма, яка утворилася в природній западині на поверхні Землі.

Озера дуже різноманітні. Вони бувають великі й малі, глибокі й мілкі, проточні, з яких витікають річки, та безстічні, з яких річки не витікають. Вода в озерах може бути прісною і солоною.

— Пригадайте, яке озеро найбільше за розмірами на Землі. (*Каспійське море — солоне озеро.*)

— Пригадайте, яке озеро найглибше на Землі. (*Озеро Байкал — прісноводне озеро.*)

— Звідки береться вода, яка заповнює природні западини?

Озера заповнюються підземною, дощовою і талою водою. Також вода потрапляє в озера з річок, які в них впадають. З часом озеро замулюється, заростає і перетворюється на болота.

— Відгадайте, про яку водойму йдеться в загадці.

Не море, не земля. Човни не плавають, і ходити не можна. (*Болото.*)

Болото — це надмірно зволожена ділянка земної поверхні, на якій ростуть вологолюбні рослини, з яких після відмирання утворюється торф. На болото можуть перетворюватися низинні території, де застоюється вода, озера після їх замулення й заростання.

— Відгадайте, про яку водойму йдеться в наступній загадці.

Поле синє, вівці білі на полі пасуться, до берега несуться. (*Море.*)

Море — це частина океану, яка врізається в сушу. Моря з'єднані з океаном.

— Пригадайте, яка на смак вода в морях.

Вода в морях солена на смак, у ній розчинені різні солі. Найбільше у воді кухонної солі, тому вона має солоний смак.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 14).

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VI. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 27–28. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Річки, озера і болота України та рідного краю.

Мета: формувати уявлення про найбільші річки та озера України, розташування боліт на території нашої країни та рідного краю; розвивати вміння працювати з фізичною картою; вміння аналізувати, порівнювати, знаходити істотні ознаки і робити висновки; виховувати любов до Батьківщини та бережне ставлення до її водойм.

Обладнання: фізична карта України, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Як поділяють водойми за їх походженням? Наведіть приклади.
- Що таке річка? Яку будову має річка?
- Чим відрізняється рівнинна річка від гірської?
- Що таке озеро? Які бувають озера?
- Що таке болото? Як утворюється болото?
- Що таке море? Яка вода в морі?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Пригадайте, яким кольором позначають на карті водойми.

На території нашої країни є моря, річки, озера й болота.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, які великі річки й озера є на території України, де поширені болота. Ви також дізнаєтеся, які водойми є в нашому рідному краї, навчитесь знаходити та показувати річки й озера на фізичній карті України.

Тема сьогоднішнього уроку: «Річки, озера і болота України та рідного краю».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про найбільші річки України.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 29 у підручнику.

Територією України протікає понад 60 тисяч великих і малих річок. Більшість із них — рівнинні. Гірські річки течуть у Карпатах і Кримських горах.

Найбільшими річками нашої країни є Дніпро, Дунай, Дністер, Південний Буг і Сіверський Донець.

Дніпро — найбільша рівнинна річка в Україні й третя за величиною річка в Європі. Дніпро бере свій початок за межами України та впадає в Чорне море.

— Розгляньте на малюнку (с. 29 у підручнику) річку Дніпро й опишіть її.

На Дніпрі є багато островів, найбільший з яких — острів Хортиця. Хортиця — одне із семи чудес України. Тут у давнину були військові бази українського козацтва.

У Дніпро впадає понад 1000 приток.

— За допомогою фізичної карти України визначте, які річки є правими й лівими притоками Дніпра.

Найбільшими лівими притоками Дніпра є Десна, Сула, Ворскла, Самара, а правими — Прип'ять, Тетерів, Інгулець.

— За допомогою фізичної карти України визначте, які великі міста розташовані на берегах Дніпра.

На берегах Дніпра розташовані такі великі міста нашої країни: Київ, Черкаси, Дніпро, Запоріжжя, Херсон.

Дністер — одна з найбільш повноводних гірських річок України. Свій початок бере в Карпатах на висоті майже 1000 м і стрімко несе свої води в Чорне море. Найбільшими притоками Дністра є Стрий, Збруч, Серет.

— Розгляньте на малюнку (с. 29 у підручнику) річку Дністер та опишіть її.

У Карпатах течуть гірські річки, найбільші з яких *Тиса* і *Прут*.

2. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про найбільші озера України.

В Україні налічується понад 20 тисяч озер. Озера різняться розмірами, глибиною, солоністю води, віком.

На півдні в гирлі річки Дунай розташоване найбільше за площею прісне озеро України — Ялпуг, глибина якого не перевищує 6–7 м.

— Розгляньте на малюнку (с. 30 у підручнику) озеро Ялпуг.

На півдні України на узбережжі Чорного моря і на Кримському півострові трапляються солоні озера. Найвідомішим і найбільшим з яких є озеро *Сасик-Сиваш*, розташоване на Кримському півострові.

— Розгляньте на малюнку (с. 30 у підручнику) озеро Сасик-Сиваш.

Озеро Сасик-Сиваш неглибоке. Його глибина трохи перевищує 1 м. Дно і береги озера укриті сіллю. З нього добувають кухонну сіль.

Понад 30 озер є на Поліській низовині, серед яких найбільше — озеро *Світязь*. Його максимальна глибина сягає 58 м, а середня — 7 м. Це мальовниче озеро влітку є місцем відпочинку для людей.

Чимало невеликих, але глибоких і дуже мальовничих гірських озер є в Карпатах. Найвідоміше та найбільше — озеро *Синевир*, розташоване на висоті майже 1000 м. Його глибина сягає 24 м. Вода в озері дуже чиста й холодна (+11°C). Посередині озера розмістився, немов зіниця блакитного ока, невеликий острівця. Звідси й походить народна назва озера Синевир — Морське Око.

Озера мають свій початок і кінець. В озера, яке тільки з'явилося, круті береги та глибоке нерівне дно. Поступово хвилі руйнують береги, а річки, струмки й потоки талих і дощових вод приносять із собою пісок і мул, які осідають на дно. Озеро міліє. Але найбільшу роль у житті озера відіграють рослини і тварини, що поселяються в ньому. Відмерлі рештки живих організмів падають на дно озера, замулюючи його. Поступово водойма заростає трав'янистою рослинністю. Рослини кільцем оточують озеро, розростаючись усе далі й далі від берега, аж поки не вкривають всю поверхню.

Упродовж тисячоліть озера міліють і заростають, перетворюючись на болота.

3. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування поняття «болото», уявлення про утворення боліт та їх поширення на території України.

— Користуючись фізичною картою, визначте, де в Україні є болота.

В Україні болота поширені на півночі в межах Поліської низовини. Вони переважно невеликі за площею й розташовані болота поблизу річок та озер.

Значну частину боліт осушено. Їх використовують як луки й пасовища.

Болота відіграють значну роль у природі. З боліт беруть початок річки, вони живлять підземні води, що є важливим джерелом водопостачання. На болотах добувають торф — горючу корисну копалину.

4. Практична робота з метою формування вміння позначати на контурній карті річки та озера України.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 30 у підручнику. (*Контурна карта міститься на с. 32–33 у робочому зошиті.*)

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 15).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— Які водойми є на території України?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 29–30. Дати відповіді на запитання після тексту.

Тема уроку. Чорне та Азовське моря. Охорона водойм.

Мета: формувати уявлення про особливості природи Чорного та Азовського морів, їх рослинний і тваринний світ, стан природи та охорону природних багатств водойм України; розвивати вміння працювати з фізичною картою України, аналізувати, порівнювати, знаходити істотні ознаки та робити висновки; виховувати любов до Батьківщини та бережне ставлення до її водойм.

Обладнання: фізична карта України, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Які великі річки є на території України? Покажіть їх на карті.
- Які великі озера є на території України? Покажіть їх на карті.
- Покажіть на карті, де розташовані болота в Україні. Яке вони мають значення?
- Які водойми є на території нашого рідного краю?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Що таке море? Яка на смак вода в морях? (Відповіді учнів.)

Наша країна — морська держава. Вона має вихід до Чорного та Азовського морів. Моря, які омивають береги нашої країни, є частиною Атлантичного океану.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, якими є природні умови Чорного та Азовського морів, які там живуть рослини і тварини. Також ви дізнаєтеся, якої шкоди водоймам нашої країни завдає діяльність людини та яких заходів вживають для охорони природних багатств водойм.

Ви навчитеся знаходити та показувати Чорне та Азовське моря на фізичній карті України, розпізнавати тварин, які в них живуть.

Тема сьогоднішнього уроку: «Чорне та Азовське моря. Охорона водойм».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про особливості природи Чорного моря.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 31 у підручнику.

Чорне море велике й глибоке. Це одне з найглибших морів у світі. Його глибина сягає 2000 м. Його найбільша ширина — 580 км. Воно розташоване на півдні України й майже з усіх боків оточене суходолом. На північному сході Чорне море з'єднане з Азовським через Керченську протоку. На південному заході має зв'язок із Середземним морем. Поверхневі води Чорного моря влітку нагріваються до +25°C, а взимку температура знижується до +9°C. Вода в Чорному морі зазвичай не замерзає, хоча в тривалі й суворі зими північна частина може вкриватися льодом.

— За допомогою карти України визначте, які річки впадають у Чорне море.

У Чорне море впадають майже всі великі річки України: Дніпро, Південний Буг, Дністер, Дунай. Вони несуть разом із водою намул в Чорне море. Унаслідок цього його вода темніша, ніж в інших морях.

Під впливом вітрів у Чорному морі здійснюються великі хвилі.

— Розгляньте на малюнку (с. 31 у підручнику) Чорне море. Зверніть увагу на хвилі, які утворюються під час шторму.

2. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про особливості природи Азовського моря.

Азовське море невелике й мілке. Це одне з найменших морів у світі. Воно майже в 10 разів менше від Чорного моря. Найбільша глибина Азовського моря сягає лише 14 м, а середня — 8 м.

Азовське море розташоване на півдні України. Воно майже з усіх боків оточене суходолом. На південному сході Азовське море з'єднане з Чорним через Керченську протоку, а через Чорне море — із Середземним. Солоність Азовського моря менша, ніж Чорного, тому що в нього несуть багато прісної води великі річки.

Невелика глибина Азовського моря сприяє швидкому нагріванню води в ньому. Улітку вона нагрівається до температури +30°C, а місцями може сягати +32°C. Узимку температура води опускається нижче 0°C, тому море замерзає. На узбережжі Азовського моря є багато кіс, які складаються з великої кількості піску і гальки, що нагромаджуються під час переміщення їх течією вздовж берегів.

— Розгляньте на малюнку (с. 31 у підручнику) Азовське море. Зверніть увагу на його піщані береги, де розташовуються пляжі.

3. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про значення водойм та охорону природних багатств водойм України.

— Поміркуйте, чому водойми вважають багатством країни.

Водойми — це багатство країни. На їх берегах здавна селилися люди. Воду прісних водойм використовують у промисловості, сільському господарстві й побуті. Водойми — це шляхи сполучення, якими курсують пасажирські та вантажні кораблі. Поблизу люди влаштовують місця відпочинку й оздоровлення. Із солоних озер добувають кухонну сіль.

У водоймах нашої країни водиться багато різноманітної риби, серед якої цінні промислові види — осетер, оселедець, бичок, лящ, судак, камбала, короп, білий амур, товстолобик тощо.

На річках будують гідроелектростанції, на яких виробляють дешево й екологічно чисту електроенергію.

— Поміркуйте, що завдає школи природним багатствам водойм нашої країни.

Водойми забруднюються шкідливими речовинами внаслідок господарської діяльності людей. Джерелами забруднення водойм є стічні води фабрик і заводів, нечистоти із тваринницьких ферм, вода, використана в побуті, отрутохімікати й добрива для обробки полів.

— Поміркуйте, що потрібно робити для запобігання забрудненню водойм.

Для запобігання забрудненню водойм будують очисні споруди, у яких вода проходить через різноманітні фільтри, що затримують шкідливі речовини. Назад у водойми повертається чиста вода.

4. Практична робота з метою формування вміння позначати на контурній карті водойми України.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 32 у підручнику. (*Контурна карта міститься на с. 32–33 у робочому зошиті.*)

5. Робота в парі (групі) з метою формування вміння скласти розповідь про природні об'єкти, які доводилося відвідувати.

— Виконайте роботу в парі (групі), запропоновану на с. 32 у підручнику.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 16).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 31–32. Дати відповіді на запитання після статті.

Тема уроку. Ґрунти України та рідного краю.

Мета: продовжувати формувати уявлення про ґрунт, види ґрунтів України та їх охорону; розвивати вміння аналізувати, порівнювати, знаходити істотні ознаки та робити висновки; виховувати любов до Батьківщини та бережне ставлення до її ґрунтів.

Обладнання: фізична карта України, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Покажіть на фізичній карті України Чорне море і розкажіть про його розташування.
- Охарактеризуйте природні умови Чорного моря.
- Які річки впадають у Чорне море? Покажіть їх на карті.
- Покажіть на фізичній карті України Азовське море та розкажіть про його розташування.
- Охарактеризуйте природні умови Азовського моря.
- Які тварини живуть у Чорному та Азовському морях?
- Що шкодить водоймам нашої країни?
- Яких заходів уживають для запобігання забрудненню водойм?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

До багатств країни належать не тільки водойми, гори, рівнини та корисні копалини. Одним із найбільших багатств природи є ґрунт.

- Пригадайте, що таке ґрунт. (Відповіді учнів.)
- З чого складається ґрунт?
- Яка основна властивість ґрунту?
- Які ґрунти є найродючішими?

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, які види ґрунтів поширені в Україні. Ви також довідаєтеся, за яких умов утворюються різні види ґрунтів, навчитеся розрізняти за зовнішнім виглядом основні види ґрунтів України.

Тема сьогоднішнього уроку: «Ґрунти України та рідного краю».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди з метою продовження формування уявлення про ґрунт та його основні властивості.

Верхній пухкий родючий шар земної поверхні, у якому ростуть рослини і живуть тварини, називається *ґрунтом*.

Головна властивість ґрунту — родючість. *Родючість* — це здатність ґрунту забезпечувати рослини всім необхідним для життя: водою, повітрям, мінеральними солями. Родючість ґрунту залежить від кількості в ньому перегною. Що більше в ґрунті перегною, то він родючіший.

Утворюється перегній внаслідок перегнивання решток рослин. З перегною під дією ґрунтових бактерій утворюються мінеральні солі. Вони розчиняються у воді та всмоктуються з ґрунту коренями рослин.

2. Розповідь з елементами практичної роботи з метою формування уявлення про види ґрунтів України.

Основні види ґрунтів нашої країни — це чорноземи, дерново-підзолисті та сірі лісові ґрунти.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 33 у підручнику.

Чорнозем — найродючіший ґрунт нашої країни. Він містить багато перегною, який склеює частинки ґрунту в грудочки, тому чорнозем добре пропускає воду й повітря і зберігає вологу.

Чорнозем утворюється у степах, укритих трав'янистою рослинністю, де достатня кількість тепла і випадає невелика кількість опадів. За таких умов у ґрунті накопичується багато перегною, який і надає йому чорного кольору.

В Україні чорноземи поширені в центрі, на сході та півдні. Наша країна посідає провідне місце серед країн, багатих на чорноземи.

Дерново-підзолистий ґрунт світло-сірого кольору. Він утворюється там, де ростуть мішані та хвойні ліси і випадає велика кількість опадів. За таких умов рослинні рештки швидко перетворюються на перегній. Проте значна частина поживних речовин вимивається в нижні шари земної поверхні. Тому дерново-підзолисті ґрунти містять мало перегною, їх потрібно удобрювати. В Україні дерново-підзолисті ґрунти поширені на півночі.

Сірі лісові ґрунти утворюються там, де ростуть листяні ліси. Уміст перегною в сірих лісових ґрунтах менший, ніж у чорноземах, проте більший, ніж у дерново-підзолистих ґрунтах.

В Україні сірі лісові ґрунти поширені в центральній її частині.

3. Бесіда з елементами розповіді з метою формування уявлення про значення ґрунтів та їх охорону.

Ґрунт можна порівняти з тоненькою плівкою, яка вкриває земну поверхню. Але без цієї плівки не було б ні рослин, що живуть на суші, ні тварин, ні людей. Поміркуймо чому.

— Яке значення має ґрунт для рослин? (Відповіді учнів.)

У ґрунті рослини закріплюються корінням і вбирають із нього воду з розчиненими в ній мінеральними солями.

— Яке значення має ґрунт для тварин?

Для багатьох тварин ґрунт є домівкою. У ґрунті живуть комахи та їхні личинки, черв'яки, кроти, землерийки. Тварини живляться рослинами, що виростили на ґрунті.

Крім рослин і тварин, у ґрунті живуть мікроорганізми, яких можна побачити тільки в мікроскоп. Вони розкладають рештки організмів, завдяки чому утворюється перегній.

— Яке значення має ґрунт для людей?

Без ґрунту не було б продуктів харчування. Тому в народі й кажуть, що ґрунт дорожчий від золота. Без золота люди змогли б прожити, а без ґрунту — ні.

— Поміркуйте, що потрібно робити з ґрунтом, щоб отримати багатий урожай.

Ґрунт — це багатство нашої країни. Щоб отримувати щедрий урожай, за ґрунтом потрібно доглядати та правильно його обробляти: перекопувати або переорювати, боронувати. Завдяки такому обробітку ґрунт стає пухким, містить багато повітря, зберігає вологу. Обробіток ґрунту сприяє знищенню бур'янів і шкідників.

Рослини виснажують ґрунт. Щоб цьому запобігти, його потрібно удобрювати.

4. Практична робота з елементами розповіді з метою формування уявлення про ґрунти в рідному краї та їх охорону.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 34 у підручнику. Для цього:

- за допомогою фізичної карти України визначте, у якій частині України розташована область, де ми живемо;
- визначте, які види ґрунтів поширені в цій частині нашої країни, а отже — й на території нашого рідного краю.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 17).

---

2. Творче завдання.

— Поясніть прислів'я: «Хто про землю дбає, тому вона повертає».

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 33–34. Дати відповіді на запитання після статті.

Тема уроку. Природні зони України. Природна зона мішаних лісів.

Мета: формувати поняття «природна зона», уявлення про причини існування природних зон, природні зони України, розташування, погодні умови, форми земної поверхні, водойми, ґрунти, рослинний і тваринний світ зони мішаних лісів України; формувати вміння працювати з картою природних зон України; розвивати мислення, уяву, вміння порівнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати і робити висновки; виховувати любов і бережне ставлення до природи України.

Обладнання: фізична карта України, карта природних зон України, ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Що таке ґрунт? Яка головна властивість ґрунту?
- Що таке родючість ґрунту і від чого вона залежить? Як утворюється перегній?
- Які ознаки властиві чорнозему? Де і за яких умов він утворюється і поширений?
- Які ознаки властиві дерново-підзолистим ґрунтам?
- Де і за яких умов утворюються дерново-підзолисті ґрунти? Де в Україні поширений цей ґрунт?
- Які ознаки властиві сірим лісовим ґрунтам?
- Де і за яких умов утворюються сірі лісові ґрунти? Де в Україні поширений сірий лісовий ґрунт?
- Що потрібно робити, аби зберегти й покращити родючість ґрунту?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Пригадайте, що таке природна зона. *(Відповіді учнів.)*

— Які природні зони розташовані в Північній півкулі?

Великі ділянки Землі з однаковими природними умовами називають *природними зонами*.

З півночі на південь (від полюсів до екватора) у Північній півкулі зі зменшенням кількості тепла та вологості змінюються такі природні зони: арктичні пустелі, тундра, тайга, мішані та листяні ліси, степи, пустелі, савани, екваторіальні вологі ліси.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, які природні зони є на території України, де вони розташовані та за яким планом ви будете їх вивчати. Ви також дізнаєтеся, які форми земної поверхні, ґрунти, водойми та погодні умови притаманні території зони мішаних лісів України, яким є рослинний і тваринний світ цієї природної зони.

Тема сьогоднішнього уроку: «Природні зони України. Природна зона мішаних лісів».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про природні зони України та їх розташування на карті природних зон.

— Пригадайте, у якому тепловому поясі розташована Україна. *(Відповіді учнів.)*

Територія України розташована в помірному поясі. У зв'язку з різною кількістю світла й тепла з півночі на південь змінюються ділянки суші, які мають подібні природні умови.

Для кожної природної зони характерні певні погодні умови (температура повітря, кількість опадів, вітри), ґрунти, рослинний і тваринний світ. Від природних умов у природній зоні залежить господарська діяльність людини.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 35 у підручнику.

З півночі на південь в нашій країні змінюються такі природні зони: мішані ліси, лісостеп, степ.

Природні зони характеризують за певним планом.

— Прочитайте на с. 35 у підручнику план характеристики природної зони. Поміркуйте, чому саме в такій послідовності вивчають природні зони.

Спочатку вивчають розташування, від якого залежить кількість сонячного світла й тепла, яке отримує природна зона. Від цієї кількості залежать погодні умови, рослинний і тваринний світ та господарська діяльність людини.

2. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про розташування, форми земної поверхні, водойми, погодні умови та ґрунти зони мішаних лісів.

На півночі України розташована зона мішаних лісів.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 37 у підручнику.

Зона мішаних лісів простягається в межах Поліської низовини, тому її називають Українським Поліссям. Поверхня зони рівнинна, місцями заболочена. Полісся — це край озер і річок.

— Розгляньте на малюнку (с. 37 у підручнику) краєвид Українського Полісся.

У зоні мішаних лісів багато річок, які є притоками Дніпра: Горинь, Прип'ять, Тетерів, Десна та інші, є Шацькі озера та багато боліт. У руслі Дніпра створена штучна водойма — Київське водосховище.

У зоні мішаних лісів добре виражені чотири пори року. Перехід від однієї пори року до іншої відбувається поступово. Літо тепле, вологе, часто падають дощі, бувають грози. Осінь дощова, настає поступово, часто повертається тепла погода. Зима хмарна, сніжна, не дуже холодна, з частими відлигами. Весна затяжна, зі зміною холоду й тепла. Сніг тане повільно. На річках Полісся навесні бувають тривалі повені, коли річки виходять із берегів і затоплюють великі ділянки земної поверхні.

Ґрунти в зоні мішаних лісів переважно малородючі, піщані, дерново-підзолисті.

3. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про рослинний світ зони мішаних лісів.

— Пригадайте, які умови потрібні для росту й розвитку рослин і тварин.

— Поміркуйте, чи є всі необхідні умови для життя рослин у зоні мішаних лісів.

У зоні мішаних лісів є всі умови для росту й розвитку рослин: достатня кількість тепла й вологи, ґрунти.

Ліси в зоні мішаних лісів займають лише ¼ частину її території. Проте це найбільш лісиста рівнинна територія України. *Мішані ліси* — це ліси, у яких ростуть хвойні й листяні дерева.

У верхньому ярусі мішаного лісу розповсюджені сосна, дуб, береза, граб, осика, клен, вільха. Усі дерева є світлолюбними рослинами, тому тягнуться вгору до сонячного світла.

У підліску мішаного лісу ростуть кущі брусниці, ожини, чорниця, барбарису, вовчих ягід, шипшини, ліщини, малини. У нижньому ярусі під кущами — різноманітні трав'янисті рослини.

— Розгляньте ілюстрації на с. 37 у підручнику і дайте відповіді на запитання.

4. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про тваринний світ зони мішаних лісів.

— Поміркуйте, чи є всі необхідні умови для життя тварин у зоні мішаних лісів.

У зоні мішаних лісів є всі умови, необхідні для життя різноманітних тварин. Велика кількість рослин є кормом для тварин. У лісі тварини можуть не тільки сховатися від ворогів, а й влаштувати собі житло. Тваринний світ зони мішаних лісів дуже різноманітний. Тут живуть представники різних груп тварин.

— Виконайте наступне завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 38 у підручнику.

У зоні мішаних лісів водяться такі звірі: лось, зубр, козуля, заєць, миша, борсук, білка, вовк, лисиця, куниця лісова, тхір, їжак.

У лісах живуть птахи: глухар, тетерук, іволга, мухоловка, сорока, зяблик, синиця, зозуля, сова, дятел, соловейко, шпак. Одні з них є постійними мешканцями зони мішаних лісів, а інші прилітають навесні.

У зоні мішаних лісів багато комах. Вони є в лісовій підстилці й на рослинах. Живляться комахи листям, корою та деревиною. Це жуки-листівці, жуки-короїди, вусачі, метелики-шовкопряди, хрущі травневі, сосновий шовкопряд. Якщо цих комах стає дуже багато, то вони та їхні личинки завдають шкоди деревам.

Але є в лісі й корисні комахи. Це руді мурашки. Вони живуть великими сім'ями. Живляться комахами та їхніми личинками. У лісі можна зустріти великих чорних жуків — журилиць. Вони живуть у траві й живляться комахами-шкідниками.

У лісі живуть жаби, тритони, ропухи, ящірки, на узліссях трапляються гадюка звичайна та вуж.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 18).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 35–38. Дати відповіді на запитання після статті.

Тема уроку. Господарська діяльність людей в зоні мішаних лісів. Охорона природи.

Мета: формувати уявлення про господарську діяльність людей у зоні мішаних лісів, заповідні території та охорону природи в зоні мішаних лісів; розвивати мислення, уяву, уміння працювати з картою природних зон України, порівнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати і робити висновки; виховувати любов і бережне ставлення до природи України.

Обладнання: фізична карта України, карта природних зон України, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Які природні зони є на території України? Як вони змінюються з півночі на південь? Покажіть їх на карті.
- Покажіть на карті природну зону мішаних лісів України. Розкажіть про її розташування.
- Які форми земної поверхні переважають у зоні мішаних лісів? Чому зону називають Українським Поліссям?
- Які водойми є на території зони мішаних лісів?
- Які ознаки пір року в зоні мішаних лісів?
- Які рослини ростуть у мішаному лісі? Які тварини живуть у мішаних лісах?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Чи є природні умови зони мішаних лісів сприятливими для господарської діяльності людини? Доведіть своє припущення. *(Відповіді учнів.)*

Господарська діяльність людини залежить від природних умов на території, де вона живе. Наявність сприятливих погодних умов, корисних копалин, водойм і ґрунтів, багатий рослинний і тваринний світ зони мішаних лісів визначили різні види господарської діяльності людини.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, якою господарською діяльністю займаються люди в зоні мішаних лісів. Ви також дізнаєтеся, якої шкоди довкіллю зони мішаних лісів завдає господарська діяльність людини та як люди дбають про природу Полісся. Ви навчитеся розпізнавати рідкісні рослини та тварин зони мішаних лісів України.

Тема сьогоднішнього уроку: «Господарська діяльність людей в зоні мішаних лісів. Охорона природи».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про природні багатства зони мішаних лісів та господарську діяльність людини.

- Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 39 у підручнику.

У зоні мішаних лісів є поклади торфу, бурого вугілля, граніту, глини. Великими містами на Поліссі є Житомир і Чернігів. Основні природні багатства Українського Полісся — це ліси, ґрунти, водойми, сприятливі погодні умови.

- Поміркуйте, якою господарською діяльністю можуть займатися люди міст і сіл у зоні мішаних лісів.

Завдяки наявності лісів люди на Поліссі займаються заготівлею деревини. Полісся — це основний регіон України, де проводять заготівлю деревини. Тут побудовані деревообробні підприємства, на яких переробляють деревину. Її використовують для виготовлення меблів, будівельних матеріалів, паперу, картону.

У всіх великих містах Полісся працюють меблеві фабрики та картонно-паперові комбінати.

- Розгляньте на малюнках (с. 39 у підручнику), як відбувається виготовлення паперу на паперовій фабриці та меблів на меблевій фабриці.

На Поліссі є багато підприємств з видобування торфу та граніту.

- Пригадайте, які властивості має торф та для чого його використовують. *(Відповіді учнів.)*

З торфу роблять брикети, які використовують як паливо. Торф застосовують також як добриво.

- Пригадайте, які властивості має граніт та для чого його використовують. *(Відповіді учнів.)*

Граніт використовують як цінний будівельний матеріал. Ним облицьовують фасади будинків, з нього будують мости, виготовляють пам'ятники.

Завдяки сприятливим погодним умовам та наявності ґрунтів у зоні мішаних лісів люди займаються сільським господарством.

На поліських землях вирощують льон, картоплю, пшеницю, жито, гречку, цукровий буряк. У зоні мішаних лісів багато сіножатей і пасовищ, тому тут розводять овець і корів. Сільськогосподарську сировину переробляють у продукти харчування на цукрових заводах, молокозаводах, м'ясокомбінатах.

2. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про шкоду, якої завдає природі зони мішаних лісів господарська діяльність людини та про заходи з охорони природи.

— Поміркуйте, якої шкоди природі зони мішаних лісів завдає господарська діяльність людини.

Вирубування лісів, осушення боліт, будівництво промислових підприємств, видобування корисних копалин, надмірне зривання ягід та лікарських рослин, полювання на диких тварин, стало причиною забруднення водойм і повітря, зменшення кількості багатьох представників рослинного і тваринного світу Полісся.

У нашій країні докладають багато зусиль для збереження й примноження природних багатств. Прийнято закони, спрямовані на бережне господарювання, запобігання забрудненню довкілля, створення заповідних територій: заповідників, національних парків, заказників, ботанічних садів.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 40 у підручнику.

У зоні мішаних лісів з метою охорони та збереження природних багатств, створено 5 природних заповідників: *Поліський, Древлянський, Рівненський, Черемський та Чорнобильський*.

3. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про рідкісні рослини та тварини, які охороняються в заповідниках Полісся.

У заповідниках Полісся є річки, мальовничі озера, струмки, непрохідні болота. Там росте багато різноманітних рослин і живе тварин, серед яких чимало рідкісних, занесених до Червоної книги України.

— Пригадайте, з якою метою була створена Червона книга України. (*Відповіді учнів.*)

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 41 у підручнику.

Любка дволиста — трав'яниста рослина заввишки 25–60 см. Стебло високе, струнке, при основі обгорнуте бурими листками. Листків усього 4–6. Квітки великі, білі, зібрані в китицеподібний циліндричний колос 10–25 см завдовжки. Цвіте у червні–липні. Квіти мають приємний аромат. Лікарська та декоративна рослина.

Лілія лісова — багаторічна трав'яниста рослина 50–150 см заввишки. Стебло зелене, під суцвіттям безлисте, листки зібрані по 5–6 в кільця. У лілії лісової великі пониклі квіти червоно-рожевого кольору з темно-фіолетовими плямочками, ароматні, зібрані у негусту китицю. Лікарська та декоративна рослина.

Зозульки травневі — багаторічна трав'яна рослина близько 40 см заввишки. Стебло досить товсте, порожнисте, укрите листками. Квітки рожеві або фіолетові, зібрані в колосоподібне суцвіття. Цвіте у травні–липні.

Журавлина дрібноплода — вічнозелений кущик, стебла з дрібними листками стеляться по землі. Плід — куляста червона ягода, гіркувато-кисла на смак. Ягоди багаті на вітаміни.

Рись — хижий звір з довгими міцними лапами, круглою головою і короткою шиєю. Трикутні вуха з китицями, хвіст короткий з тупим чорним кінчиком. Забарвлення хутра рудувате, попелясто-сіре з плямами.

Жук-олень — велика комаха (довжина сягає 5–8 см). У самців голова з величезними рогами (верхні щелепи). Самки позбавлені рогів. Забарвлення самок однотонне чорно-буре, у самців роги та надкрила коричневі, а інші частини тіла — чорні. Живиться соком, що витікає з дерев.

Орябок дещо більший за голуба, має рудувато-сіре оперення з плямами. Осілий птах. Живиться зеленими частинами рослин та комахами.

Лелека чорний — великий птах, розмах крил якого до 2 м, маса тіла 3 кг. Верхня частина тіла, голова, шия і груди чорні. На зиму відлітає в теплі краї. Селиться лелека чорний у глухих лісах поблизу річок, озер, боліт.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 19–20, завдання 1–3).

2. Творче завдання.

— Поясніть прислів'я: «Що в лісі родиться, то в дворі згодиться».

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 39–41. Дати відповіді на запитання після статті та підготувати повідомлення про один із заповідників зони мішаних лісів (с. 20, завдання 4 в робочому зошиті).

Тема уроку. Природна зона лісостепу.

Мета: формувати уявлення про розташування, погодні умови, форми земної поверхні, водойми, ґрунти, рослинний і тваринний світ зони лісостепу України, працю людей у цій зоні; виробляти вміння порівнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати і робити висновки, працювати з картою природних зон України; розвивати мислення, уяву; виховувати любов і бережне ставлення до природи України.

Обладнання: фізична карта України, карта природних зон України, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Які природні багатства є в зоні мішаних лісів?
- Чим займається населення в зоні мішаних лісів?
- Якої шкоди природі зони мішаних лісів завдає господарська діяльність людини?
- Які заповідники є на території зони мішаних лісів? З якою метою вони були створені?
- Які рослини, занесені до Червоної книги України, ростуть у заповідниках Полісся? Опишіть їх.
- Які тварини, занесені до Червоної книги України, живуть у заповідниках Полісся? Опишіть їх.
- Презентуйте повідомлення про один із заповідників Полісся.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Яка природна зона розташована на південь від зони мішаних лісів? (Відповіді учнів.)
- Пригадайте, за яким планом вивчають природну зону.

На південь від зони мішаних лісів України розташована природна зона лісостепу.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, які форми земної поверхні, ґрунти, водойми та погодні умови притаманні зоні лісостепу України. Ви також довідаєтеся, яким є рослинний і тваринний світ лісостепу. Ви навчитеся складати ланцюги живлення, що утворилися в зоні лісостепу.

Тема сьогоднішнього уроку: «Природна зона лісостепу».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про розташування, форми земної поверхні та водойми зони лісостепу.

- Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 42 у підручнику.

Південніше від зони мішаних лісів широкою смугою простягається зона лісостепу. Ця перехідна зона між мішаними лісами й степом займає центральну частину України. Природа лісостепової зони дуже різноманітна.

- Чому, на вашу думку, зону, що простяглася між зоною мішаних лісів і зоною степів, назвали лісостепом?

Ця зона є перехідною: тут значно менше лісів, ніж у зоні мішаних лісів, а також менше степових ділянок, ніж у степах. Тут можна зустріти ділянки лісу та безлісі території, на яких колись простягалися степи, а тепер — поля.

Природа лісостепу красива та неповторна, вона зачаровує своїми краєвидами.

- Розгляньте на малюнку (с. 42 у підручнику) краєвид лісостепової зони. Зверніть увагу на чергування ділянок лісу та безлісних територій, зайнятих полями й луками.

На території лісостепової зони розкинулися Подільська, Волинська, Придніпровська височини та Придніпровська низовина. Земна поверхня лісостепу горбиста, тут є яри та балки.

Зоною лісостепу течуть такі великі річки: Дніпро, Дністер, Південний Буг та їх притоки.

2. Розповідь з елементами бесіди й практичної роботи з метою формування уявлення про погодні умови та ґрунти зони лісостепу.

- Яку кількість сонячного тепла, порівняно із зоною мішаних лісів, отримує лісостепова зона? Чому?

Зона лісостепу отримує дещо більше сонячного тепла, бо розташована південніше від зони мішаних лісів. Сонце на небосхилі піднімається вище, тому вона отримує більшу кількість тепла. Літо в зоні лісостепу тепле, а зима помірно холодна. Опадів випадає дещо менше, ніж у зоні мішаних лісів.

У зоні лісостепу переважають родючіші, ніж на Поліссі, сірі лісові ґрунти та чорноземи.

3. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про рослинний світ зони лісостепу.

— Поміркуйте, чи всі необхідні умови для росту й розвитку рослин є в зоні лісостепу.

Достатня кількість опадів, сприятливі погодні умови, наявність родючих ґрунтів — все це створює хороші умови для росту й розвитку рослин.

Рослинний світ у зоні лісостепу представлений листяними лісами, луками та степами, які збереглися лише в заповідних місцях.

Ліси в зоні лісостепу переважно листяні. У них ростуть майже ті самі рослини, що й у мішаних лісах.

— Пригадайте, які рослини ростуть у зоні мішаних лісів. (Відповіді учнів.)

У лісах, які займають значно менші території, ніж у зоні мішаних лісів, ростуть дуб, бук, граб, ясен, клен, осика. У підліску ліщина, глід, бруслина, шипшина, ліщина, а в трав'янистому покриві — підсніжник, ряст, медунка, конвалія, суниця, вероніка дібровна, пижмо, звіробій.

— Пригадайте, що таке луки. Які рослини ростуть на луках? (Відповіді учнів.)

Луки — безлісі ділянки, вкриті багаторічною трав'янистою рослинністю. У рослин довгі та вузькі листки, що випаровують мало вологи. Це дуже важливо в умовах життя на луках. Квітки в цих рослин дрібні, зеленувато-сірі, зібрані в суцвіття, розміщені на верхівках довгих тонких стебел — соломин. До багаторічних рослин луків належать тимофіївка, стоколос, лисохвіст, пирій, тонконіг, грястиця збірна та багато інших.

Інші трав'янисті рослини, які ростуть на луках, називають різотрав'ям. І справді, на відміну від попередніх, ці рослини дуже різні за формою листків, кольором і формою квіток. Це деревій, цикорій, королиця, конюшина, мишачий горошок, герань.

4. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про тваринний світ зони лісостепу.

— Чи відрізняється тваринний світ лісів лісостепу від тваринного світу зони мішаних лісів? Обґрунтуйте свою думку? (Відповіді учнів.)

Тваринний світ лісів лісостепу мало відрізняється від тваринного світу зони мішаних лісів, тому що мало відмінностей у рослинному світі. А життя тварин тісно пов'язане з рослинами. Умови для життя тварин у зоні лісостепу подібні до умов у мішаних лісах.

— Пригадайте, які тварини живуть у лісах зони мішаних лісів. (Відповіді учнів.)

На луках лісостепової зони живе багато комах: джмелі, коники, різноманітні метелики та жуки. У траві гніздяться деркач, перепілка, жайворонок. У норах мешкають ховрахи, хом'яки, кроти, миші.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 43 у підручнику.

— Які за розміром тварини живуть на луках? Чому?

Луки — це відкриті простори, де живуть невеликі за розмірами тварини, бо від ворогів вони можуть заховатися лише в густій траві чи в норах.

— Які кольори переважають у забарвленні тварин луків? Чому?

Забарвлення тіла у тварин луків таке, що робить їх малопомітними. В одних тварин (метеликів) забарвлення яскраве, що робить їх схожими на квітки. В інших — зелене (коники, жаби, ящірки, ропухи) або рудувато-буре (куріпка, деркач, чекан), яке робить їх майже непомітними серед трави.

Отже, невеликі розміри та захисне забарвлення є пристосуванням тварин до виживання на луках.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 21).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 42–43. Дати відповіді на запитання після статті.

Тема уроку. Господарська діяльність людей у зоні лісостепу. Охорона природи.

Мета: формувати уявлення про господарську діяльність людей у зоні лісостепу, заповідні території та охорону природи в лісостеповій зоні; розвивати мислення, уяву, уміння працювати з картою природних зон України, порівнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати і робити висновки; виховувати любов і бережне ставлення до природи України.

Обладнання: фізична карта України, карта природних зон України, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

— Покажіть на карті природну зону лісостепу України. Розкажіть про її розташування.

— Які форми земної поверхні є в лісостеповій зоні?

— Які водойми є на території зони лісостепу?

— Які ознаки пір року в зоні лісостепу?

— Які рослини ростуть у лісах лісостепу?

— Які рослини ростуть на луках у зоні лісостепу? Як вони пристосувалися до виживання на відкритих просторах?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Чи є природні умови зони лісостепу сприятливими для господарської діяльності людини? Доведіть своє припущення. (*Відповіді учнів.*)

Господарська діяльність людини залежить від природних умов на території, де вона живе. Наявність сприятливих погодних умов, корисних копалин, водойм і ґрунтів, багатий рослинний і тваринний світ зони лісостепу визначили різні види господарської діяльності людини.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, якою господарською діяльністю займаються люди в зоні лісостепу. Ви також довідаєтеся, якої шкоди довкіллю зони лісостепу завдає господарська діяльність людини та як люди дбають про природу лісостепу. Ви навчитеся розпізнавати рідкісні рослини та тварин зони лісостепу України.

Тема сьогоднішнього уроку: «Господарська діяльність людей в зоні лісостепу. Охорона природи».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про господарську діяльність людини в зоні лісостепу.

— Виконайте практичну роботу, запроповану на с. 44 у підручнику.

У зоні лісостепу є поклади бурого й кам'яного вугілля, нафти, природного газу. Великими містами в лісостепу є Київ, Луцьк, Рівне, Львів, Тернопіль, Хмельницький, Вінниця, Черкаси, Суми, Полтава, Харків.

— Пригадайте, які ще природні багатства є в зоні лісостепу.

Основні природні багатства лісостепу — це ліси, луки, родючі ґрунти, водойми, сприятливі погодні умови.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запроповане на с. 44 у підручнику.

У великих містах працюють нафтопереробні заводи, на яких виробляють бензин, дизельне паливо, мастила. На машинобудівних заводах виготовляють трактори, автомобілі, автобуси.

У зоні лісостепу люди займаються вирощуванням на родючих ґрунтах пшениці, кукурудзи, цукрового буряку, гречки, картоплі. Тут поширені фруктові сади, де ростуть яблука, груші, сливи.

У лісостепу достатньо кормів, тому тут вирощують корів, свиней, коней, птицю. Сировину, яку дає сільське господарство, переробляють на молокозаводах, м'ясокомбінатах, цукрових і борошномельних заводах.

2. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про шкоду, якої завдає природі зони лісостепу господарська діяльність людини.

— Поміркуйте, якої шкоди природі зони лісостепу завдає господарська діяльність людини.

Зменшення площ, зайнятих лісами, розорювання степів, видобування корисних копалин, будівництво промислових підприємств і теплових електростанцій стало причиною забруднення водойм і повітря, зменшення кількості видів рослин і тварин лісостепу.

3. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про заходи з охорони природи в зоні лісостепу.

У нашій країні докладають багато зусиль для збереження й примноження природних багатств. Прийнято закони, спрямовані на бережне господарювання, запобігання забрудненню довкілля, створення заповідних територій: заповідників, національних парків, заказників, ботанічних садів.

— Виконайте наступну практичну роботу, запропоновану на с. 44 у підручнику.

У зоні лісостепу з метою охорони і збереження в природному стані лісостепових ділянок з унікальним рослинним і тваринним світом було створено чотири природні заповідники: *Канівський*, *«Розточчя»*, *«Медобори»* та *«Михайлівська цілина»*.

4. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про заповідники Полісся й природні об'єкти, які в них охороняють.

Першим заповідником, створеним ще 1923 року в зоні лісостепу, був *Канівський заповідник*. Він розташований на правому березі Дніпра в Черкаській області. На території заповідника розкинулись горби та яри, вкриті лісами, і кілька островів на Дніпрі й у Канівському водосховищі. Основними завданнями заповідника є охорона грабово-дубових лісів, степових ділянок й островів, які збереглися в природному стані.

У заповіднику «Медобори» розташована пам'ятка природи давнього минулого — горбисте пасмо Подільські Товтри. Це рештки коралового рифу, який виник майже 20 мільйонів років тому на дні моря, яке вкривало тоді цю територію. На вершинах пасма багато мальовничих вапнякових скель, утворених рештками різноманітних морських організмів.

У заповіднику «Михайлівська цілина» охороняється єдина в Україні цілинна ділянка степу в лісостеповій зоні. Тут ростуть не тільки степові рослини — ковила, типчак, тирса, стоколос, а й дзвоники, ромашка, волошка та інші невластиві степам рослини.

У заповідниках лісостепу чимало рідкісних рослин і тварин, занесених до Червоної книги України.

— Пригадайте, з якою метою була створена Червона книга України.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 45 у підручнику.

Ясенець білий — багаторічна трав'яна рослина. Стебла прямі, поодинокі, або розгалужені, до 120 см заввишки. Листочків 7–9, шкірястих, довгасто-еліптичних. Суцвіття китицеподібне. Квітки складаються з п'яти рожевих пелюсток із темними фіолетовими прожилками. Цвіте у травні–липні. Декоративна рослина.

Зозулині черевички — багаторічна трав'яниста рослина до 35 см заввишки. Стебло прямостояче, опушене, вкрите листками. Квітка велика, зовнішні та внутрішні пелюстки червонуваті, а інші жовті, значно збільшені, за формою нагадують черевичок. Росте в лісі. Цвіте у травні–червні. Декоративна рослина.

Цибуля ведмежа, або черемша — багаторічна трав'яна рослина 20–40 см заввишки. Стебло тригранне. Листки великі. Білі дрібні квіти зібрані в суцвіття зонтик. Цвіте в травні–червні. Листя черемші вживають в їжу.

Нічниця велика — другий за розмірами вид кажанів в Україні. Має порівняно довгі вуха. Хутро спини — димчасто-буре з коричневим відтінком, черева — брудно-білясте. Живиться комахами.

Джміль моховий — комаха з темним тілом, вкритим рудими або жовтими волосками. Живиться нектаром і пилюком рослин.

Змієд — великий птах, розмах крил якого сягає понад 1,5 м. Верх тіла сірувато-бурий або бурий, низ — білий з бурими плямами. На крилах чорно-бурі смуги; хвіст з темними поперечними смугами, дзьоб темно-сірий. На зиму відлітає у теплі краї.

Рослини стали рідкісними, тому що їх зривають заради гарних квітів і цілющих властивостей. Тварини стають рідкісними, тому що внаслідок своєї господарської діяльності людина знищує місця їхнього проживання. Причиною зменшення кількості тварин є також використання отрутохімікатів, якими люди обробляють поля від шкідників.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 22, завдання 1–2).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 44–45. Дати відповіді на запитання після статті та підготувати повідомлення про один із заповідників зони лісостепу (с. 22, завдання 3 у робочому зошиті).

Тема уроку. Природна зона степу.

Мета: формувати уявлення про розташування, погодні умови, форми земної поверхні, водойми, ґрунти, рослинний і тваринний світ зони степів України; виробляти вміння порівнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати і робити висновки, працювати з картою природних зон України; розвивати мислення, уяву; виховувати любов і бережне ставлення до природи України.

Обладнання: фізична карта України, карта природних зон України, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Якої шкоди природі зони лісостепу завдає господарська діяльність людини?
- Які заповідники є на території зони лісостепу? З якою метою вони були створені?
- Які рослини, занесені до Червоної книги, ростуть у заповідниках лісостепової зони? Опишіть їх.
- Які тварини, занесені до Червоної книги, живуть у заповідниках лісостепової зони? Опишіть їх.
- Презентуйте повідомлення про один із заповідників зони лісостепу.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Яка природна зона розташована на південь від зони лісостепу?
- Пригадайте, за яким планом вивчають природну зону.

На південь від зони лісостепу розкинулася природна зона степу.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, які форми земної поверхні, ґрунти, водойми та погодні умови притаманні території зони степів України. Ви також довідаєтеся, яким є рослинний і тваринний світ цієї природної зони. Ви навчитеся складати ланцюги живлення, що існують у зоні степу.

Тема сьогоднішнього уроку: «Природна зона степу».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про розташування, форми земної поверхні й водойми зони степу.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 46 у підручнику.

Південніше від зони лісостепу до Чорного та Азовського морів майже на 500 км простягається зона степу, яка займає південну частину України.

У межах степової зони розташовані Причорноморська та Приазовська низовини, Приазовська та Донецька височини. У центральній частині поверхня зони степів майже плоска, а на окраїнах трапляються гори, яри та балки.

— Розгляньте на малюнку (с. 46 у підручнику) краєвид українського степу. Зверніть увагу на майже плоску безлісу поверхню степу.

Зоною степу течуть такі великі річки: Дніпро, Дунай, Південний Буг та їх притоки. У гирлі Дунаю багато прісних озер, найбільше з яких Ялпуг. На узбережжі Чорного моря є солоні озера.

2. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про погодні умови й ґрунти зони степу.

— Яку кількість сонячного тепла, порівняно із зонами мішаних лісів і лісостепу, отримує зона степів? Чому?

Зона степів отримує більше тепла порівняно з іншими зонами, тому що лежить південніше, ближче до екватора. Сонце тут піднімається вище над горизонтом і більше нагріває земну поверхню.

Літо в степу довге, жарке, посушливе. Осінь тепла. Зима коротка, проте холодна. Снігу випадає мало. Весна настає рано, стрімко тепліє. У зоні степів часто дмуть вітри. Улітку це суховії, які швидко висушують ґрунт, зумовлюючи посухи. Узимку вітри здувають із полів сніг, оголюючи ґрунт, зносячи при цьому і родючий ґрунт.

У зоні степів утворилися найродючіші ґрунти — чорноземи.

3. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про рослинний світ зони степу.

— Поміркуйте, чи всі необхідні умови для життя рослин є в зоні степу. Яких не вистачає?

Через нестачу вологи в зоні степу ростуть лише трав'янисті рослини. Рано навесні в ґрунті ще достатньо вологи, тому розцвітають тюльпани, незабудки, фіалки, а згодом — королиці, горицвіти, півонії вузьколисті. У цей час степ нагадує різнобарвний килим. Однак триває це недовго. До настання спеки й посухи ранньоквітучі рослини відцвітають, утворюють насіння і встигають накопичити в підземних органах (цибулинах, бульбах, кореневищах) поживні речовини. Наземна частина рослин відмирає, і тільки наступної весни з підземних органів виростуть нові рослини.

- З настанням спекотного та посушливого літа виростають рослини, добре пристосовані до посухи й спеки.
- Розгляньте на малюнках (с.47 у підручнику), який вигляд має степ рано навесні та з настанням спекотного літа. Зверніть увагу на кольори, які переважають у рослинному покриві навесні та влітку.
- Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 47 у підручнику.

Рослини степу добре пристосувалися до життя в умовах нестачі вологи. У них вузькі листки, що випаровують мало води. Проте навіть ті рослини, що пристосувалися до нестачі вологи, уже із середини літа починають жовкнути й висихати. Тоді степ стає жовтим.

4. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про тваринний світ зони степу.

У степах живе багато комах, птахів і гризунів. Серед комах є як рослиноїдні (сарана, джмелі, метелики, бджоли), так і хижі (богомолі, дибки, туруни).

Гризуни (ховрахи, хом'яки, миші, бабаки) живуть у норах. Серед густої трави гніздяться жайворонки, перепілки, куріпки.

- Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 48 у підручнику.

Тварини степу невеликих розмірів. Від ворогів вони ховаються в траві чи в норах. У забарвленні тіла переважають кольори, які роблять їх непомітними серед пожовклої трави.

Отже, невеликі розміри і захисне забарвлення є пристосуванням тварин до виживання на відкритих степових просторах.

Там, де живуть гризуни, є й хижаки, які ними живляться. Це лисиця, тхір степовий, гадюка степова, орел степовий, боривітер, лунь степовий, кібчик. Комахами живляться ящірки, жаби, жайворонки, куріпки сірі, перепілки.

- Виконайте наступне завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 48 у підручнику.

Рослини і тварини степу пов'язані між собою ланцюгами живлення. Ланцюги живлення, що сформувалися в степу, мають такий вигляд:

Ковила → Сарана → Перепілка.

Конюшина → Хом'як → Тхір степовий.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 23).

---

2. Завдання на застосування знань.

- Чому в зоні степу живе багато гризунів? (У зоні степу гризуни мають достатньо кормів, а в пухкому ґрунті легко рити нори, у яких вони живуть.)
- Чому в зоні степу не живуть білки, адже вони теж гризуни? (Білки живуть на деревах, яких немає в зоні степу.)

VI. Підсумок уроку.

- Що нового ви дізналися на уроці?
- За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.
Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».
Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».
Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 46–48. Дати відповіді на запитання після статті.

Тема уроку. Господарська діяльність людей у зоні степу. Охорона природи.

Мета: формувати уявлення про господарську діяльність людей у зоні степів, заповідні території та охорону природи степів України; виробляти вміння порівнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати й робити висновки, працювати з картою природних зон України; розвивати мислення, уяву; виховувати любов і бережне ставлення до природи України.

Обладнання: фізична карта України, карта природних зон України, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

— Покажіть на карті природну зону степів України. Розкажіть про її розташування.

— Які форми земної поверхні переважають у степах?

— Які водойми є на території зони степів?

— Які ознаки пір року в зоні степів?

— Які рослини ростуть у степах? Як вони пристосувалися до виживання?

— Які тварини живуть у степах? Як вони пристосувалися до виживання?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Чи є природні умови зони степу сприятливими для господарської діяльності людини? Доведіть своє припущення. (*Відповіді учнів.*)

Нааявність сприятливих погодних умов, корисних копалин, водойм та ґрунтів, багатий рослинний і тваринний світ зони степу визначили різні види господарської діяльності людини.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, якою господарською діяльністю займаються люди в зоні степу. Ви також довідаєтеся, як люди використовують багатства степу та дбають про них. Ви продовжуватимете вчитися працювати з фізичною картою України та картою природних зон України.

Тема сьогоднішнього уроку: «Господарська діяльність людей в зоні степу. Охорона природи».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про природні багатства зони степу.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 49 у підручнику.

У зоні степів є поклади кам'яного вугілля, залізної та марганцевої руд. Великими містами в зоні степу є Донецьк, Луганськ, Дніпро, Запоріжжя, Миколаїв, Херсон, Одеса, Сімферополь, Кіровоград.

Основні природні багатства степу в нашій країні — це корисні копалини й родючі чорноземи.

2. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про господарську діяльність людей в зоні степу.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 49 у підручнику.

У зоні степу сприятливі умови для розвитку цілого ряду галузей промисловості та сільського господарства. Там багато підприємств з видобування кам'яного вугілля. Найбільше родовищ кам'яного вугілля зосереджено в Донецькій та Луганській областях.

— Пригадайте, яким способом видобувають кам'яне вугілля.

Вугілля залягає на значній глибині, тому для його видобування будують шахти.

— Розгляньте на малюнках (с. 49 у підручнику) вугледобувну шахту та процес видобування в ній кам'яного вугілля.

Завдяки наявності в зоні степу великих покладів залізної та марганцевої руд, зосереджених в основному в Дніпропетровській області, там розвинута металургійна промисловість.

На металургійних комбінатах із руди виплавляють чавун і сталь. У всіх великих містах зони степів працюють машинобудівні заводи, на яких виробляють станки, тепловози, кораблі, трактори, комбайни, автомобілі.

Завдяки наявності чорноземів у зоні степу займаються сільським господарством, зокрема землеробством.

— Пригадайте, чи всі умови, необхідні для росту й розвитку рослин, є в степу. Яких не вистачає?

У зоні степу велика кількість сонячного світла й тепла, що є сприятливим для росту й розвитку рослин.

Проте на рослини негативно впливає нестача вологи. Щоб вони не загинули від посухи, поля зрошують.

У степовій зоні вирощують пшеницю, ячмінь, соняшник, кукурудзу, а на поливних землях — рис.

Тільки в зоні степу, де багато світла й тепла, вирощують теплолюбні рослини.

— Розгляньте на малюнку (с. 50 у підручнику) та назвіть теплолюбні рослини, які вирощують у зоні степу.

Рослинність степу — добрий корм для свійських тварин. Тому тут утримують корів, свиней, овець. У водоймах розводять рибу та водоплавних птахів.

3. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про шкоду, якої завдає природі зони степів господарська діяльність людини.

— Поміркуйте, якої шкоди природі зони степу завдає господарська діяльність людини.

Розорювання степів, будівництво промислових підприємств, видобування корисних копалин, надмірне зривання лікарських рослин, полювання на диких тварин стало причиною забруднення водойм і повітря, зменшення кількості багатьох представників рослинного і тваринного світу степу.

Справжній степ можна побачити лише у заповідних ділянках, які перебувають під охороною держави. У заповідниках охороняють не тільки рідкісні рослини й тварин степу, а й ділянки нерозораного, так званого цілинного степу, яких ніколи не торкалася людина.

4. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про заповідники степової зони й природні об'єкти, які в них охороняють.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 50 у підручнику.

Серед природних зон України зона степу зазнала найбільших змін від господарської діяльності людини. У зоні степів з метою охорони і збереження в природному стані ділянок степу з його рослинним і тваринним світом, створено 7 природних заповідників, найбільшими з яких є: біосферний заповідник *Асканія-Нова*, природні заповідники *Український степовий*, *Луганський*.

Першим заповідником, створеним в Україні в 1898 році, був заповідник «*Асканія-Нова*» — одне із семи природних чудес України. Заповідник розташований у Херсонській області. Більшість його території вкрита типчаково-ковилковим степом. У заповіднику розводять тварин, завезених з інших країн, які вільно живуть на його території. Тут можна побачити оленів, буйволів, сайгаків, тарпанів, зебр, диких коней, зубрів, страусів. Тільки в цьому заповіднику можна побачити дрохву — одного з найбільших птахів України.

У заповідниках на території зони степу налічується понад 1000 видів рослин та 7000 видів тварин, серед яких багато рідкісних, занесених до Червоної книги України.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 51 у підручнику.

Півонія тонколиста — багаторічна трав'яниста рослина до 50 см заввишки. Листки розчленовані на вузькі пластинки. Квітки великі, поодинокі, криваво-червоні. Цвіте у квітні–травні. Лікарська та декоративна рослина.

Косарики тонкі — трав'яниста багаторічна рослина 35–85 см заввишки. Стебло прямостояче. Квітки фіолетові, зібрані в суцвіття китиця. Цвіте в травні–липні. Декоративна рослина.

Рябчик руський — багаторічна трав'яна рослина 20–60 см заввишки. Стебло пряме, від середини до верхівки вкрите дрібними листками. Квітки темно-пурпурові, зсередини жовтуваті. Лікарська та декоративна рослина.

Їжак вухатий — довжина тіла 13–23 см, вуха довгі (3–5 см завдовжки). Голки на спині до 2 см завдовжки, хутро знизу біляве, з боків і на голові сіро-рудувате, м'яке. Живиться комахами, ящірками, зміями.

Орел-могильник — великий птах, розмах крил якого сягає 2 м. Оперення темно-бурого кольору. На зимувідлітає у теплі краї. Гнізда влаштовує на верхівках дерев у лісосмугах. Живиться дрібними тваринами.

Дибка степова — комаха із видовженим тілом, зеленого кольору з жовтуватобілою поздовжньою облямівкою по боках. Вусики довгі, щетинкоподібні, трохи коротші за довжину тіла. Живиться комахами.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 24–25, завдання 1–3).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 49–51. Дати відповіді на запитання після статті та підготувати повідомлення про один із заповідників зони степу (с. 25, завдання 4 у робочому зошиті).

Тема уроку. Українські Карпати.

Мета: формувати уявлення про розташування, природні умови, рослинний і тваринний світ Українських Карпат, використання їх природних багатств людиною, охорону природи, заповідники на їх території, рідкісні рослини та тварини, занесені до Червоної книги України; розвивати мислення, уміння працювати з фізичною картою України, порівнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати й робити висновки; виховувати любов і бережне ставлення до природи України.

Обладнання: фізична карта України, карта природних зон України, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Які природні багатства є в зоні степу?
- Які галузі промисловості розвинуті в зоні степу? Що вони виробляють?
- Чим займається сільське населення в зоні степу?
- Якої шкоди природі зони степу завдає господарська діяльність людини?
- Які заповідники є на території зони степу? З якою метою вони були створені?
- Який із заповідників був створений першим у зоні степу? Що там охороняють?
- Які рослини, занесені до Червоної книги України, ростуть у заповідниках степової зони? Опишіть їх.
- Які тварини, занесені до Червоної книги України, живуть у заповідниках степової зони? Опишіть їх.
- Презентуйте повідомлення про один із заповідників зони степу.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Які форми земної поверхні є на території України?
У межах природних зон України основними формами земної поверхні є рівнини. Лише незначну її територію займають гори.

— Як на фізичній карті позначають гори? Які гори є на території України? (Відповіді учнів.)

Гори на карті позначають коричневим кольором різних відтінків. На території нашої країни є Карпати та Кримські гори.

— Що вам відомо про Карпатські гори?

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся про розташування, природні умови, рослинний і тваринний світ Українських Карпат. Ви навчитеся показувати на карті Карпати та розпізнавати рослини й тварин, які там живуть. Ви також дізнаєтеся, якої шкоди довкіллю завдає господарська діяльність людини та як люди дбають про природу Українських Карпат. Ви навчитеся розпізнавати рідкісні рослини та тварин Карпат.

Тема сьогоднішнього уроку: «Українські Карпати».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про природні умови Карпат.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 52 у підручнику.

Карпатські гори простягаються в межах кількох країн. Частина цих гір, яка лежить в Україні, називають *Українськими Карпатами*. Українські Карпати розташовані на заході України. Це середні за висотою гори (середня висота становить 1000 м). Найвища вершина Українських Карпат — гора Говерла (2061 м).

— Розгляньте на малюнку (с. 52 у підручнику) гору Говерлу. Зверніть увагу на округлу вершину гори та пологі схили.

Карпати — молоді гори, їх утворення триває й досі, про що свідчать землетруси, які час від часу там відбуваються. Гори складаються з кількох гірських хребтів, які простягаються з північного заходу на південний схід. Вершини гір та хребтів округлі.

Гірські хребти в Карпатах розчленовані гірськими долинами, якими течуть бурхливі гірські річки. Навесні під час танення снігу вони стають дуже повноводними, розливаються, затоплюючи великі території. У Карпатах беруть початок Дністер, Серет, Тиса, Прут та їх найбільші притоки.

Деякі річки течуть глибокими вузькими ущелинами, утворюючи водоспади, які є окрасою Карпат. Шалена сила води, що з гуркотом падає з висоти й тече кам'янистим річищем, зачаровує та вражає. Найвищий

водоспад Українських Карпат — Манявський, розташований на річці Манявці у мальовничій ущелині серед стрімких гір. Висота водоспаду близько 20 м.

У Карпатах є кілька невеликих, але глибоких озер із чистою холодною водою. Найбільшим і найвідомішим у Карпатах є високогірне озеро Синевир — одне з семи природних чудес України. Його ще називають «морським оком» Карпат. Озеро розташоване між гірськими хребтами на висоті майже 1000 м і славиться своєю чарівною й неповторною красою. Озеро утворилося в результаті потужного зсуву, викликаного землетрусом, близько 10 тисяч років тому.

Літо в Карпатах прохолодне, дощове, а зима не дуже холодна, сніжна. На території Карпат найбільша в Україні кількість опадів. Навесні й улітку часто випадають дощі й навіть бувають зливи, узимку багато снігу.

2. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про рослинний світ Карпат.

З підняттям угору температура в горах знижується, стає холодніше. Тому від підніжжя до вершин змінюються природні умови та природні зони.

Від підніжжя Карпат до висоти 500 м ще досить тепло, тому тут ростуть листяні ліси з дуба, граба, клена, липи. Вище стає прохолодніше і вологіше. Схили тут вкриті мішаними лісами зі смереки, бука, граба, дуба. На висоті понад 1000 м стає ще холодніше, тому там ростуть тільки хвойні смерекові (ялинові) ліси.

Ще вище вже настільки холодно, що дерева не ростуть. Смерекові ліси змінюються чагарниками й гірськими луками, які в Карпатах називають *полонинами*. Полонини вкриті різнобарвними квітучими трав'янистими рослинами. Тут ростуть рододендрон, костриця, арніка, жовтець, мак, перстач, конюшина.

— Розгляньте на малюнку (с. 53 у підручнику) краєвид полонини в Карпатах. Зверніть увагу на різнобарвний килим трав'янистих рослин, які вкривають полонину.

Отже, біля підніжжя гір ростуть рослини, які потребують багато тепла (листяні дерева), вище їх змінюють рослини, які потребують менше тепла (хвойні рослини, кущі, трав'янисті рослини). Зі зміною рослинного світу змінюється і тваринний світ, життя якого тісно пов'язане з рослинами.

3. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про тваринний світ Карпат.

Тваринний світ Карпат дуже різноманітний. Незважаючи на те, що Карпати займають малу частину України, тут живе половина представників тваринного світу нашої країни.

— Поміркуйте, чи відрізняються умови для життя тварин у лісах зони мішаних лісів від умов у лісах Карпат.

У Карпатах живуть ті ж тварини, що і в лісах на рівнинах: ведмідь бурий, козуля, олень, дика свиня, лисиця, заєць, білка, борсук. Та є тварини, яких можна зустріти тільки в Карпатах: білку карпатську та тритона карпатського.

У лісах гніздяться птахи, серед яких багато рідкісних. У гірських річках живе багато різноманітної риби, найціннішою з яких є форель струмкова.

4. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про використання людиною природних багатств Карпат.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 53 у підручнику.

— Поміркуйте, які природні багатства є в Карпатах. Якою господарською діяльністю можуть займатися там люди?

Головні природні багатства Карпат — це ліси й пасовища на полонинах, родовища нафти, природного газу та кам'яної солі, цілюще повітря і мінеральні води. У Карпатах заготовляють деревину для промислових потреб, яка є сировиною для виробництва паперу, меблів, будівельних матеріалів.

З ранньої весни до пізньої осені сільське населення на полонинах випасає отари овець, заготовляє сіно. Вівчарство дає людям молоко, сир, хутро та вовну. Біля підніжжя Карпат ростуть сади та виноградники.

Карпати багаті на джерела цілющих мінеральних вод, на базі яких діють численні санаторії, будинки відпочинку та гірськолижні бази.

5. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про шкоду, якої завдає природі Українських Карпат господарська діяльність людини.

— Поміркуйте, якої шкоди природі Українських Карпат завдає господарська діяльність людини.

Карпати зазнають значного впливу внаслідок господарської та туристичної діяльності людини. Вирубання лісів на гірських схилах, надмірне збирання ягід, грибів, лікарських рослин і рослин з гарними квітками, хижацьке полювання на диких тварин, видобування корисних копалин, будівництво доріг стало причиною забруднення довкілля, руйнування гір, зменшення різноманітності рослинного і тваринного світу. Зараз суцільна вирубка лісу на гірських схилах заборонена. Проводиться лише вибіркоче вирубування старих і хворих дерев.

6. Розповідь з елементами бесіди й практичної роботи з метою формування уявлення про заповідники Українських Карпат та природні об'єкти, які в них охороняють.

— Виконайте наступну практичну роботу, запропоновану на с. 53 у підручнику.

У Карпатах з метою охорони та збереження в природному стані лісових масивів і полонин із рослинним і тваринним світом, створено природний заповідник «Горгани» і Карпатський біосферний заповідник.

Карпатський біосферний заповідник складається з шести масивів, розташованих на різних висотах, завдяки чому під охороною перебувають ділянки усіх природних зон Карпат: листяні, мішані та хвойні ліси, полонини.

Переважна частина території заповідника вкрита незачепленими господарською діяльністю людини лісами, у яких живуть багато рідкісних й зникаючих видів рослин і тварин. На території Карпатського заповідника розташована найбільша в Європі ділянка, де росте нарцис вузьколистий, занесений до Червоної книги України, — «Долина нарцисів».

Природний заповідник «*Горгани*» був створений з метою збереження рідкісної сосни кедрової європейської, яка росте на недоступних кам'янистих схилах, та інших представників рослинного і тваринного світу.

Серед рослин і тварин Карпат зустрічається чимало рідкісних, які більше ніде в Україні не трапляються. — Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 54 у підручнику.

Білотка альпійська, яку ще називають *едельвейс альпійський* — багаторічна трав'яниста опушена рослина 10–25 см заввишки. Стебла біля основи з розеткою видовжених листків. Квітки білі. Росте на вапнякових скелях. Цвіте у червні–липні. Декоративна рослина.

Рододендрон — вічнозелений низькорослий кущ 10–40 см заввишки. Квітки рожеві, зібрані в зонтикоподібні суцвіття. Цвіте у травні–липні. Декоративна рослина.

Дзвоники карпатські — багаторічна трав'яна рослина до 40 см заввишки. Квітки голубі, поодинокі, розташовані на верхівках стебел. Цвіте в липні–серпні. Лікарська і декоративна рослина.

Беркут — великий птах, розмах крил якого сягає 2 м, маса тіла до 6 кг. Оперення темно-бурого кольору, голова рудувата з золотистим відтінком, пера на хвості сіруваті з вузькими темними поперечними смугами, на кінці — широка темна смуга. Живиться звірами й птахами.

Поліксена — яскравий метелик із строкатим забарвленням і розмахом крил близько 5 см. Крила жовті із сігчасто-смуғастим чорним малюнком. На задніх крилах є червоні цятки. Живиться нектаром.

Тритон карпатський — представник земноводних, який селиться у водоймах. Довжина тіла з хвостом 7–8 см. Забарвлення тіла жовтувато-коричневе. Живиться комахами та їхніми личинками.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Робота в парі (групі).

Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 54 у підручнику.

---

2. Робота в зошиті з друкованою основою (с. 26–27).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 52–54. Дати відповіді на запитання після статті.

Тема уроку. Кримські гори.

Мета: формувати уявлення про розташування, природні умови, рослинний і тваринний світ Кримських гір, використання їх природних багатств людиною, охорону природи та заповідники на території Кримських гір; виробляти вміння порівнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати і робити висновки, працювати з фізичною картою України; розвивати мислення, уяву; виховувати любов і бережне ставлення до природи України.

Обладнання: фізична карта України, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Покажіть на карті Українські Карпати. Розкажіть про їх розташування.
  - Які водойми є на території Карпат?
  - Які ознаки пір року в Карпатах?
  - Як змінюється рослинний світ Карпат від підніжжя до вершин?
  - Які тварини живуть у карпатських лісах?
  - Які природні багатства є в Карпатах?
  - Якою господарською діяльністю займаються люди в Карпатах?
  - Якої шкоди природі Українських Карпат завдає господарська діяльність людини?
  - Які заповідники є на території Українських Карпат? З якою метою вони були створені?
  - Які рослини, занесені до Червоної книги України, ростуть в Українських Карпатах? Опишіть їх.
  - Які тварини, занесені до Червоної книги України, живуть в Українських Карпатах? Опишіть їх.
-
-
-

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Які ще гори, крім Карпат, є в Україні?
Крім Карпат, на території нашої країни є Кримські гори.
  - Що вам відомо про Кримські гори?
Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся про природні умови, рослинний і тваринний світ Кримських гір. Ви навчитеся показувати на карті Кримські гори та розпізнавати рослини й тварин, які там живуть. Ви також дізнаєтеся, якої шкоди довкіллю Кримських гір завдає господарська діяльність та як люди дбають про природу Кримських гір. Ви навчитеся розпізнавати рідкісні рослини та тварин Кримських гір.
Тема сьогоднішнього уроку: «Кримські гори».
-
-
-

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про природні умови Кримських гір.

- Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 55 у підручнику.
Кримські гори розташовані на півдні України. Вони простяглися вузькою смугою (до 50 км) уздовж південного узбережжя Кримського півострова. Кримські гори межують на півночі із зоною степів. На південь від Кримських гір розкинулось Чорне море. Північні схили Кримських гір, які спускаються до степу, пологіші, а південні схили, що спускаються до моря, — круті, скелясті.
Кримські гори — це низькі й молоді гори. Вершини Кримських гір плоскі, відокремлені ущелинами. Найбільша вершина Кримських гір — гора Роман-Кош (1545 м).
— Розгляньте на малюнку (с. 55 у підручнику) гору Роман-Кош.

У багатьох місцях Кримських гір унаслідок руйнівної роботи вітру, води, зміни температур утворилися мальовничі скелі чудернацької форми, стовпи, піраміди. У Кримських горах є багато печер, глибоких колодязів (до 500 м), які утворила вода, розмивши гірські породи.

— Розгляньте на наступному малюнку (с. 55 у підручнику) кам'яні фігури, які нагадують «гриби» у Кримських горах.

Літо в Кримських горах тепле. Осінь тепла й суха. Зима тепла, дощова. У Кримських горах випадає багато опадів. Узимку багато снігу, а влітку й навесні часто йдуть дощі й грозові зливи.

У Кримських горах беруть початок гірські річки, які течуть вузькими ущелинами. Під час танення снігу й зливових дощів вони стають повноводними й бурхливими. У спеку маленькі річки можуть пересихати.

На річках є мальовничі водоспади. На схилі гори Ай-Петрі розташований найвищий водоспад в Україні — Учан-Су, висота якого сягає майже 100 м.

2. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про рослинний світ Кримських гір.

— Пригадайте, як змінюється температура повітря в горах від підніжжя до вершини. Чому?

З підняттям вище температура в горах знижується, стає холодніше. Тому від підніжжя до вершин змінюються природні умови і природні зони.

На схилах Кримських гір від підніжжя ростуть ліси з дуба пухнастого, ялівцю високого, буку, граба, ясени, трапляються сунічник дрібноплідний, фісташка та зарості держидерева.

У підліску ростуть кущі: шипшина, глід, кизил, ялівець колючий, вовчі ягоди, вічнозелені плющ та рускус. У нижньому ярусі лісу — різноманітні трав'янисті рослини. Навесні цвітуть підсніжник, крокус, шафран, гіацинт, сон-трава, а влітку — кропива глуха, жовтець роздільний, борщівник пухнастий, дзвінка кримська.

З висотою поступово збільшується кількість холодостійких хвойних дерев. На висоті понад 400 м на схилах у гірському лісі ростуть дуб скельний, бук, граб, клен, кизил (дерен), сосна кримська. Стовбури дерев обвиває плющ кримський.

— Розгляньте на малюнку (с. 56 у підручнику) гірський ліс на схилах Кримських гір.

Плоскі вершини Кримських гір вкриті трав'янистими рослинами, які утворюють гірські луки — *яйли* (в перекладі з тюркської — пасовища). На яйлах багато світла й тепла, але мало вологи. Тому тут переважають трав'янисті рослини, які пристосувалися до виживання в умовах посухи: ковила, типчак, костриця, стоколос, осока, шавлія, чебрець та низькі, сланкі, колючі, з дрібними листками чагарники.

— Розгляньте на наступному малюнку (с. 56 у підручнику) яйли в Кримських горах.

3. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про тваринний світ Кримських гір.

У лісах Кримських гір живуть олень благородний, козуля, дикий кабан, лисиця, заєць, білка, борсук, землерийка, їжак. На крутих схилах гір можна зустріти диких баранів — муфлонів. У печерах, яких багато в Кримських горах, живуть кажани.

У лісах гніздиться багато птахів: синиця, сойка, дрізд кам'яний, пищуха, шишкар ялиновий, яструб-перепелятник. Тут живуть жаби, ящірки, черепахи. У гірських річках водиться форель, короп, карась, судак, лящ і багато інших риб. Серед рослинності багато різноманітних комах.

Цікавим птахом є шишкар ялиновий. Живиться насінням шишок хвойних дерев. Ялиновий шишкар має незвичайну будову дзьоба. Верхня і нижня його частини схрещуються між собою, а їх гострі кінці виступають із боків. За допомогою такого «пристрою» шишкар розкриває лусочки шишок і вибирає насіння. Шишкар зі спритністю папуги лазить по гілках, швидко бігає по них, іноді висить донизу головою. Все це для того, щоб дістати насіння. В особливо багатих на їжу місцях птахи виводять пташенят. Шишкарі будують гнізда тоді, коли всюди ще лежить глибокий сніг і лютують морози.

4. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про використання людиною природних багатств Кримських гір.

— Поміркуйте, які природні багатства є в Кримських горах. Якою господарською діяльністю можуть займатися там люди?

У Кримських горах є ліси та яйли. Ліси є джерелом деревини для деревообробної промисловості. На яйлах випасають овець і корів. Є мінеральні джерела із цілющою водою, які використовують з лікувальною метою. Погодні умови сприяють вирощуванню біля підніжжя гір винограду, персиків, абрикосів, яблук, черешень.

5. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про шкоду, якої завдає природі Кримських гір господарська діяльність людини.

— Поміркуйте, якої шкоди природі Кримських гір завдає господарська діяльність людини.

Кримські гори зазнають значного негативного впливу від туристичної діяльності людини, особливо влітку. Великої шкоди кримським лісам завдають пожежі, які виникають у спекотну погоду та знищують усе живе на великих територіях. Зараз вирубування лісів на схилах Кримських гір заборонено.

6. Розповідь з елементами бесіди та практичної роботи з метою формування уявлення про заповідники Кримських гір і природні об'єкти, які в них охороняють.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 56 у підручнику.

У Кримських горах з метою охорони і збереження природи створено 4 природні заповідники: *Кримський, Ялтинський гірсько-лісовий, «Мис Мартьян» і Карадазький.*

Заповідники в Кримських горах створені з метою охорони лісів, у яких ростуть дуб, бук, сосна кримська та чимало рідкісних рослин, занесених до Червоної книги України.

Заповідники «Мис Мартьян» і Карадазький розташовані на узбережжі Чорного моря, до якого опускаються схили Кримських гір.

Кримський та Ялтинський гірсько-лісовий заповідники розташовані на схилах гір, укритих лісами.

Серед рослин і тварин Кримських гір зустрічається чимало рідкісних, які більше ніде в Україні немає.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 57 у підручнику.

Фісташка туполиста — листопадне дерево до 5–10 м заввишки, часто багатостовбурне, може мати низькорослу кущоподібну форму. Листки шкірясті. Квітки дрібні, зеленуваті, зібрані в суцвіття волоть. Плід — дрібна суха кістянка жовто-червоного кольору. Цвіте у квітні–травні. Плоди істівні, досягають у вересні–жовтні.

Ялівець високий — вічнозелене хвойне дерево до 15 м заввишки. Тривалість життя 600 років. Стовбур скривлений, у старому віці дуплистий. Кора сіра. Хвоя завдовжки 1 мм, лускоподібна. Шишки близько 1 см в діаметрі, фіолетово-чорні, укриті дерев'янистими лусками. Росте на крутих приморських схилах гір.

Півонія кримська — багаторічна трав'яна рослина 40–70 см заввишки. Квітки поодинокі, рожеві або червоні. Цвіте у травні–червні. Лікарська та декоративна рослина.

Турун кримський — комаха завдовжки 3–5 см. Верх тіла та боки синього, зеленого або фіолетового кольору, зазвичай блискучі. Живиться переважно слимаками, за що отримав ще й назву слимакоїд кримський. Корисна комаха, знищує шкідників сільського господарства.

Підковоніс малий — кажан розміром до 4 см, вага 4–7 г. Пухнасте хутро на спині жовто-коричневе, на череві — блідо-сіро-біле. Вуха коричневі, загострені на верхівці. Крила дуже широкі й короткі, у спокої обгорнені крилами, хутро кремового відтінку. Живиться комахами, яких ловить на льоту.

Сип білоголовий — дуже великий птах, розмах крил якого сягає 3 м, маса тіла до 11 кг. У дорослого птаха голова та шия вкриті густим коротким білим пухом. Низ шиї обгортає білий або рудувато-білий пуховий «комір». Забарвлення тіла світло-буре з рудуватим або сірувато-сірим відтінком. Крила пера чорні або чорно-бурі. Оголені ділянки шкіри навколо очей, на волі та нижній частині шиї мають сірувато-блакитний колір. Живиться падаллю.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Робота в зошиті з друкованою основою (с. 28–29, завдання 1–4).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 55–57. Дати відповіді на запитання після статті та підготувати мініпроект про свій рідний край (с. 29, завдання 5 у робочому зошиті).

Тема уроку. Сезонні зміни в природі України та народні традиції, пов'язані з ними.

Мета: розширити уявлення про сезонні зміни, притаманні порам року в Україні; формувати уявлення про традиційні свята українського народу, пов'язані із сезонними явищами в доквітлі; виробляти вміння порівнювати, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати та робити висновки; розвивати мислення; виховувати любов і бережне ставлення до природи України та народних традицій українців.

Обладнання: таблиці із зображеннями природи в різні пори року.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Покажіть на карті Кримські гори. Розкажіть про їх розташування.
- Які ознаки пір року в Кримських горах?
- Як змінюється рослинний світ Кримських гір від підніжжя до вершин?
- Які тварини живуть у лісах Кримських гір?
- Які природні багатства є в Кримських горах? Якою господарською діяльністю займаються там люди?
- Якої шкоди природі Кримських гір завдає господарська діяльність людини?
- Які заповідники є на території Кримських гір? З якою метою вони були створені?
- Які рослини й тварини, занесені до Червоної книги України, ростуть у Кримських горах? Опишіть їх.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Пригадайте, чому на Землі змінюються пори року. (*Відповіді учнів.*)

— Пригадайте, у якому тепловому поясі розташована Україна. Про що це свідчить? (*Відповіді учнів.*)

Внаслідок того, що Земля рухається навколо Сонця і її вісь постійно нахилена, відбувається зміна пір року. Нахил земної осі також впливає на зміну тривалості дня в різні пори року. Розташування України в помірному тепловому поясі свідчить про те, що на її території відбуваються зміни пір року. Кожній порі року відповідають певні сезонні явища.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, які сезонні зміни відбуваються в природі України та які народні традиції з ними пов'язані. Ви навчитеся складати календар народних свят, пов'язаних із явищами природи.

Тема сьогоднішнього уроку: «Сезонні зміни в природі України та народні традиції, пов'язані з ними».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Бесіда з елементами розповіді й використанням ілюстрацій з метою формування уявлення про зимові сезонні явища та традиції українського народу, пов'язані з ними.

— Назвіть дату початку зими за календарем. (*Відповіді учнів.*)

— Яку дату вважають астрономічним початком зими? Чому? (*Відповіді учнів.*)

За календарем зима починається 1 грудня, але астрономічним її початком вважають 21–22 грудня — день зимового сонцестояння. У цей час Північна півкуля найбільше відхилена від Сонця, і на її поверхню потрапляє найменше сонячного світла й тепла. 20–23 грудня в Північній півкулі найдовша ніч і найкоротший день.

— Назвіть відомі вам зимові сезонні явища. (*Відповіді учнів.*)

Основні зимові сезонні явища — це морози, випадання снігу, замерзання водойм і ґрунту, завірюхи, іній, стан спокою у рослин, зимівля тварин і пов'язані з нею турботи.

— Які господарські роботи виконують люди взимку в селах? (*Відповіді учнів.*)

На початку зими в селах закінчуються господарські роботи, пов'язані з обробітком землі та збиранням урожаю. Народні традиції під час зимових свят присвячені очікуванню весни.

У давнину за погодою спостерігали 12 днів — з 26 грудня по 6 січня. Наші предки вірили, що кожен із цих днів прогнозує погоду на 12 місяців наступного року: 26 грудня — на січень, 27 грудня — на лютий, 28 грудня — на березень і т. д.

Завершуються народні зимові свята 15 лютого, на Стрітіння. У цей день вважається, що зима зустрічається з літом. Спостерігали за погодою, і якщо потепліє до вечора, то літо перемогло й незабаром потепліє, а якщо похолодає, то зима ще затримається.

2. Бесіда з елементами розповіді та використанням ілюстрацій з метою формування уявлення про весняні сезонні явища й традиції українського народу, пов'язані з ними.

— Назвіть дату початку весни за календарем. (*Відповіді учнів.*)

— Яку дату вважають астрономічним початком весни? Чому? (*Відповіді учнів.*)

За календарем весна починається 1 березня, але астрономічним її початком вважають 21 березня — день весняного рівнодення. У цей час тривалість дня і ночі однакова і становить 12 годин. У Північній півкулі Сонце піднімається вище на небосхилі, ніж узимку, тому більше нагріває та освітлює земну поверхню. — Назвіть відомі вам весняні сезонні явища. (*Відповіді учнів.*)

Основні весняні сезонні явища — це потепління, танення снігу, скресання криги на водоймах, повільний ріст трав, розпускання листя на деревах і кущах, цвітіння рослин, приліт перелітних птахів, пробудження тварин після зимового сну.

Із пробудженням природи від зимового сну розпочинаються весняні народні свята, головним з яких є Великдень, або Пасха.

Весняні народні свята пов'язані із майбутнім урожаєм. За допомогою веснянок — пісень, які супроводжувалися танцями та іграми, люди закликали весну та добрий врожай.

3. Бесіда з елементами розповіді та використанням ілюстрацій з метою формування уявлення про літні сезонні явища й традиції українського народу, пов'язані з ними.

— Назвіть дату початку літа за календарем. (*Відповіді учнів.*)

— Яку дату вважають астрономічним початком літа? Чому? (*Відповіді учнів.*)

За календарем літо починається 1 червня, але астрономічним його початком вважають 20–21 червня — день літнього сонцестояння. У цей час Північна півкуля найбільше нахилена до Сонця, і на її поверхню потрапляє найбільше сонячного світла й тепла. 21–22 червня в Північній півкулі найдовший день і найкоротша ніч.

— Назвіть відомі вам літні сезонні явища. (*Відповіді учнів.*)

Основні літні сезонні явища — це спека, зливи, грози, град, роса, теплий вітер, досягання у рослин плодів і насіння, вигодовування тваринами потомства.

Літні народні свята пов'язані з розквітом рослинного світу та очікуванням майбутнього врожаю. Прихід літа розпочинають Зелені свята, які відзначають через сім тижнів після Великодня. Хати прикрашають гілками дерев і пахучими травами, а дівчата плетуть вінки і квітчають ними голови.

4. Бесіда з елементами розповіді та використанням ілюстрацій з метою формування уявлення про осінні сезонні явища й традиції українського народу, пов'язані з ними.

— Назвіть дату початку осені за календарем. (*Відповіді учнів.*)

— Яку дату вважають астрономічним початком осені? Чому? (*Відповіді учнів.*)

За календарем осінь починається 1 вересня, але астрономічним її початком вважають 22 вересня — день осіннього рівнодення. У цей час тривалість дня і ночі однакова і становить 12 годин. У Північній півкулі Сонце піднімається нижче на небосхилі, ніж улітку, тому менше нагріває та освітлює земну поверхню.

— Назвіть відомі вам осінні сезонні явища. (*Відповіді учнів.*)

Основні осінні сезонні явища — це похолодання, туман, дощ, листопад, вітри, відмирання трав, підготовка тварин до зими.

Разом із підготовкою природи до зими розпочинаються осінні народні свята, приурочені завершенню збирання врожаю.

— Розгляньте ілюстрації у підручнику на с. 60 та прочитайте, які народні свята відзначають восени.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Виконання завдання 1 у робочому зошиті (с. 30).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 58–60. Дати відповіді на запитання після статті. Скласти та записати (на вибір) календар весняних, літніх, осінніх або зимових свят, пов'язаних із явищами природи (с. 31, завдання 2 у робочому зошиті).

Тема уроку. Природні угруповання.

Мета: розширити уявлення про природне угруповання, взаємозв'язок організмів між собою та навколишнім середовищем у природному угрупованні; виробляти вміння порівнювати, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати та робити висновки; розвивати мислення; виховувати любов і бережне ставлення до природи України.

Обладнання: таблиці із зображеннями природних угруповань, рослин і тварин різних природних угруповань.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Які сезонні зміни відбуваються в природі України взимку і які традиційні свята з ними пов'язані?
- Які сезонні зміни відбуваються в природі України навесні і які традиційні свята з ними пов'язані?
- Які сезонні зміни відбуваються в природі України влітку і які традиційні свята з ними пов'язані?
- Які сезонні зміни відбуваються в природі України восени і які традиційні свята з ними пов'язані?
- Презентуйте календар народних свят, пов'язаних із сезонними явищами природи.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

На дошці прикріплені ілюстрації із зображенням рослин і тварин, поділені на три групи за місцем проживання (наприклад, тварини і рослини лісу, боліт, водойм). (Якщо ілюстрацій немає, то назви рослин і тварин учитель записує на дошці в три колонки.)

підсніжник	окунь	жаба
білка	рак	комар
дуб	качка	чапля
дятел	латаття біле	мох

- Назвіть рослини і тварин кожної групи. (Прочитайте назви рослин і тварин кожної групи.)
- Поміркуйте, за якою ознакою організми поєднані в групи.

Живі організми об'єднані в групи за місцем їх проживання: у лісі, у водоймі, на болоті.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, що організми утворюють різні природні угруповання: луки, ліс, степ, водойми, болота. Ви ознайомитеся зі складовими частинами природних угруповань та їх взаємозв'язками, навчитеся розподіляти організми, які живуть в угрупованнях, на компоненти природного угруповання і встановлювати між ними взаємозв'язки.

Тема сьогоднішнього уроку: «Природні угруповання».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Бесіда з елементами розповіді з метою формування уявлення про природне угруповання.

- На які групи поділяють організми? (Відповіді учнів.)
- Які умови потрібні організмам для життя? (Відповіді учнів.)
- Де живуть в природі організми? (Відповіді учнів.)

Представники всіх царств живих організмів (бактерії, гриби, рослини і тварини) живуть там, де є необхідні умови: тепло, світло, повітря, вода, ґрунт, поживні речовини, місце для будівництва житла, схованка від ворогів.

Для одних живих організмів усі необхідні умови для життя є в лісі, для других — на луках, а ще для інших — у водоймах. У місцях, де живуть організми, вони утворюють *природні угруповання*.

Ліс, луки, степ, болото, водойма — це природні угруповання. Вони складаються із організмів, які перебувають у тісному взаємозв'язку між собою та навколишнім середовищем.

Організми в природному угрупованні поділяють на три групи:

- організми-виробники;
- організми-споживачі;
- організми-перетворювачі.

2. Бесіда з елементами розповіді та роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про компоненти природних угруповань і взаємозв'язки між ними.

- Пригадайте, які організми здатні самі виробляти поживні речовини, тобто є виробниками.

— Для чого організми виробляють поживні речовини?

Організмами-виробниками в природному угрупованні є рослини. Вони вбирають листками з повітря вуглекислий газ, а коренями всмоктують із ґрунту воду з розчиненими в ній мінеральними солями. Використовуючи енергію Сонця, рослини в листках із води і вуглекислого газу виробляють поживні речовини — цукор і крохмаль.

Отже, організмами-виробниками в природному угрупованні є рослини.

Поживні речовини потрібні рослинам для росту, розвитку та розмноження. Для своїх потреб рослини використовують лише частину утворених поживних речовин. Решту відкладають про запас у різних органах: коренях, стеблах, плодах і насінні.

— Які організми споживають поживні речовини, що виробляють рослини? Для чого вони їх споживають?

Рослинами живляться рослиноїдні тварини, які самі потім стають поживою для хижих тварин.

Отже, *організмами-споживачами* в природному угрупованні є тварини. Поїдаючи рослини чи інших тварин, вони отримують поживні речовини, необхідні для росту, розвитку, розмноження, руху та інших життєвих функцій.

З часом організми відмирають. Проте земна поверхня не завалена рештками рослин і тварин.

— Пригадайте, які організми перетворюють рештки рослин і тварин на перегній.

Рештками організмів живляться гриби та бактерії. Завдяки їм відмерлі організми перетворюються на перегній, а згодом — на мінеральні солі, які з водою всмоктуються коренями рослин.

Отже, *організмами-перетворювачами* в природному угрупованні є гриби та бактерії.

Таким чином, представники різних груп організмів мають своє значення в природних угрупованнях:

- рослини є організмами-виробниками;
- тварини є організмами-споживачами;
- гриби та бактерії є організмами-перетворювачами.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 62 у підручнику.

3. *Бесіда з елементами розповіді та роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про взаємозв'язки між організмами й навколишнім середовищем у природному угрупованні.*

Існування організмів у природному угрупованні залежить від неживої природи. Сонячне світло і тепло, вода, повітря потрібні для того, щоб рослини виробляли поживні речовини, необхідні для них та інших організмів. У ґрунті розташовуються корені рослин, живуть дрібні тварини, гриби та бактерії.

Щоб вижити в природному угрупованні, організми пристосувалися до певних умов життя.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 63 у підручнику.

4. *Практична робота з метою формування умінь будувати ланцюги живлення, які склалися в природному угрупованні.*

Усі живі організми в природному угрупованні тісно пов'язані між собою.

— Поміркуйте, які зв'язки існують у лісі між дубом, мишею і совою.

Ці живі організми пов'язані між собою ланцюгом живлення і тому залежать одне від одного.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 63 у підручнику.

Конюшина — козуля — вовк; осока — качка — лисиця.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Виконання завдань 1–3 у робочому зошиті (с. 34).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 61–63. Дати відповіді на запитання після статті. Скласти і записати (на вибір) характеристику природного угруповання рідного краю (с. 35, завдання 4 у робочому зошиті). Підготуватися до контрольної роботи.

РОЗДІЛ 4. ЛЮДИНА І ПРИРОДА

Тема уроку. Взаємозв'язки між людиною, природою і рукотворним світом.

Мета: формувати уявлення про взаємозв'язки між людиною, природою і рукотворним світом, необхідність знань про природу для існування людини; розвивати мислення, увагу, спостережливість, допитливість; виробляти вміння аналізувати, висловлювати судження, порівнювати, робити висновки; виховувати бажання пізнавати навколишній світ, примножувати природні багатства та не завдавати шкоди природі.

Обладнання: таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Аналіз контрольної роботи з розділу «Природа України».

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Що таке навколишній світ і з чого він складається? (Відповіді учнів.)

— Що потрібне людині для її існування? (Відповіді учнів.)

Навколишній світ — це світ, що нас оточує. До нього входять тіла природи та рукотворні тіла.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, які взаємозв'язки існують між людиною та навколишнім світом, а саме з природою та рукотворними тілами. Ви також дізнаєтеся, для чого людині потрібно вивчати природу та людям яких професій потрібні знання про природу. Ви навчитеся виявляти приклади зв'язків між людиною та рукотворним світом.

Тема сьогоднішнього уроку: «Взаємозв'язки між людиною, природою і рукотворним світом».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Бесіда з елементами розповіді та використанням ілюстрацій з метою формування уявлення про взаємозв'язки людини з навколишнім світом.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 64 у підручнику.

Людина є і завжди буде частиною природи. Людина і природа пов'язані між собою невидимими ланцюжками. Природа для людини — це довкілля, у якому вона живе. Природа дає людині все необхідне для її існування: тепло, світло, воду, повітря, продукти харчування, корисні копалини.

Господарська діяльність людини залежить від наявності природних ресурсів: водойм, лісу, ґрунту, луків, корисних копалин. Використовуючи природні ресурси, людина створює рукотворні тіла. Якщо в давнину людина могла існувати без автомобілів, літаків, комп'ютера, телефону, інтернету, то повноцінне життя сучасної людини без цих речей уявити неможливо.

Озброєна сучасною потужною технікою, людина впливає на природу, змінюючи її. Не завжди ці зміни є корисними для природи. Забруднення води та повітря, руйнування ґрунтів, вирубування лісів, розорювання степів, осушення боліт, зникнення багатьох видів рослин і тварин, нагромадження великої кількості побутового сміття та відходів виробництва — ось перелік негативного впливу людини на природу.

2. Бесіда з елементами розповіді та використанням ілюстрацій з метою формування уявлення про значення знань про природу в житті людини.

— Для чого потрібно вивчати природу та явища, які в ній відбуваються? (Відповіді учнів.)

Знання про природу полегшують людині життя. На основі цих знань людина почала вирощувати високі врожаї культурних рослин, розводити свійських тварин і отримувати від них багато м'яса, молока, яєць. Знання про природу дозволили людині добувати корисні копалини, виплавляти з них метали і виробляти машини, які полегшили її працю.

Вивчивши природу, людина змусила працювати на себе воду, вітер і Сонце. Люди вивчають природу також для того, щоб краще її розуміти і дбайливо ставитися до її багатств.

Природа — це джерело натхнення для художників, письменників, поетів, музикантів. Багато прекрасних творів створено ними про природу.

3. Бесіда з елементами розповіді та використанням ілюстрацій з метою формування уявлення про професії, пов'язані з природою.

Професійна діяльність людей, пов'язаних із природою (садівника, геолога, синоптика, кінолога, зоотехніка, ветеринарного лікаря, агронома, лісника, майстра машинного доїння, бджоляра, квітникаря та людей інших професій), вимагає широкого кола знань про довкілля.

— Розгляньте малюнки на с. 66 у підручнику і дайте відповіді на запитання. (Відповіді учнів.)

- Ветеринарний лікар лікує тварин. Людям цієї професії потрібно знати зовнішню і внутрішню будову тіла тварин та їхні життєві функції: дихання, живлення, розмноження тощо, які хвороби можуть трапитися у тварин, хто є їх збудниками.
- Синоптик і метеоролог вивчають стан атмосфери та складають прогноз погоди. Вони мають знати все про явища, які відбуваються в атмосфері: чому змінюється температура повітря та від чого вона залежить, чому дмуть вітри та від чого залежить їх сила, швидкість і напрям, як утворюються хмари та з яких хмар випадають опади тощо.
- Агроном — фахівець, який організовує вирощування культурних рослин. Йому потрібні всебічні знання про ґрунти та їх властивості, будову культурних рослин та умови, необхідні для отримання високих врожаїв, про хвороби та шкідників культурних рослин тощо.
- Квітникар займається вирощуванням декоративних квітучих рослин і художнім оформленням квітників у парках і скверах. Квітникар має знати все про квітучі рослини та умови їх вирощування.
- Геолог — спеціаліст, який шукає родовища корисних копалин. Геолог має знати все про склад і будову гірських порід, щоб визначити їх.

— Поміркуйте, для чого ще людям потрібні знання про природу. (Відповіді учнів.)

Досліджуючи природу, людина оволодіває знаннями, які допоможуть їй не тільки використовувати природу, а й берегти та примножувати її багатства.

Отже, людина, природа й рукотворний світ — єдине ціле:

- без природи людина не зможе жити й створювати рукотворні тіла;
- створюючи рукотворні тіла, людина впливає на природу, змінюючи її.

Люди мають досліджувати природу, щоб не завдавати їй шкоди й примножувати її багатства.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Виконання завдання у робочому зошиті (с. 36).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 64–66. Дати відповіді на запитання після статті. Підготувати повідомлення про професію, яка потребує знань про природу (на вибір) та презентувати його в класі.

Тема уроку. Рукотворний світ — світ, створений працею людини.

Мета: формувати уявлення про рукотворний світ, створений працею представників різних професій, розвивати увагу, спостережливість, допитливість; виробляти вміння аналізувати, висловлювати судження, порівнювати, робити висновки; виховувати бажання пізнавати навколишній світ, шанувати працю людей різних професій і бережне ставлення до речей, виготовлених ними.

Обладнання: зразки різноманітних природних і рукотворних тіл, шматки крейди та граніту.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Наведіть приклади взаємозв'язків між людиною і природою.
- Наведіть приклади взаємозв'язків між людиною і рукотворним світом.
- Наведіть приклади взаємозв'язків між природою і рукотворним світом.
- Для чого людині потрібні знання про природу?
- Наведіть приклади професій, які вимагають широкого кола знань про природу.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

- Що називають тілом? (Відповіді учнів.)
- Якими бувають тіла? Наведіть приклади. (Відповіді учнів.)
- Які рукотворні тіла оточують вас у повсякденному житті? Хто їх створив? (Відповіді учнів.)
- З чого люди виготовляють речі, необхідні для свого життя? (Відповіді учнів.)

Усе, що нас оточує, — це тіла. Вода, повітря, рослини тощо — це тіла природи. Телефон, книжка, олівець, стіл тощо — це рукотворні тіла. Рукотворні тіла людина виготовляє з тіл природи: із матеріалів, які отримують від рослин і тварин, корисних копалин.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, що потрібно для того, щоб виготовити рукотворні тіла. Ви також дізнаєтеся, які матеріали та знаряддя праці людина використовує для створення рукотворних тіл, і що таке технологія виробництва. Ви навчитеся розпізнавати природні й рукотворні матеріали.

Тема сьогоднішнього уроку: «Рукотворний світ — світ, створений працею людини».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Бесіда з елементами розповіді та роботою в парі (групі) з метою формування уявлення про працю людей і матеріали, які вони використовують для виготовлення речей.

— Пригадайте, які відмінності існують між людиною та тваринами. (Відповіді учнів.)

Люди, на відміну від тварин, здатні працювати, мислити й розмовляти.

— Пригадайте, що людині потрібно для життя. (Відповіді учнів.)

Людині, на відміну від інших організмів, для життя потрібні не лише світло, тепло, вода, повітря та їжа. Потреби людини значно більші. Їй потрібні будинки, одяг, взуття, предмети побуту, іграшки, транспортні засоби, дороги, книжки, ліки та багато іншого. Усе це людина створює своєю працею.

Праця — це діяльність людей, завдяки якій вони створюють рукотворний світ, необхідний для задоволення своїх потреб. Трудова діяльність людини складається з різноманітних трудових процесів.

Щоб виготовити певну річ, потрібні: матеріали, знаряддя праці, технологія, що описує роботи, які треба виконати.

— Пригадайте, що називають матеріалом. Наведіть приклади відомих вам матеріалів. (Відповіді учнів.)

Матеріал — це те, з чого виробляють речі. Наприклад, деревина, глина, папір, скло тощо.

— Пригадайте, які можуть бути матеріали. Наведіть приклади. (Відповіді учнів.)

Матеріали є природні та рукотворні. Більшість матеріалів, які використовує людина, існують у природі.

З природних матеріалів людина створює рукотворні матеріали.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 67 у підручнику.

Природні матеріали: деревина, нафта, зерно, глина, вовна. З цих матеріалів виготовляють вікна, двері, меблі, папір, бензин, пластмаси, борошно, цеглу, одяг тощо.

Рукотворні матеріали: поролон, скло, поліетилен, пластмаса, гума. Ці матеріали використовують для виробництва меблів, книжок, зошитів, пакетів, побутових приладів, автомобільних шин тощо.

2. Бесіда з елементами розповіді та використанням ілюстрацій з метою формування уявлення про машини, механізми й інструменти, які люди використовують для виробництва речей.

Люди виробляють речі за допомогою знарядь праці. Це різноманітна техніка: машини, механізми, пристрої, інструменти. За допомогою техніки людина зводить будинки, на фабриках і заводах виготовляє різноманітні вироби, друкує книжки, випікає хліб, шие одяг і взуття тощо.

— Наведіть приклади техніки, яку використовує людина для виготовлення речей. *(Відповіді учнів.)*

Трактор, комбайн, швейна машинка, автомобіль, підйомний кран, бульдозер, дріль, електропилка та багато інших — техніка, яку використовує людина.

— Розгляньте малюнки на с. 68 у підручнику і дайте відповіді на запитання.

Бульдозер, електропилка, дріль, бетономішалка, підйомний кран, а також баштовий кран, грейдер, коток, відбійний молоток, екскаватор, шліфувальна машина — це техніка, яку використовують на будівництві.

3. Бесіда з елементами розповіді та роботою в парі (групі) з метою формування уявлення про технології, які люди використовують для виробництва речей.

— Пригадайте, що описують технології. *(Відповіді учнів.)*

Щоб виготовити річ, треба знати технологію виробництва, тобто які роботи та в якій послідовності виконувати. Техніку та технології виробництва створюють винахідники, інженери, конструктори, технологи, програмісти. Втілюють у життя технологію виробництва речей люди різних професій.

— Пригадайте, що таке професія. Люди яких професій працюють над створенням речей? *(Відповіді учнів.)*

Професія — це діяльність людини, яка потребує певних знань, умінь і навичок. Над створенням рукотворного світу працюють інженери, агрономи, столяри, архітектори, металурги, механіки, будівельники, пекарі, шевці, токарі, поварі, швачки, слюсарі, електрозварювальники тощо.

Щоб опанувати професію, потрібно навчатися. Навчання неможливе без книжки. Щоб потрапити до читача, книжка проходить довгий шлях, який розпочинається у лісі.

— Чому шлях книжки розпочинається у лісі? З чого і як виготовляють папір? *(Відповіді учнів.)*

Папір виготовляють з деревини, яку отримують з дерев, що ростуть у лісі, тому й кажуть, що шлях книжки розпочинається у лісі. Папір, виготовлений на паперовій фабриці, надходить у друкарню. Щоб у друкарні почали друкувати книжку, потрібно щоб автор написав текст і передав його у видавництво.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 69 у підручнику.

- У видавництві текст книжки до друку готують редактори, верстальники, художники.
- На друкарській машині друкар у типографії друкує текст на великих аркушах паперу.
- Різальник на паперорізальній машині розрізає великі аркуші на аркуші потрібного розміру.
- Аркуші складають, додають обкладинку, все разом скріплюють — і книжка готова.

Отож рукотворний світ створений працею представників різних професій. Потрібно шанувати працю людей і бережно ставитися до речей, виготовлених ними.

4. Бесіда з елементами розповіді з метою формування уявлення про підприємства рідного краю.

Учитель повідомляє інформацію про підприємства, які працюють в рідному краї. На прикладі одного з підприємств розкаже про продукцію, яку на ньому виготовляють, та про матеріали, які використовують для виробництва продукції.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Виконання завдання у робочому зошиті (с. 37).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 67–69. Дати відповіді на запитання після статті та виконати запропоноване завдання.

Тема уроку. Властивості матеріалів, їх використання в різних сферах діяльності людини.

Мета: продовжувати формувати уявлення про різноманітність матеріалів та їх властивості, про використання матеріалів людиною в різних сферах своєї діяльності, залежно від їхніх властивостей; розвивати мислення, увагу, спостережливість; виробляти вміння порівнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати і робити висновки; виховувати любов і бережне ставлення до матеріалів, бажання пізнавати навколишній світ.

Обладнання: зразки різноманітних матеріалів, таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Що людині потрібно для життя? Звідки вона це отримує?
- Що таке праця?
- Що потрібно для того, щоб виготовити певну річ?
- Які матеріали люди використовують для виготовлення речей?
- Яку техніку люди використовують для виготовлення речей?
- Що таке технологія? Люди яких професій створюють технології виробництва речей?
- Назвіть професії людей, які працюють над створенням рукотворного світу.
- Опишіть технологію виготовлення книжки.
- Презентуйте інформацію про підприємство, яке працює у нашому краї. Що на ньому виробляють? Які матеріали використовують для виробництва продукції?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Що таке матеріал? (Відповіді учнів.)

— Якими можуть бути матеріали?

— Наведіть приклади різних видів матеріалів.

Те, з чого люди виробляють рукотворні тіла, — це матеріали. Матеріали бувають природні (деревина, нафта, глина, вугілля, вовна, шкіра тощо) та рукотворні, створені людиною (папір, гума, скло, пластмаса, цемент тощо).

Сьогодні на уроці ви ознайомитеся з властивостями матеріалів. Ви також довідаєтеся, завдяки яким властивостям людина використовує їх у різних сферах своєї діяльності.

Тема сьогоднішнього уроку: «Властивості матеріалів, їх використання в різних сферах діяльності людини».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Робота в парі (групі) й узагальнююча розповідь учителя з метою формування уявлення про різноманітність матеріалів та їх властивості, завдяки яким їх використовують.

Для виготовлення рукотворних тіл людина використовує природні та рукотворні матеріали. Матеріали відрізняються своїми властивостями: кольором, запахом, смаком, прозорістю, міцністю, твердістю, пружністю, пластичністю, водонепроникністю, горючістю, розчинністю у воді тощо.

Залежно від властивостей матеріалів люди використовують їх у різних сферах своєї діяльності.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 70 у підручнику.

Горючими матеріалами, крім кам'яного вугілля, торфу, нафти та природного газу, є деревина, солома. Головною властивістю матеріалів для виробництва енергії є їх здатність горіти, виділяючи тепло.

Енергію, яка виділяється під час спалювання цих матеріалів, використовують для обігрівання приміщень, приготування їжі, вироблення електричного струму. Ця енергія також приводить в рух двигуни машин і механізмів.

Найбільше тепла виділяється під час спалювання нафти, природного газу й кам'яного вугілля, а менше під час спалювання торфу, деревини та соломи.

Будівлі мають бути міцними та довговічними. Тому будівельні матеріали також мають бути міцними, твердими, пластичними, не пропускати вологу, не зношуватися.

З пластичної глини, наприклад, виготовляють цеглу, облицювальну плитку.

З цементу, піску та води виготовляють цементний розчин, який використовують для скріплення цегли. Якщо до цементного розчину додати щебінь, то утворюється бетон. Якщо до бетону додати сталі стержні, то вийде залізобетон, з якого роблять будівельні плити.

Матеріали для виробництва машин і побутових приладів — це в основному пластмаси та сплави металів. Ці матеріали пластичні, міцні, тверді, добре піддаються обробці. Пластмаси та метали можна розплавити і залити в потрібну форму, де вони тверднуть в результаті охолодження. У такий спосіб можна отримати різноманітні деталі до машин та механізмів. Деталі, виготовлені з металів, значно міцніші, ніж з пластмас, проте ті значно легші.

Метали проводять електричний струм, тому з них роблять дроти.

Для виробництва продуктів харчування люди використовують матеріали, які мають хороший запах і смак, містять всі необхідні поживні речовини та вітаміни.

— Назвіть корисні для здоров'я продукти харчування. *(Відповіді учнів.)*

Овочі, фрукти та ягоди, яйця, риба, м'ясо, молочні та кисломолочні продукти потрібно вживати щодня.

— Вживання яких продуктів харчування потрібно обмежувати? *(Відповіді учнів.)*

Необхідно обмежувати вживання таких шкідливих для здоров'я продуктів харчування, як чипси, жирне та копчене м'ясо, смажені продукти, консерви, солодощі.

2. Практична робота з метою формування вміння досліджувати властивості матеріалів і викладати пропозиції щодо їх використання.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 72 у підручнику.

Результати дослідження впишіть у таблицю (с. 38, завдання 2 у робочому зошиті).

Отже, матеріали, які людина використовує для виготовлення речей, мають різні властивості. Відповідно використання матеріалів у різних сферах діяльності залежить від їхніх властивостей.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Виконання завдання 1 у робочому зошиті (с. 38).

— Які властивості притаманні матеріалам, які людина використовує у будівництві?

— Які властивості притаманні матеріалам, які людина використовує для виготовлення продуктів харчування?

— Які властивості притаманні матеріалам, які людина використовує для виробництва енергії?

— Які властивості притаманні матеріалам, які людина використовує у машинобудуванні та виробництві побутових приладів?

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися сьогодні на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 70–72. Дати відповіді на запитання після статті та виконати запропоноване завдання.

Тема уроку. Машини і механізми.

Мета: продовжувати формувати уявлення про машини і механізми та їх різноманітність, використання машин і механізмів людиною в різних сферах своєї діяльності та правила безпечного користування електроприладами; розвивати мислення, увагу, спостережливість; виробляти вміння порівнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати і робити висновки; виховувати любов і бережне ставлення до техніки, бажання пізнавати навколишній світ.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

— Які матеріали людина використовує у будівництві? Які властивості їм притаманні?

— Які матеріали людина використовує для виготовлення продуктів харчування? Які властивості їм притаманні?

— Які матеріали людина використовує для виробництва енергії? Які властивості їм притаманні?

— Які матеріали людина використовує у машинобудуванні та виробництві побутових приладів? Які властивості їм притаманні?

— Презентуйте список виробів, виготовлених із певного матеріалу (на вибір).

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Як ви розумієте слово «машина»? (Відповіді учнів.)

— Які машини вам відомі? Для чого вони призначені?

Виконувати роботу людині допомагають машини й механізми. Ще в давнину людина винайшла прості механізми, які полегшували її працю: колесо, важіль, клин, коловорот. З часом механізми ставали складнішими, з'явилися гончарний круг, жорна, вітряний млин, прядка тощо.

Удосконалюючи та ускладнюючи механізми, людина створила машини.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, що таке машина та з яких основних частин вона складається. Ви також дізнаєтеся, що таке механізм. Ви ознайомитеся з правилами безпечного користування електроприладами.

Тема сьогоднішнього уроку: «Машини і механізми».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Бесіда з елементами розповіді з метою формування уявлення про машини та їх основні частини.

Машина — це пристрій, яких виконує корисну для людини роботу. Машини призначені для повної або часткової заміни ручної праці. За допомогою машин люди видобувають корисні копалини, виробляють енергію, обробляють матеріали, виготовляють речі, передають інформацію, перевозять вантажі та людей тощо.

Якими різноманітними не були б машини, спільним для них є те, що вони складаються з трьох основних частин:

- робочого органу;
- двигуна;
- передавального механізму, що з'єднує робочий орган із двигуном.

Робочий орган виконує роботу, задля якої створили машину. У бензопили — це ланцюг, у блендера — ніж, у ткацького верстата — човник.

Розглянемо будову машини на прикладі електродриля — машини, призначеної для свердління отворів у різних матеріалах. В електродриля, як і у кожної машини, є двигун. Через передавальний механізм двигун з'єднаний з робочим органом, у якому кріпиться свердло. Робочий орган обертається і обертає свердло.

Двигун за допомогою передавального механізму приводить у рух робочий орган. Для роботи двигуна потрібна енергія. Двигуни машин як джерело енергії використовують паливо або електричний струм.

2. Бесіда з елементами розповіді й роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про різноманітність машин та роботу, яку вони виконують.

— Виконайте роботу в парі (групі), запропоновану на с. 73 у підручнику.

Гелікоптер або *вертоліт* — це літальний апарат, призначений для перевезення людей і вантажів. Двигун гелікоптера як джерело енергії використовує паливо. Робочим органом гелікоптера є пропелер.

Швейна машина — це пристрій, призначений для зшивання матеріалів чи шкіри для виготовлення одягу, взуття та інших швейних виробів за допомогою ниток. Робочим органом швейної машини є голка. Приводять в рух голку за допомогою рук (ручна швейна машина) або ніг (ножна швейна машина). Сучасні швейні машини приводять у рух голку за допомогою електродвигуна, отже джерелом енергії є електричний струм.

Персональний комп'ютер — пристрій для зберігання та переробки інформації, призначений для роботи в офісі або вдома. Робочим органом є материнська плата, на якій розміщені всі комплектуючі комп'ютера. Джерелом енергії для роботи комп'ютера є електричний струм.

Автомобіль — машина, призначена для перевезення людей і багажу. Робочим органом є колесо, яке приводить у рух двигун. Джерелом енергії для двигуна можуть бути паливо або електричний струм.

Підйомний кран — машина, призначена для піднімання й переміщення вантажів. Робочим органом є підйомний механізм, який приводить у рух мотор, що працює на паливі чи електричному струмі.

Пральна машина — прилад, призначений для прання білизни. Робочим органом сучасних пральних машин є барабан, який приводить у рух електричний двигун.

Екскаватор — машина, призначена для виконання земляних робіт на будівництві. Робочим органом екскаватора є ківш, який приводить у рух двигун, що працює на паливі.

3. Бесіда з елементами розповіді з метою формування уявлення про механізми та комбайни.

До складу машин входять один або декілька механізмів.

Механізм — це сукупність рухомо з'єднаних між собою різних деталей, призначених для передавання руху від двигуна до робочого органу машини. Деталлями механізмів можуть бути ланцюги, зубчасті колеса, вали, диски, ремені тощо.

Поєднавши в одній машині декілька, людина створила комбайн. Комбайн — це складна машина, яка виконує різні види робіт. Наприклад, кухонний комбайн — побутовий прилад, який містить терку, блендер, м'ясорубку, міксер, соковижималку. Зернозбиральний комбайн поєднує в собі жниварку, молотарку, віялку, транспортер і скиртоукладач. Він скошує й обмолочує рослини, очищує зерно та вантажить його на машину. Солому, яка залишається, складає в тюки.

4. Бесіда з елементами розповіді з метою формування уявлення про правила безпечного користування побутовими електроприладами.

У повсякденному житті доводиться користуватися електричними побутовими машинами. Під час користування ними може виникнути небезпека ураження електричним струмом, наслідками якого є опіки, втрата свідомості, зупинка серця і дихання.

Щоб цього не сталося, потрібно дотримуватися певних правил:

- користуватися лише справними електроприладами під наглядом дорослих;
- перед умиканням електроприладу перевіряти, чи не пошкоджений провід і штепсельна вилка;
- не вмикати електроприлад вологими руками;
- не вмикати в одну розетку одночасно кілька електроприладів.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Виконання завдання 1 у робочому зошиті (с. 39).

2. Завдання на застосування знань.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 74 у підручнику.

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися сьогодні на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 73–74. Дати відповіді на запитання після статті.

Тема уроку. Рослинництво.

Мета: формувати поняття «рослинництво», «зернові рослини», «технічні рослини», уявлення про галузі рослинництва в рідному краї, різноманітність зернових, технічних, овочевих і фруктових рослин та їх використання; формувати вміння розпізнавати галузі рослинництва та рослини, які вони вирощують; розвивати вміння працювати з географічною картою, уміння аналізувати, порівнювати, робити висновки; виховувати повагу до людей, що займаються рослинництвом, та бережне ставлення до результатів їхньої праці.

Обладнання: ілюстрації із зображенням зернових, технічних, овочевих і фруктових рослин рідного краю, гербарії та натуральні об'єкти.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка засвоєних знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Фронтальне опитування.

- Що таке машина? З яких основних частин вона складається?
- Наведіть приклади машин та їх робочих органів.
- Які машини вам відомі? Яку роботу вони виконують?
- Що таке механізм?
- Які комбайни вам відомі, які види робіт вони виконують?
- Яких правил безпеки потрібно дотримуватись під час користування електроприладами?
- Наведіть приклади машин, які полегшують працю у вас вдома.
- Наведіть приклади транспортних засобів, які рухаються вулицями нашого міста (села). Яку роботу вони виконують?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

Для задоволення своїх потреб люди займаються сільським господарством і промисловим виробництвом.

- Які рослини називають культурними? (Відповіді учнів.)
- Назвіть відомі вам культурні рослини. Для чого їх вирощують?
- Де займаються вирощуванням культурних рослин?

Вирощуванням культурних рослин люди займаються в селах, тому і господарство, яке вони ведуть, називається сільським. Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, які рослини й для чого вирощують люди, які займаються рослинництвом, навчитеся розпізнавати основні культурні рослини, які вирощують у нашому краї.

Тема сьогоднішнього уроку: «Рослинництво».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди й роботи в парі (групі) з метою формування поняття «рослинництво» та уявлення про основну його галузь — рільництво.

- Для чого люди займаються сільським господарством? (Відповіді учнів.)
Сільським господарством люди займаються для того, щоб забезпечити себе продуктами харчування та матеріалами для промисловості. Галузями сільського господарства є рослинництво і тваринництво.

— Чим, на вашу думку, займаються люди, які працюють у галузі рослинництва? (Відповіді учнів.)

Люди, зайняті рослинництвом, вирощують культурні рослини. Отже, рослинництво — це вирощування і використання культурних рослин.

— Для чого люди займаються рослинництвом?

Люди вирощують культурні рослини, щоб мати:

- продукти харчування (хліб, крупи, олію, картоплю, крохмаль, цукор, овочі, фрукти тощо);
- тканину для пошиття одягу;
- сировину для фабрик і заводів;
- корм для свійських тварин.

— Виконайте роботу в парі (групі), запропоновану на с. 75–76 у підручнику.

Майже половина земель в Україні зайняті зерновими рослинами. У зернових рослин плід — зернівка. Людина вирощує їх заради зерна, з якого виготовляє борошно для випікання хліба, крупи, макарони. Із зерна кукурудзи виробляють олію. Зерно вівса, ячменю, кукурудзи є цінним кормом для свійських тварин. Те, що залишається після обмолоту зернових рослин (висівки, солома), згодують свійським тваринам.

— Що спільного в усіх зернових рослин? За якою ознакою ці рослини називають зерновими?

Усі зернові — це трав'янисті рослини. Корінь у них росте пучком, листки довгі та вузькі, у більшості порожнисте стебло — соломина, плід — зернівка. Людина вирощує їх, щоб отримати зерно.

Технічними називають рослини, які переробляють на фабриках і заводах. На цукрових заводах з коренеплодів цукрового буряку виробляють цукор. З бульб картоплі — крохмаль і спирт. Картопля є також важливою овочевою рослиною. Найважливіший продукт, заради якого вирощують соняшник, — це олія, яку виробляють із насіння. Відходи від виробництва олії (макуху) додають у корм тваринам.

З льону на льонозаводі виготовляють волокно. Отримане волокно відправляють на прядильну фабрику, де з нього прядуть нитки, а з ниток роблять тканину. З лляного полотна шийють скатертини, рушники, постільну білизну, одяг. З насіння льону виробляють корисну олію.

— Поміркуйте, чому картоплю, цукровий буряк, льон, соняшник назвали технічними рослинами.

Щоб отримати те, заради чого ці рослини вирощують, їх за допомогою техніки потрібно переробити на заводах чи фабриках. Такі рослини називають технічними.

Буряк, часник, помідори, редиска, петрушка, селера, салат, кабачки, перець, баклажани — це *овочеві рослини*. Овочі — цінні продукти харчування, які вживають у сирому, вареному й консервованому вигляді.

2. Розповідь з елементами бесіди й роботи в парі (групі) з метою продовження формування поняття «рослинництво» та уявлення про його галузь — садівництво.

Садівництво — це вирощування плодових і ягідних культурних рослин. Садівництвом займаються заради ягід і фруктів, які вживають у сирому вигляді, а також виготовляють соки, джеми, варення. Садівництво — це одна з галузей рослинництва, розвинута в Україні.

— Розгляньте ілюстрації на с. 77 у підручнику й дайте відповіді на запитання.

— Які ще плодови та ягідні рослини ви знаєте?

До плодових і ягідних рослин належать: груша, виноград, слива, чорна смородина, персик, агрус, черешні.

3. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про працю людей, зайнятих в галузі рослинництва, та її значення.

— Пригадайте, які умови потрібні рослинам для їх росту і розвитку.

Для росту і розвитку рослин потрібні тепло, світло, повітря, вода та родючий ґрунт.

Усі культурні рослини походять від дикорослих і прийшли до нас із різних куточків світу. Тому серед культурних рослин є теплолюбні (кукурудза, огірки, дині, кавуни) і холодостійкі (жито, ячмінь, льон), вологолюбні (рис, цукровий буряк) і посухостійкі (просо). Саме тому культурні рослини вирощують там, де для них є сприятливі умови, бо лише тоді вони дають високі врожаї.

— Від чого ще залежить урожайність культурних рослин?

Щоб отримати високий урожай культурних рослин, працюють люди багатьох професій.

— Які роботи проводять, щоб отримати високі врожаї культурних рослин?

Спочатку поле потрібно зорати, заборонувати, щоб воно було рівним, а ґрунт — пухким. Потім вчасно посіяти добірне насіння в родючий ґрунт. Рослини, що зійшли, слід доглядати: підживлювати, поливати, розпушувати ґрунт, знищувати бур'яни та шкідників. Вирощений урожай старатися зібрати вчасно та без утрат.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Виконання завдань у робочому зошиті (с. 40).

2. Завдання на застосування знань.

— Чому в народі кажуть: «Хто в полі не трудиться як слід, у того не родить хліб»?

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися сьогодні на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 75–77. Дати відповіді на запитання після статті та виконати запропоноване завдання.

Тема уроку. Тваринництво.

Мета: формувати поняття «тваринництво» та уявлення про його галузі, особливості розведення й утримування свійських тварин і їх значення в житті людей; формувати вміння розпізнавати галузі тваринництва та тварин, які вони вирощують; розвивати вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки; виховувати повагу до людей, що займаються тваринництвом, і бережне ставлення до результатів їхньої праці.

Обладнання: ілюстрації із зображенням культурних рослин і свійських тварин рідного краю.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Індивідуальне усне опитування.

— Які культурні рослини та з якою метою вирощують люди, які займаються рільництвом?

— Які культурні рослини та з якою метою вирощують люди, які займаються садівництвом?

— Які роботи виконують люди, щоб виростити врожай культурних рослин?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми уроку.

— Яких тварин називають свійськими? (Відповіді учнів.)

— Назвіть відомих вам свійських тварин. З якою метою їх утримують?

Такі продукти харчування, як молоко, м'ясо, яйця та інші, люди отримують від свійських тварин, яких вони розводять і за якими доглядають. Свійські тварини — це корови, свині, кури, вівці, кози, коні тощо.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, чим займається тваринництво, які існують галузі тваринництва та яке вони мають значення для людей.

Тема сьогоднішнього уроку: «Тваринництво».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Бесіда з елементами розповіді з метою формування поняття «тваринництво» та уявлення про його основні галузі.

Розведенням і утриманням свійських тварин займається така галузь сільського господарства, як тваринництво.

— Які умови потрібні свійським тваринам для існування? (Відповіді учнів.)

Для росту і розвитку тваринам потрібні тепло, світло, повітря, вода, житло та корми. Тваринництвом займаються всюди, де є можливість забезпечити тварин кормом. Тваринництво поділяють на декілька галузей, основними з яких є скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво, конярство, бджільництво.

— Відгадайте, про яку свійську тварину йдеться в загадці.

- Голодна мукає, сита жує,
усім дітям молоко дає. (Корова)

Розведенням і утриманням корів займається *скотарство* — головна галузь тваринництва в нашій країні.

— Яку продукцію отримують від цієї галузі?

Від скотарства отримують молоко, м'ясо, шкіру. Із молока виробляють сир, масло, сметану, кефір, йогурт. Молоко використовують для виробництва морозива, шоколаду, кондитерських виробів.

— Якого догляду потребують корови?

З весни до осені корів випасають на природних пасовищах, якими є луки, або на пасовищах, які засівають конюшиною, тимофіївкою та іншими кормовими травами. Взимку корів утримують на фермах і годують сіном та соломою із зернових рослин, силосом із кукурудзи та соняшника, кормовими буряками, зерном.

— Розгляньте на малюнку (с. 78 у підручнику) пасовище, на якому випасають корів.

— Відгадайте, про яку свійську тварину йдеться в наступній загадці.

- Хвіст крочком, а ніс п'ятачком. (Свиня)

Розведенням і утриманням свиней займається *свинарство*. Утримують свиней на свинофермах.

— Для чого розводять свиней?

Зі свиней люди отримують м'ясо, сало, шкіру. Свинарством займаються на всій території України, а найбільше там, де вирощують картоплю, буряк, зернові рослини, які використовують на корм свиням.

Свинарство — це вигідна галузь тваринництва, тому що свині при належній годівлі швидко ростуть, набираючи за добу до 600 грамів ваги.

— Відгадайте, про яких свійських тварин йдеться в загадках.

- Біла, як сніг, надута, як міх,
лопатами ходить, а рогом їсть. (*Гуска*)
- Плавала, купалася,
сухенькою zostалася. (*Качка*)
- По подвір'ю ходить птах
і співає по складах. (*Півень*)

Качка, гуска, півень — це свійські птахи. Розведенням та утриманням свійських птахів займається така галузь тваринництва, як *птахівництво*. Курей вирощують і утримують на великих механізованих підприємствах — птахофабриках. Тут усі роботи з годівлі, напування, прибирання і збирання яєць виконують спеціальні машини.

— Розгляньте на малюнку (с. 79 у підручнику), який вигляд має приміщення птахофабрики, де утримують курей.

— Для чого люди займаються птахівництвом? Чим їх годують?

Від свійських птахів люди отримують яйця, м'ясо, пір'я та пух. Основним кормом свійських птахів є зерно, тому птахівництвом займаються там, де вирощують зернові рослини.

— Відгадайте, про яку свійську тварину йдеться в наступній загадці.

- Квітучими садами я літаю,
солодкі дарунки збираю. (*Бджола*)

Розведенням і утриманням бджіл займається така галузь тваринництва, як бджільництво.

— Для чого люди розводять бджіл?

Від бджіл люди отримують мед, віск, прополіс, який використовують у медицині як лікарський засіб.

— Як утримують бджіл?

Для утримання бджіл люди будують спеціальні будиночки — вулики. Навесні, коли цвітуть рослини, вулики виносять на луки, поля, у сади, де бджоли збирають із квітів солодкий нектар. Частина нектару бджоли використовують у їжу, а частину переробляють на цінний продукт харчування з цілющими властивостями. Цілющим є мед, зібраний із лугових трав, гречки, липи, акації. Узимку вулики утеплюють і заносять до приміщення. Частина меду пасічники залишають бджолам на зиму для годівлі.

2. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про працю людей, зайнятих в галузі тваринництва, та її значення.

Розведення і утримання свійських тварин — це важка, але важлива і потрібна для людей праця.

— Люди яких професій займаються тваринництвом? Які роботи виконують, щоб отримати продукцію в цій галузі?

У тваринництві зайняті люди таких професій: ветеринар, зоотехнік, доярка, тракторист, доглядач тварин тощо. Щоб отримувати від свійських тварин багато продукції, за ними потрібно доглядати: вчасно годувати, напувати, доїти, стригти вовну, прибирати в приміщеннях, де їх утримують.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Виконання завдань у робочому зошиті (с. 41).

2. Завдання на застосування знань.

— Чому в народі кажуть: «Будеш трудиться — будеш кормиться»?

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися сьогодні на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 78–79. Дати відповіді на запитання після статті та виконати запропоноване завдання.

Тема уроку. Винаходи людства, підказані природою.

Мета: формувати уявлення про винаходи людства, підказані природою; виробляти вміння розпізнавати галузі тваринництва та тварин, які вони вирощують; розвивати вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки; виховувати повагу до людей, що займаються тваринництвом, і бережне ставлення до результатів їхньої праці.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Індивідуальне усне опитування.

- Яких свійських тварин і з якою метою вирощують люди, які займаються скотарством?
- Яких свійських тварин і з якою метою вирощують люди, які займаються свинарством?
- Яких свійських тварин і з якою метою вирощують люди, які займаються птахівництвом?
- Які роботи виконують люди, щоб отримати продукцію тваринництва?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми уроку.

— Хто такі винахідники? (Відповіді учнів.)

— Які винаходи людства вам відомі? Як вони змінили життя людини?

Від найдавніших часів до сьогодні життя людини супроводжувалося створенням різноманітних винаходів. *Винаходи* — це дивовижний результат діяльності людини, які відкрили перед людством нові знання і можливості.

Винахідники — це люди, які завдяки своєму розуму, таланту, знанням і наполегливій праці створюють нове та покращують існуюче. Серед винаходів людства є такі, які змінили світ і значно вплинули на життєдіяльність людини — наприклад, літак, автомобіль, телефон, телевізор, радіо, електрична лампочка, побутова машина, комп'ютер, годинник тощо.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, які винаходи підказала винахідникам природа, та про значення для людей цих винаходів.

Тема сьогоднішнього уроку: «Винаходи людства, підказані природою».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Вступна розповідь з елементами бесіди та використання ілюстрацій з метою формування уявлення про підказки природи для винахідників.

Природа — це джерело знань і натхнення для винахідників. Досліджуючи природу та розкриваючи її секрети, люди багато чого в неї навчилися. Чимало ідей для винаходів людині підказала природа, а таких ідей у неї дуже багато. Так виникла нова галузь знань — біоніка. *Біоніка* — це наука, яка використовує знання про живу природу для створення техніки, приладів і матеріалів.

Ще до виникнення біоніки люди, запозичивши ідеї в рослин і тварин, створили цілий ряд винаходів: літальні апарати, парашути, ракети, підводні човни та багато іншого.

— Розгляньте ілюстрації із зображенням бабки та вертольота. Поміркуйте, що між ними спільного.

Надзвичайні літальні можливості бабки надихнули видатного винахідника українського походження Ігоря Сікорського на створення вертольота. Вертоліт, як і бабка, піднімається з місця і може зависати в повітрі.

— Розгляньте ілюстрації із зображенням плодів кульбаби та парашутів. Поміркуйте, що між ними спільного.

Ідею створення парашута взято з будови плоду кульбаби. Парашут, як і плід кульбаби, здатний повільно опускатися з висоти на земну поверхню.

Можна продовжувати перелік винаходів, підказаних людині живою природою.

— Розгляньте ілюстрації. (*Учитель демонструє зображення бджолиних стільників, риби, гусениці, пташиних яєць.*)

— Поміркуйте, що підказали винахідникам ці природні об'єкти.

Спостереження за бджолами підказали людині багато різних проєктів. Наприклад, будівництво житлових будинків за типом бджолиних стільників.

Спостереження за рибами дозволило вирішити багато технічних питань. Обтічна форма риб допомогла створити обтічні підводні човни.

Лускате розташування рогових пластинок на тілі риби — луски, дозволило покривати дахи черепицею за цим принципом. Міцно і зручно: легко стікає вода, сповзає сніг.

Вигляд гусениці, що пересувається, наштотував людину на створення рухливого зчеплення вагонів у потягів, електричок, трамваїв.

Підземний житель кріт допоміг створити землерийні машини з лопатями.

Прямі стовбури дерев стали основою для будівництва колон у палацах.

Спостереження за пташиними яйцями, використання їх у живленні навело давніх людей на створення домашнього посуду — горщиків, глечиків, барилець.

2. Робота в парі (групі) й узагальнююча розповідь учителя з метою формування уявлення про історію винаходів, підказаних природою, та їх значення в житті людини.

— Виконайте роботу в парі (групі), запропоновану на с. 81–82 у підручнику.

Вивчення руху кальмарів та інших організмів надихнуло вчених на створення реактивних двигунів. Кальмари здатні швидко рухатися вперед, викидаючи назад струмись води через вузький отвір. За таким самим принципом працюють реактивні двигуни ракет і літаків, викидаючи через отвір газу, які утворюються в результаті спалювання палива. Крім того, ракети та літаки копіюють форму тіла кальмара.

Ідею створення снігоходів також запозичено в природі. В основу конструкції снігохода закладений принцип пересування пінгвінів на пухкому снігу.

Щоб не провалюватися в сніг, пінгвіни падають на нього та ковзають на череві, відштовхуючись усіма чотирма кінцівками.

Сконструйований за таким принципом снігохід може рухатися зі швидкістю до 50 км на годину.

Ідею створення застібки-блискавки підказала будова пташиного пера. На стрижні пера розташовані борідки, які міцно зчіплюються одна з одною гачечками. За таким самим принципом скріплюються зубчики застібки-блискавки.

Ідею застібки-липучки підказав реп'ях, головки якого міцно чіпляються до шерсті тварин за допомогою великої кількості мікроспопічних гачечків.

Проте в природі ще багато чого можна навчитися. Для цього потрібно досліджувати надзвичайні можливості, якими природа наділила організми, й застосовувати ці дослідження для створення нової техніки, приладів, матеріалів.

Отже, природа — невичерпне джерело не лише різноманітних багатств, але й джерело знань. Досліджуючи живу природу, людина запозичує в неї щоразу нові ідеї. Організми стали зразками для створення нової техніки, приладів, матеріалів.

Багато хто вважає, що людство зробило всі відкриття в природі. Це зовсім не так. Попереду непочатий край роботи, досліджень, спостережень, на вас чекають нові відкриття таємниць і загадок природи. Їх можна зробити, якщо світ природи існуватиме, тобто існуватиме і допитлива людина, яка пізнає і відчуває.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Виконання завдань 1–2 у робочому зошиті (с. 42).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися сьогодні на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 80–82. Дати відповіді на запитання після статті та виконати запропоноване завдання (с. 43, завдання 3 в робочому зошиті).

Тема уроку. Вплив діяльності людини на природу.

Мета: формувати уявлення про негативний вплив господарської діяльності людини на природу; формувати вміння наводити приклади впливу господарської діяльності людини на природу; розвивати вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки; виховувати бережне ставлення до природи.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Індивідуальне усне опитування.

- Наведіть приклади винаходів, які людині підказала природа.
- Розкажіть історію створення реактивного двигуна.
- Розкажіть історію створення снігохода.
- Розкажіть історію створення застібки-блискавки.
- Розкажіть історію створення застібки-липучки.
- Презентуйте повідомлення про один із винаходів людини, підказаний природою.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми уроку.

— Якою господарською діяльністю займається людина? Для чого вона це робить? (Відповіді учнів.)

На відміну від інших організмів, людина займається господарською діяльністю: сільським господарством і промисловим виробництвом.

Сільським господарством люди займаються для того, щоб забезпечити себе продуктами харчування та матеріалами для промисловості. Промисловим виробництвом люди займаються, щоб створювати машини та механізми, знаряддя праці, рукотворні матеріали, переробляти продукцію сільського господарства, створювати одяг і взуття, меблі та багато інших речей, щоб забезпечити свої потреби.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, як господарська діяльність людини впливає на природу та якої шкоди вона завдає природі.

Тема сьогоднішнього уроку: «Вплив діяльності людини на природу».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Вступна розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про господарську діяльність людини, яка змінюється відповідно до потреб людини.

Потреби людини постійно зростають. Колись давно люди брали від природи набагато менше. Якщо полювання було невдалим, доводилося голодувати. Сильні морози чи посухи загрожували загибеллю.

Поступово в людей з'явилися поля і ферми, заводи і тепле житло. Люди створили техніку, яка збільшила можливості їхнього впливу на природу. Наприклад, сучасний екскаватор своїм ковшем за один раз може захопити стільки ґрунту, скільки одній людині лопатою довелося б копати тиждень.

— Якими, на вашу думку, є наслідки господарської діяльності людини стосовно природи?

Наслідками господарської діяльності людей є: забруднення водойм, повітря, руйнування, виснаження й забруднення ґрунтів, вирубування лісів, зменшення кількості видів рослин і тварин, зникнення деяких видів з лиця землі.

2. Робота в парі (групі) та узагальнююча розповідь з метою формування уявлення про негативний вплив господарської діяльності людини на природу.

— Виконайте роботу в парі (групі), запропоновану на с. 83–84 у підручнику.

Після повідомлення кожної пари (групи) вчитель робить узагальнюючу розповідь.

1. Вплив господарської діяльності людини на водойми.

Люди використовують воду на заводах і фабриках, для поливу рослин, для приготування їжі, у побуті. Після використання вода забруднюється. Люди використовують чисту воду, а випускають у водойми забруднену різними отруйними речовинами та сміттям. Отрутохімікати, які використовують під час вирощування культурних рослин, вимиваються з ґрунту і з часом потрапляють у водойми, забруднюючи їх. Великої шкоди воді завдають аварії танкерів і теплоходів, під час яких у моря й океани потрапляє нафта. Нафта легша за воду, тому вона розливається, утворюючи на поверхні води отруйну плівку, яка не тільки забруднює воду, а й убиває все живе.

Рослини і тварини не можуть жити в забрудненій воді, вони отруюються і гинуть. Споживання забрудненої води людьми спричиняє чимало захворювань у них.

Основними шляхами забруднення водою є:

- стічні води промислових підприємств;
- отрутохімікати, які використовують у сільському господарстві;
- побутові стічні води;
- побутове та промислове сміття;
- нафта та нафтопродукти.

2. Вплив господарської діяльності людини на повітря.

Повітря потрібне живим організмам для дихання. Коли ми гуляємо в лісі чи парку, у наш організм потрапляє чисте повітря. Біля заводу чи на вулицях міста ми вдихаємо повітря, забруднене димом і відпрацьованими газами. Воно викликає отруєння живих організмів, що спричиняє різноманітні захворювання. Більшість рослин у таких умовах погано росте або зовсім не може жити.

Основними шляхами забруднення повітря є:

- викиди заводів, фабрик, котельень;
- відпрацьовані гази автомобілів, тракторів, тепловозів, літаків;
- аварії на хімічних заводах та АЕС.

3. Вплив господарської діяльності людини на ґрунт.

У ґрунті рослини закріплюються корінням і вбирають із нього воду з розчиненими в ній мінеральними солями. Для багатьох тварин ґрунт є домівкою. У ґрунті живуть комахи та їхні личинки, черв'яки, кроти, землерийки. Тварини живляться рослинами, що виростили на ґрунті. Без ґрунту не стало б продуктів харчування.

Основними шляхами забруднення ґрунту є:

- отрутохімікати, які використовують у сільському господарстві;
- побутове та промислове сміття.

Недбале господарювання призводить до руйнування ґрунтів. Видобування корисних копалин, будівництво доріг і міст, створення сміттєвих звалищ є причиною знищення ґрунтового покриву на великих територіях.

4. Вплив господарської діяльності людини на живу природу.

Від господарської діяльності потерпає рослинний і тваринний світ. Вирубуючи ліси, розорюючи луки, забруднюючи водойми, люди руйнують середовища існування рослин і тварин. Причиною зменшення кількості тварин є також хижацьке полювання.

Погіршення стану природи негативно впливає на життя та здоров'я людей. Дихаючи забрудненим повітрям, п'ючи брудну воду, вживаючи їжу, вирощену на забруднених ґрунтах, люди потерпають від хвороб.

— Як господарська діяльність людей у нашому місті (селі) впливає на природу? (*У ході бесіди вчитель наводить приклади впливу господарської діяльності на природу в рідному місті (селі).*)

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Фронтальна бесіда.

- Наведіть приклади, як господарська діяльність людини впливає на водойми.
  - Наведіть приклади, як господарська діяльність людини впливає на повітря.
  - Наведіть приклади, як господарська діяльність людини впливає на ґрунти.
  - Наведіть приклади, як господарська діяльність людини впливає на живу природу.
-
-
-

VI. Підсумок уроку.

- Що нового ви дізналися сьогодні на уроці?
- За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.
Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».
Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».
Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 83–85. Дати відповіді на запитання після статті та виконати запропоноване завдання.

Тема уроку. Екологічні проблеми планети.

Мета: формувати уявлення про екологію, екологічні проблеми нашої планети та шляхи їх розв'язання; формувати вміння бережно ставитися до природних ресурсів і вміння їх заощаджувати; розвивати вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки; виховувати бережливе ставлення до природи.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Індивідуальне усне опитування.

- Наведіть приклади, як господарська діяльність людини впливає на водойми.
- Наведіть приклади, як господарська діяльність людини впливає на повітря.
- Наведіть приклади, як господарська діяльність людини впливає на ґрунти.
- Наведіть приклади, як господарська діяльність людини впливає на живу природу.
- Як негативні зміни в природі впливають на людину?
- Як господарська діяльність людей у нашому місті (селі) впливає на природу?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми уроку.

- Які зв'язки є між людиною і природою? (*Відповіді учнів.*)
- Які зв'язки існують між людиною і рукотворним світом?

Людина — частина живої природи. Вона, як і всі організми, не може існувати без сонячного світла й тепла, без повітря, води, ґрунту, рослинного і тваринного світу. Людина — розумна істота, яка не лише використовує природу, а й значною мірою змінює її. Ці зміни часто завдають природі непоправної шкоди. Люди вирубують ліси, розорюють степи, викопують глибокі шахти та котловани, будують фабрики і заводи. Внаслідок таких дій погіршується стан природи: зникають рослини і тварини, забруднюється повітря, вода, ґрунт.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, що вивчає наука екологія, що таке екологічні проблеми, чому вони виникають та як їх подолати. Ви ознайомитеся з екологічними проблемами нашої планети.

Тема сьогоднішнього уроку: «Екологічні проблеми планети».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Вступна розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про екологію та екологічні проблеми.

Усе, що оточує будь-який організм, у тому числі й людину, є його довкіллям. Людина, як і всі організми, невидимими ланцюжками тісно пов'язана з довкіллям: з неживою та живою природою, з рукотворними тілами. Саме ці невидимі ланцюжки вивчає наука екологія. *Екологія* — це наука про зв'язки організмів з довкіллям. У перекладі з грецької слово «екологія» означає «наука про дім».

— Поміркуйте, чому наука отримала таку назву. (*Відповіді учнів.*)

Життя людей залежить від стану довкілля — дому, у якому вони проживають. Проте в результаті господарської діяльності стан довкілля на нашій планеті значно погіршився. На Землі виникли екологічні проблеми. *Екологічна проблема* — це небезпечні зміни в довкіллі під впливом діяльності людини. Наслідки цих змін можуть бути катастрофічними. Над подоланням екологічних проблем працюють вчені з усього світу.

2. Робота в парі (групі) й узагальнююча розповідь з метою формування уявлення про екологічні проблеми нашої планети та шляхи їх розв'язання.

— Виконайте роботу в парі (групі), запропоновану на с. 86–87 у підручнику.

Після повідомлення кожної пари (групи) вчитель робить узагальнюючу розповідь про шляхи розв'язання проблеми.

1. Проблема вирубування лісів.

Вирішити проблему вирубування лісів і негативних наслідків, які при цьому виникають, можна такими шляхами:

- більш раціонально та економно використовувати деревину, щоб скоротити промислову вирубку лісів;
- проводити насадження нових лісових масивів на місці вирубок.

2. Проблема забруднення повітря.

Вирішити проблему забруднення повітря та негативних наслідків, які при цьому виникають, можна такими шляхами:

- на промислових підприємствах встановлювати очисні споруди, які б поглинали пил, сажу та шкідливі гази, не пускаючи їх у навколишнє середовище;

- використовувати екологічно чисті джерела енергії, замість теплових електростанцій будувати вітрові та сонячні, які не забруднюють повітря і дають можливість економити горючі корисні копалини.

3. Проблема забруднення Світового океану.

Вирішити проблему забруднення Світового океану та негативних наслідків, які при цьому виникають, можна такими шляхами:

- нафту та нафтопродукти перевозити на спеціальних кораблях-танкерах, які мають подвійне дно, щоб запобігти її виливанню в океан під час аварій;
- зливати забруднену воду з танкерів не в океан, а в спеціальні резервуари;
- не скидати побутове сміття в океан.

4. Проблема побутового сміття.

Вирішити проблему побутового сміття та негативних наслідків, які при цьому виникають, можна такими шляхами:

- запровадити обов'язкове роздільне збирання побутового сміття у населених пунктах;
- будувати сміттєпереробні підприємства, на яких відходи переробляти на сировину; цю сировину повторно використовувати для виробництва різноманітних виробів;
- економно використовувати речі.

3. Практична робота з метою складання пам'ятки про способи заощадження води й електроенергії та зменшення кількості сміття.

— Виконайте практичну роботу, запропоновану на с. 88 у підручнику.

Заощадити воду можна, якщо:

- під час чищення зубів набирати воду в склянку;
- не залишати водопровідні крани без нагляду, коли набирати воду в посудину;
- митися, не вмикаючи воду на повну силу;
- під час намилювання тіла вимикати воду в душі;
- митися в душі, а не у ванні.

Заощадити електроенергію можна, якщо:

- використовувати енергозберігаючі лампочки;
- виходячи з приміщення, вимикати світло;
- не відчиняти надовго двері холодильника;
- під час користування електричним чайником наливати в нього потрібну кількість води.

Зменшити кількість сміття можна, якщо:

- непотрібні речі не викидати, а віддавати чи продавати;
- не використовувати поліетиленові пакети, а користуватися торбинками із тканини;
- не використовувати одноразовий пластиковий посуд;
- користуватися не паперовими носовичками, а тканинними хустинками.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Виконання завдань у робочому зошиті (с. 44).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися сьогодні на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 86–88. Дати відповіді на запитання після статті.

Тема уроку. Природоохоронні заходи.

Мета: формувати уявлення про природоохоронні заходи, спрямовані на запобігання негативним змінам в довкіллі, природоохоронні території; формувати вміння бережно ставитися до природних ресурсів та їх заощаджувати; розвивати вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки; виховувати бережне ставлення до природи.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Індивідуальне усне опитування.

— Що вивчає наука екологія?

— Які екологічні проблеми є на нашій планеті?

— Опишіть екологічну проблему вирубування лісів і шляхи її подолання.

— Опишіть екологічну проблему забруднення повітря та шляхи її подолання.

— Опишіть екологічну проблему забруднення Світового океану та шляхи її подолання.

— Опишіть екологічну проблему побутового сміття та шляхи її подолання.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми уроку.

— Чим екологічні проблеми загрожують людям? (*Відповіді учнів.*)

Екологічні проблеми, які постали перед людством, змусили задуматися над тим, як господарювати на Землі, щоб не завдавати шкоди природі.

Для цього люди вживають цілий ряд природоохоронних заходів, щоб запобігти негативним змінам у довкіллі під впливом господарської діяльності. Ці заходи спрямовані на захист довкілля від різних видів забруднення, на збереження ґрунтів і розмаїття рослинного та тваринного світу, на ощадливе використання природних ресурсів.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, яких природоохоронних заходів вживають люди для запобігання негативному впливу на природу. Ви ознайомитеся з таким дієвим заходом з охорони природи, як створення природоохоронних територій.

Тема сьогоднішнього уроку: «Природоохоронні заходи».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Вступна розповідь з елементами бесіди з метою продовження формування уявлення про Червону книгу України.

В усьому світі, у тому числі й в Україні, діють закони, спрямовані на охорону природи, та програми, які передбачають заходи з охорони й відтворення певних природних об'єктів.

З метою охорони рослин і тварин, яким загрожує зникнення, у 1963 році Міжнародна спілка охорони природи і природних ресурсів опублікувала першу Міжнародну Червону книгу. На основі цієї публікації багато країн світу створили свої національні Червоні книги. У 1980 році було опубліковане перше видання Червоної книги України.

Червона книга України — це державний документ про сучасний стан рослинного і тваринного світу країни. Вона містить перелік рідкісних, вразливих і зникаючих видів рослин і тварин.

— Які сторінки містить Червона книга України? Які види рослин і тварин, що занесені до Червоної книги України, тобі відомі? (*Відповіді учнів.*)

2. Робота в парі (групі) та узагальнююча розповідь з метою формування уявлення про природоохоронні території.

Одним із дієвих заходів з охорони природи є створення природоохоронних територій: природних заповідників, національних природних парків, природних заказників. Природоохоронні території, яких налічується сотні, є майже в кожній країні світу.

— Виконайте роботу в парі (групі), запропоновану на с. 89 у підручнику.

Після повідомлення кожної пари (групи) вчитель робить узагальнюючу розповідь про природоохоронну територію.

1. Природний заповідник.

Природні заповідники — природоохоронні та науково-дослідні установи, призначені зберігати в природному стані природні угруповання: степи, савани, пустелі, ліси, джунглі, болота, моря тощо.

Заповідники — це найбільш дієва форма охорони природних територій, тому що тут заборонена будь-яка господарська діяльність і втручання в природу. У заповідниках вчені вивчають природні ресурси, розробляють рекомендації щодо охорони довкілля, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки. *Екологічна безпека* — це такий стан та умови довкілля, при яких гарантується захист навколишнього середовища: повітря, водойм, ґрунтів, корисних копалин, рослинного і тваринного світу, збереження здоров'я і життєдіяльності людей.

— Пригадайте, які заповідники є в нашій країні. (*Відповіді учнів.*)

В Україні налічується 24 природних заповідники. Наприклад: «Асканія-Нова» в степу, Карпатський в Карпатських горах, Поліський у лісі, Ялтинський у Кримських горах тощо.

2. Національний природний парк.

Національні природні парки відіграють подвійну роль — як притулок для живої природи і як популярні туристичні райони. Туристи приносять паркам дохід, який витрачають на проекти для збереження природи. Природні національні парки також служать резервом важливих природних ресурсів, наприклад, лісоматеріалів, корисних копалин тощо.

Перші природні національні парки у світі були створені ще в 19-му столітті в США. На даний час у цій країні діє 58 природних національних парків.

В кожній області України та в Криму створені та діють 53 національні природні парки.

3. Природний заказник.

Природні заказники є менш дієвою формою охорони природи в порівнянні з природними заповідниками. На території заказника охороняють переважно окремі природні об'єкти. У заказниках можна здійснювати певну господарську діяльність, яка не шкодить об'єктам, що охороняються.

Залежно від природних об'єктів, які перебувають під охороною, заказники бувають, наприклад:

- лісові, на території яких охороняють лісові масиви;
- ботанічні, на території яких охороняють рідкісні рослини;
- загальнозоологічні, на території яких охороняють рідкісних тварин;
- гідрологічні, на території яких охороняють водойми, що мають важливе значення.

В кожній області України та в АР Крим створені та діють сотні природних заказників.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Виконання завдання 1 у робочому зошиті (с. 45).

2. Виконання завдання для роботи в парі (групі) на с. 91 у підручнику. Результати роботи учні записують у робочому зошиті (с. 45, завдання 2).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися сьогодні на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 89–91. Дати відповіді на запитання після статті та виконати запропоноване завдання (с. 46, завдання 3 в робочому зошиті).

Тема уроку. Правила поведінки в природі.

Мета: формувати уявлення про правила поведінки в природі, які допоможуть зберегти природу рідного краю; виробляти вміння бережно ставитися до природних ресурсів і їх заощаджувати; розвивати вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки; виховувати бережне ставлення до природи.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Індивідуальне усне опитування.

- Яких заходів уживають люди, щоб зменшити негативний вплив господарської діяльності на природу?
- Які існують природоохоронні території? З якою метою їх створюють?
- Що таке природний заповідник? Які природні заповідники вам відомі?
- Що таке національний природний парк? Які національні природні парки вам відомі?
- Що таке природний заказник? Які природні заказники вам відомі?
- Презентуйте мініпроект про природоохоронну територію рідного краю.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми уроку.

— Який внесок у справу охорони природи та примноження її багатств можуть внести діти? (*Відповіді учнів.*)

— Що ви робите для охорони природи?

Життя людини в значній мірі залежить від стану природи. Збереження природи в такому стані, щоб можна було дихати свіжим повітрям, гуляти лісом, пити чисту воду, їсти корисну їжу, жити в затишних будинках, — справа кожної людини.

Природа страждає не тільки від забруднення відходами заводів і фабрик, вирубування лісів, руйнування ґрунтів, а й від того, що багато людей, перебуваючи серед природи, шкодять їй, іноді навіть не задумуючись над цим.

Дехто думає: «Що може статися з природою, якщо я зірву кілька квіток чи помию в річці велосипед?» Але якщо так зроблять й інші, то природа може не оговтатися від завданої шкоди.

Із настанням тепла хочеться якомога більше відпочивати серед природи. Природа — це домівка для багатьох організмів. Вирушаючи в природу, ви йдете до них у гості, тому поведітьесь так, щоб ця домівка залишилася чистою та неушкодженою.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, яких правил поведінки в природі потрібно дотримуватися, щоб не завдавати їй шкоди.

Тема сьогоднішнього уроку: «Правила поведінки в природі».

IV. Вивчення нового матеріалу.

«Ажурна пилка» з метою формування уявлення про правила поведінки в природі.

Вчитель заздалегідь готує таблички з кольоровими позначками, щоб учні змогли визначити завдання для їхньої групи. Кожен учень буде входити у дві групи — «домашню» та «експертну».

— Спочатку об'єднаємось у «домашні» групи. Кожен витягніть із торбинки фішку (різні геометричні фігури різного кольору: червоного, синього, жовтого, зеленого, коричневого та білого).

— Об'єднайтеся у групи за кольорами (*має утворитися 6 «домашніх» груп*):

1 група — діти, у яких фігури червоного кольору;

2 група — діти, у яких фігури зеленого кольору;

3 група — діти, у яких фігури синього кольору;

4 група — діти, у яких фігури жовтого кольору;

5 група — діти, у яких фігури білого кольору;

6 група — діти, у яких фігури коричневого кольору.

— Ваше завдання — опрацювати в групі частину інформації з підручника. Запам'ятати її, щоб потім розповісти іншим учням у класі.

1 група — опрацювають перше правило на с. 92.

2 група — опрацювають перше правило на с. 93.

3 група — опрацювають друге правило на с. 93.

4 група — опрацювають третє правило на с. 93.

- 5 група — опрацьовують перше правило на с. 94.
 6 група — опрацьовують друге правило на с. 94.
- А зараз кожен із вас стане експертом з окремої теми. Тепер об'єднайтеся в «експертні» групи, використовуючи геометричні фігури:
- 1 група — ті, у кого квадрати;
 2 група — ті, у кого трикутники;
 3 група — ті, у кого кружечки;
 4 група — ті, у кого ромби;
 5 група — ті, у кого прямокутники.
- Кількість «експертних» груп залежить від кількості дітей у класі. Важливо, щоб у кожній «експертній» групі було по 1 учаснику із «домашніх» груп.*
- Кожна «експертна» група повинна вислухати всіх представників «домашніх» груп, проаналізувати матеріал у цілому та заповнити схему.

Правила поведінки в природі	_____
	_____
	_____
	_____
	_____
	_____

Діти слухають інформацію експертів і кожен заповнює свою індивідуальну схему.

- Тепер повертайтеся у «домашні» групи (за кольорами). Кожен із вас має поділитися інформацією, отриманою в «експертній» групі, з учасниками своєї «домашньої» групи. Порівняйте схеми, які ви заповнювали. За потреби внесіть у них зміни та доповнення.
- То які правила поведінки в природі ви знаєте? *(Відповіді учнів.)*

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Виконання завдання для роботи в парі (групі) на с. 94 у підручнику.

_____

_____

_____

2. Виконання завдань у робочому зошиті (с. 47–48).

_____

_____

_____

VI. Підсумок уроку.

- Що нового ви дізналися сьогодні на уроці?
 — За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.
Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».
Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».
Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 92–94. Підготуватися до контрольної роботи з розділу «Людина і природа».

РОЗДІЛ 5. ЛЮДИНА В СУСПІЛЬСТВІ

Тема уроку. Громадянські права та обов'язки.

Мета: формувати уявлення про взаємозв'язки між людиною, природою і рукотворним світом, необхідність знань про природу для існування людини; розвивати мислення, увагу, спостережливість, допитливість; виробляти вміння аналізувати, висловлювати судження, порівнювати, робити висновки; виховувати бажання пізнавати навколишній світ, примножувати природні багатства та не завдавати шкоди природі.

Обладнання: таблиці.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Аналіз контрольної роботи з розділу «Людина і природа».

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми і мети уроку.

— Розгляньте схему на с. 95 у підручнику і дайте відповіді на запитання. (*Відповіді учнів.*)

Кожен із нас є членом різних спільнот: членом сім'ї, учнем класу, членом команди, громадянином країни, належить до певного народу та спільноти людей на планеті.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, що таке право та обов'язок і як вони взаємопов'язані, які громадянські права та обов'язки мають члени суспільства, у якому вони живуть.

Тема сьогоднішнього уроку: «Громадянські права та обов'язки».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь та робота в парі (групі) з метою формування уявлення про суспільство та необхідність правил співіснування в суспільстві.

Суспільство — це спільнота людей. Кожна людина належить до певного народу, є громадянином певної держави, членом своєї сім'ї тощо. Що численніша спільнота, то краще вона має бути зорганізована. У державі це призначені робити політики: депутати, урядовці, президент.

— Для чого потрібні правила життя в суспільстві? (*Відповіді учнів.*)

Жити поруч з іншими людьми не завжди просто. Навіть з друзями іноді ми не знаходимо спільної мови. А як спілкуватися з незнайомцями — у транспорті, крамниці чи в театрі? Але хай що б ми робили, важливо поважати інших людей та їхні права.

У повсякденному житті ми розподіляємо обов'язки. Наприклад: хтось працює на атомних станціях, ремонтує будинки або навчає дітей, хтось виробляє і продає крам, керує літаками, вирощує сади тощо. У вільний час ми граємося, читаємо, співаємо, відвідуємо виставки, мандруємо тощо.

Отож зрозуміло, що без правил, обов'язкових для всіх, не обійтися. І ті люди, що їх не дотримуються, створюють конфлікт у суспільстві, порушують його норми та закони.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 96 у підручнику.

2. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про права людини та документи, у яких вони закріплені.

Після народження людина одразу отримує невід'ємне право на життя, а відтак — право на свободу, рівність перед законом, висловлювання думок, а також на освіту, працю, відпочинок, право власності, виборче право тощо. Усі люди на Землі мають рівні права та свободи. Ці права закріплені Загальною декларацією прав людини, прийнятою ООН у 1948 році.

— Пригадайте, у якому документі зазначені права та обов'язки громадян України.

Права та обов'язки громадян нашої країни закріплені в основному законі держави — Конституції України. II розділ Конституції України має назву «Права, свободи й обов'язки людини та громадянина».

— Пригадайте, коли і яким державним органом була прийнята Конституція України.

— Розглянемо права людини й громадянина, закріплені в Конституції України. (*Учитель називає право людини і громадянина України та запитує в учнів, як вони розуміють це право, чи користуються ним.*)

Основними правами громадян України є право на:

- життя;
- вільний розвиток своєї особистості;
- повагу гідності;
- свободу та особисту недоторканність;
- недоторканність житла;
- свободу думки і слова;
- власність;
- житло;
- охорону здоров'я та медичну допомогу;
- безпечне довкілля;
- освіту.

3. Бесіда та робота в парі (групі) з метою формування уявлення про права дитини.

Кожна дитина, як і будь-яка інша людина, має рівні людські права. Права дитини закріплює Конвенція про права дитини, прийнята в 1989 році.

— Пригадайте, до якого віку людину вважають дитиною.

— Виконайте наступне завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 96 у підручнику.

— Хто з дітей має право на особливе піклування й турботу?

Право на особливе піклування й турботу мають діти з інвалідністю. Вони мають вести достойне й повноцінне життя, брати активну участь в житті суспільства.

4. Бесіда з елементами розповіді з метою формування уявлення про обов'язки людини та громадянина України.

Конституція України визначає не лише наші права, але й обов'язки.

— Розглянемо обов'язки людини й громадянина, закріплені в Конституції України. (*Учитель називає обов'язок людини та громадянина України й запитує в учнів, як вони розуміють цей обов'язок, який з них вони вже мають виконувати, а який, коли стануть дорослими.*)

- захищати Україну, її незалежність і територію;
- шанувати державні символи (прапор, герб, гімн, мову);
- не заподіювати шкоди природі, пам'яткам культури;
- сплачувати податки та митні збори;
- неухильно дотримуватися Конституції та законів України, поважати права та свободи, честь і гідність інших людей.

— Які основні обов'язки дітей? (*Відповіді учнів.*)

Ви маєте добре розуміти свої обов'язки. Насамперед це здобувати освіту й поводитися, не порушуючи законів. За ваші неправомірні дії будуть відповідати батьки.

Кожен із вас має дотримуватися моральних норм поведінки, прийнятих у суспільстві, а саме: поважати інших людей, не принижувати їхньої гідності, ставитися до людей так, як би ви хотіли, щоб ставилися до вас, піклуватися про рідних, виконувати вдома посильну роботу, піклуватися про власне здоров'я, берегти природу, дотримуватися Правил дорожнього руху.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Виконання завдань у робочому зошиті (с. 49–50).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 95–97. Дати відповіді на запитання після статті. Виконати запропоноване дослідження.

Тема уроку. Основні символи держави Україна. Народні символи України.

Мета: продовжувати формувати уявлення про основні державні та народні символи України; розвивати мислення, увагу, спостережливість, допитливість; розвивати вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки; виховувати повагу до державних і народних символів нашої країни.

Обладнання: ілюстрації, аудіозапис Державного Гімну України.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Індивідуальне усне опитування.

- Що таке суспільство? До яких спільнот людей ви належите?
- Що таке право?
- Що таке обов'язок?
- Які права закріплені в Загальній декларації прав людини та в Конституції України?
- Які права закріплені в Конвенції прав дитини, прийнятій у 1989 році?
- Які обов'язки людини та громадянина визначені в Конституції України?
- Які обов'язки мають діти?
- Розкажіть, у яких казках чи творах були порушені права героїв: а) на життя; б) на медичну допомогу; в) на освіту; г) на любов і піклування; г) на відпочинок і дозвілля; д) на власну думку; е) на повноцінне харчування.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми уроку.

— Розгляньте малюнки на с. 98 у підручнику та дайте відповіді на запитання. (*Відповіді учнів.*)

Усі малюнки об'єднані тим, що на них зображені державні символи України — нашої Батьківщини. Для кожної людини Батьківщина — найдорожче й найрідніше місце на планеті. Це земля, на якій вона народилася та живе, тут живуть її батьки, рідні, жили предки. Такою для нас є наша Україна, яка, виборовши незалежність, нині має свої державні та національні символи.

Сьогодні на уроці ви продовжите ознайомлення з державними символами України, ви дізнаєтеся, як і чому потрібно шанувати державні символи. Ви також дізнаєтеся, які народні символи є в нашої країни та що вони означають для українського народу.

Тема сьогоднішнього уроку: «Основні символи держави Україна. Народні символи України».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Бесіда й узагальнююча розповідь з метою продовження формування уявлення про основні державні символи України та ставлення до них громадян.

— Які державні символи має наша країна? Що вам про них відомо? (*Відповіді учнів.*)

Державні символи України — це прапор, герб і гімн.

— Розгляньте зображення Державного Прапора України на с. 98 у підручнику. Послухайте вірш Олександра Олеся «Прапор» і розкажіть, з якими почуттями автор ставиться до Державного Прапора України, з чим він порівнює кольори прапора.

Синій, як море, як день, золотий —
з неба і сонця наш прапор ясний.
Рідний свій прапор високо несім!
Хай він, ушавлений, квітне усім!
Гляньте, на ньому волошки цвітуть.
Гляньте, жита в ньому золото ллють.
З жита, з волошок наш прапор ясний.
З неба і сонця, як день весняний.

Державний Прапор України — стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. Його затверджено Верховною Радою України 28 січня 1992 року. Історики свідчать, що сині й жовті (золоті) кольори ще в давнину використовували на гербах і прапорах князів Київської держави, Галицько-Волинського князівства, згодом — козаки Війська Запорозького.

— Де можна побачити Державний Прапор України?

Сьогодні Державний Прапор повсякчас майорить над державними будівлями; ним дорожать воїни, захищаючи землю й народ України; його гордо підіймають спортсмени-переможці.

— Розгляньте зображення Державного Герба України на с. 98 у підручнику й опишіть його. Де можна побачити Державний Герб України?

Герб — це символічний знак, який зображують на прапорах, монетах, печатках і документах. Малий Державний Герб України був затверджений Верховною Радою 19 лютого 1992 року. Це золотий тризуб на синьому щиті. У Київській державі тризуб був знаком князівської влади. Його ставили на печатках, якими

скріплювали договори між державами, на срібних монетах князя Володимира Великого. Виконані зі срібла чи бронзи, тризуби прикрашали пояси дружинників князя, зброю і знамена.

— Послухайте Державний Гімн України. Коли звучить Державний Гімн України?

Понад століття тому поет П. Чубинський написав вірш «Ще не вмерла України...», а композитор М. Вербицький поклав його на музику. Ця пісня стала національним гімном, у ньому українці омріявали волю, надію на відродження України. У 1991 році ці мрії втілилися в життя. Державний Гімн України було затверджено Верховною Радою України 6 березня 2003 року. Ним став національний гімн «Ще не вмерла України і слава, і воля».

Урочисті заходи в нашій країні розпочинають і закінчують виконанням Державного Гімну України.

— Як потрібно ставитися до державних символів?

До державних символів потрібно ставитися з повагою. У законах України зазначено, що наруга над державними символами України тягне за собою відповідальність, передбачену законом.

2. Розповідь з елементами бесіди та роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про народні символи України.

Крім державних символів, є й народні — все те, що люблять і шанують у народі. Українці мають прадавні традиції, які шанують і бережуть. Про народні символи складено чимало пісень і легенд, їх використовують в обрядах і звичаях.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 100 у підручнику.

Розповідаючи про Україну, завжди згадують вишитий рушник. Він здавна символізував мир, злагоду та здоров'я в сім'ї.

Хата — символ рідної землі, Батьківщини, свого роду. А з ними приходять тепло і затишок, захист і допомога. Кажуть, що в рідній хаті й стіни допомагають.

Писанка — це символ Сонця, життя, любові та краси, весняного відродження, добра, щастя, радості.

Коровай — священний хліб, котрий завжди має художньо виконану й естетично оздоблену круглу, тобто сонячну форму. Він — символ багатства через плодючість природи.

Чорнобривці є символом вірності та відданості.

Калина символізує материнство: кущ — сама мати; цвіт, ягідки — діти. Це також уособлення дому, батьків, усього рідного.

Важко уявити нашу землю без верби. Говорять: «Де вода, там і верба». Вона своїми коренями скріплює береги, очищає воду. Коли копали криницю, то кидали шматок вербової колоди для очищення води.

Вишиванка — символ здоров'я та краси, щасливої долі та родинної пам'яті, любові та вірності. Вишиванку передають з роду в рід, зберігають як безцінну реліквію.

Лелека — символ любові до батька-матері, котрі благословили тебе на світ, а тому це і символ сімейного благополуччя, любові до рідної землі, Батьківщини.

Можливо, саме завдяки таким чудовим символам українці й уберегли від забуття свої пісні та думи, свою історію й родову пам'ять, волелюбність.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Виконання завдань 1–4 у робочому зошиті (с. 51–53).

---

2. Завдання на застосування знань.

— Чому в народі кажуть: «Без верби і калини нема України»?

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 98–100. Дати відповіді на запитання після статті та виконати запропоноване завдання (с. 53, завдання 5 в робочому зошиті).

Тема уроку. Державні та народні символи інших країн.

Мета: продовжувати формувати уявлення про державні та народні символи інших держав; розвивати мислення, увагу, спостережливість, допитливість; виробляти вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки; виховувати повагу до державних і народних символів інших країн.

Обладнання: ілюстрації, карта світу чи півкуль.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Індивідуальне усне опитування.

- Які державні символи є в Україні?
- Опишіть Державний Прапор України. Що символізують його кольори?
- Опишіть Малий Державний Герб України. Чому саме тризуб зображений на гербі України?
- Який вірш покладений в основу Державного Гімну України? Хто його автор?
- Хто є автором музики Державного Гімну України?
- Прорекламуйте слова Державного Гімну України.
- Як потрібно ставитися до державних символів?
- Назвіть народні символи України та розкажіть, що вони означають.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми уроку.

- Назва якої країни спадає вам на думку першою, коли ви чуєте словосполучення «іноземна держава»? Чому саме вона? *(Відповіді учнів.)*
- У яких країнах світу вам довелося побувати? Що вам найбільше запам'яталося після відвідування цих країн? *(Відповіді учнів.)*

Усі країни на нашій планеті дуже різні, усього їх близько двохсот. Кожна з них має свою унікальну державну і народну символіку. До народних символів часто належать рослини й тварини. У багатьох народів лев символізує силу, владу, бджола — працьовитість, підкова — щастя, змія — мудрість, якір — надію, дзеркало — правду, меч — правосуддя.

Красномовними є й квіти. Так, червона гвоздика — це символ дружби, півонія — щасливого життя, троянда — кохання, незабудка — вірності, фіалка — скромності.

Сьогодні ми помандруємо до деяких далеких держав, щоб дізнатися про їхні святині — державні та народні символи.

Тема сьогоднішнього уроку: «Державні та народні символи інших країн».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Робота в парі (групі) й узагальнююча розповідь з метою продовження формування уявлення про основні державні символи України та ставлення до них громадян.

Метою нашої сьогоднішньої уявної мандрівки стануть чотири країни, розташовані на різних материках у різних частинах нашої планети: Індія, Канада, Бразилія та Єгипет.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 101–103 у підручнику.

Після повідомлення пари (групи) про Індію учитель робить узагальнюючу розповідь про країну.

1. Індія *(учитель показує країну на карті)* — країна, розташована на материк Євразія, у його Азійській частині. Це друга за чисельністю населення країна світу, після Китаю. Тут проживає більше мільярда людей. Столиця Індії — місто Нью-Делі. Індія — країна з розвинутою промисловістю і сільським господарством. Тут вирощують чай, каву, прянощі, спеції, добувають корисні копалини — залізну руду, алюмінієву руду, руди рідкісних металів.

Індія — дивовижна країна з багатою екзотичною природою й багатомілітарною історією та культурою. Тут є високі гори та непрохідні джунглі, рівнини і пустелі. На її території є безліч історичних і архітектурних пам'яток. Цю країну відвідує багато туристів, щоб помилуватися природою, храмовими спорудами, палацами, фортецями та іншими пам'ятками. На піщаних пляжах Індійського океану відпочивають туристи з усього світу.

У кожній країні є пам'ятка, відвідати яку зобов'язаний кожен турист. Для Індії це Тадж-Махал — шедевр архітектури, повністю споруджений з білого мармуру, який зводили впродовж двадцяти двох років. Він спочатку став могилою коханої дружини імператора, а потім і самого імператора.

Після повідомлення пари (групи) про Канаду учитель робить узагальнюючу розповідь про країну.

2. Канада (учитель показує країну на карті) — країна, розташована на півночі материка Північна Америка. Це друга за площею країна світу, що поступається лише Росії. Столиця Канади — місто Оттава. Канада належить до країн з добре розвинутою промисловістю. Її вважають однією з найбільших у світі виробників сільськогосподарської продукції, зокрема пшениці. Тут добувають нафту, природний газ, вугілля, залізні руди, золото, алмази тощо.

Канада — це країна, яка славиться неймовірними природними чудесами та гарними містами. Мабуть ніхто з туристів, які відвідують Канаду, не оминє увагою Ніагарський водоспад, висота якого сягає понад 50 метрів.

Після повідомлення пари (групи) про Бразилію учитель робить узагальнюючу розповідь про країну.

3. Бразилія (учитель показує країну на карті) — це найбільша країна на материк Південна Америка. Столиця Бразилії — місто Бразилія. Територією Бразилії протікає найбільша річка світу — Амазонка. Береги річки вкриті непрохідними джунглями, у яких ростуть екзотичні рослини і живуть тварини, яких не зустрінеш ніде в світі. Населення Бразилії займається здебільшого сільським господарством. Тут вирощують каву, какао, цукрову тростину, банани, апельсини.

Бразилія славиться й щорічним карнавалом. Це гучне та веселе свято приносить щастя й радість. Воно відбувається за сорок днів до Великодня і знаменує початок Великого посту. Багато туристів відвідують Бразилію, щоб побувати на карнавалі.

Після повідомлення пари (групи) про Єгипет учитель робить узагальнюючу розповідь про країну.

4. Єгипет (учитель показує країну на карті) — країна, більша частина території якої розташована на півночі Африки. Столиця Єгипту — місто Каїр. Більшість населення країни живе біля берегів річки Ніл. Значну частину території Єгипту займає найбільша пустеля світу — Сахара.

Єгипет — одна з найдавніших країн світу. Стародавній Єгипет був центром писемності, розвитку господарства та культури. Великі єгипетські піраміди — головна визначна пам'ятка, яку бажає побачити кожен, хто потрапляє в Єгипет. Піраміди — це місце поховання фараонів, розташоване в передмісті Каїра. Піраміди є одним з Семи Чудес Древнього світу.

Завершилася наша уявна мандрівка деякими країнами світу. Мандруючи, ви ознайомилися з цими країнами, їхніми державними та народними символами.

— Державні символи яких ще країн вам відомі? Розкажіть про деякі з них (на вибір).

— Як потрібно ставитися до державних і народних символів інших країн?

До державних і народних символів інших країн потрібно ставитися з повагою.

Отже, на Землі багато незалежних країн. Усі вони мають свої державні та народні символи, які люблять і шанують.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Виконання завдань у робочому зошиті (с. 54–55).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 101–103. Дати відповіді на запитання після статті та підготувати запропонований мініпроект.

Тема уроку. Бережи свій рідний край.

Мета: продовжувати формувати уявлення про рідний край і збереження його багатств; розвивати мислення, увагу, спостережливість, допитливість; виробляти вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки; виховувати любов до рідного краю та бажання вивчати його природу, культуру, історію.

Обладнання: ілюстрації, зображення прапора та герба рідного краю (області), карта України.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Індивідуальне усне опитування.

- Із символікою яких країн ви ознайомилися?
- Опишіть державні та народні символи Індії. Що вони символізують?
- Опишіть державні та народні символи Канади. Що вони символізують?
- Опишіть державні та народні символи Бразилії. Що вони символізують?
- Опишіть державні та народні символи Канади. Що вони символізують?
- Як потрібно ставитися до державних і народних символів інших країн?
- Презентуйте мініпроект про державні чи народні символи країни, яку ви обрали.

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми уроку.

— Як ви розумієте значення слова «Батьківщина»? Що воно для вас означає? (Відповіді учнів.)

Україна — наша Батьківщина. Це велика країна, у якій багато населених пунктів — міст, селищ і сіл. В одному з них живеш ти і твоя родина. Це твій рідний край — мала батьківщина.

Сьогодні на уроці ми помандруємо рідним краєм, щоб дізнатися, які визначні місця та пам'ятки природи, історії та культури є в рідному краї та як до них ставитися. Ви дізнаєтеся також, де і як можна вивчати рідний край.

Тема сьогоднішнього уроку: «Бережи свій рідний край».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з елементами бесіди й використанням ілюстрацій з метою формування уявлення про природні та культурні пам'ятки народу.

— Як називається область, у якій ви живете? (Відповіді учнів.)

— Яке місто є її обласним центром?

Метою нашої сьогоднішньої уявної мандрівки стане наш рідний край — область у якій ми живемо.

— Поміркуйте, звідки можна почерпнути інформацію про свій рідний край. Куди потрібно піти, щоб здійснити кількагодинну уявну мандрівку й багато довідатися про його природу, історію, культуру?

Найбільше про рідний край, його природу, історію, культуру можна дізнатися в музеях: краєзнавчому, природничому, історичному, художньому тощо. Відвідуючи їх, ви неодмінно дізнаєтеся про довкілля, відомих особистостей, історичну й культурну спадщину свого народу.

— У яких музеях рідного краю вам доводилося бувати? (Відповіді учнів.)

У кожному місті, містечку чи селищі України є щось цікаве: пам'ятник людині, яка уславила свій край; місце визначної події; архітектурна, природна, історична пам'ятка тощо.

— Розгляньте на ілюстраціях у підручнику (с. 104) пам'ятки з різних куточків нашої країни.

— Як потрібно ставитися до пам'яток рідного краю? (Відповіді учнів.)

Довкілля, історична та культурна спадщина — це безцінні народні скарби. Держава та громадяни України мають берегти їх, піклуватися й охороняти.

2. Розповідь за планом та використанням ілюстрацій з метою продовження формування уявлення про рідний край і його природні й культурні пам'ятки.

Учитель робить повідомлення про рідний край за планом:

1. Назва області та її центру.
2. Назва рідного міста (села). Походження назви міста (села). Дата його заснування.
3. Природні умови краю (форми земної поверхні, водойми, погода, ґрунти, рослинний і тваринний світ).
4. Природні пам'ятки (заповідники, заказники, пам'ятки природи, парки) рідного краю.
5. Культурні та історичні пам'ятки (архітектурні споруди: храми, палаци, фортеці, замки, а також пам'ятники, місця визначних подій, музеї, мистецькі заклади тощо).
6. Народні ремесла рідного краю.
7. Видатні люди — вихідці з рідного краю та їхні досягнення.

---

3. Робота в парі (групі) й узагальнююча розповідь з метою формування уявлення про краєзнавство та методи дослідження у краєзнавстві.

Чимало людей захоплюються дослідженням свого краю, вивчають його, розповідають іншим про свої знахідки. Таких людей називають краєзнавцями. Ви теж можете стати краєзнавцями, адже вже багато чого знаєте і вмієте, наприклад, можете вправно створити презентацію якогось дослідження.

В Україні діє рух учнівської молоді «Моя земля — земля моїх батьків». Школярі проводять краєзнавчі дослідницькі експедиції. Там можна навчитися описувати пам'ятки культури та археологічні знахідки, досліджувати джерела, береги річок, історію старих будинків, замків, фотографувати та замальовувати їх.

Головне — бути допитливим, вивчати навколишній світ і пам'ятати: «Не можна полюбити те, чого не знаєш».

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 105 у підручнику.

Після повідомлення кожної пари (групи) вчитель робить узагальнюючу розповідь про метод дослідження рідного краю.

1. Найпоширенішим методом дослідження рідного краю є власні спостереження за певним туристично-краєзнавчим об'єктом. Усі цікаві та пам'ятні місця бажано фотографувати або знімати відеокамерою.
2. Багато цікавого й корисного про рідний край можна дізнатися під час екскурсій пам'ятними місцями міста (села), у краєзнавчий музей.
3. Вивчаючи різноманітні літературні джерела (архівні матеріали, енциклопедії, довідники, статті з газет і журналів тощо) можна багато дізнатися про історію та культуру рідного краю, славетних людей, важливі події, які відбувалися на території рідного краю тощо. На основі проведених досліджень можна створити куточки культурної спадщини в класі.
4. Багато про рідний край, його культуру та історію можна довідатися під час спілкування з місцевими жителями, які були свідками певних подій.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Виконання завдань у робочому зошиті (с. 56).

VI. Підсумок уроку.

- Що нового ви дізналися на уроці?
- За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.
Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».
Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».
Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 104–105. Дати відповіді на запитання після статті та виконати запропоноване завдання.

Тема уроку. Правопорушення, поширені серед дітей.

Мета: формувати уявлення про основні правопорушення, поширені серед дітей, булінг та юридичну відповідальність за неправомірні дії; розвивати мислення, увагу, спостережливість, допитливість; виробляти вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки, передбачати наслідки своїх дій; виховувати повагу до людей, законів нашої країни, бажання дотримуватися загальноприйнятих правил поведінки в суспільстві.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Індивідуальне усне опитування.

- Як називається область, у якій ви живете? Яке місто є її центром?
- Яку назву має місто (село), у якому ви живете? Чому воно отримало таку назву?
- Що вам відомо про природу рідного краю?
- Які пам'ятки природи є в рідному краї?
- Які культурні та історичні пам'ятки є в рідному краї?
- Які народні ремесла розвинуті в рідному краї?
- Які видатні люди є вихідцями з рідного краю? Чим вони прославили свій край?
- Презентуйте маршрут екскурсії «Цікаві місця мого рідного краю».

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми уроку.

- Що таке суспільство? До яких спільнот людей ви належите?
- Що таке право? Наведіть приклади.
- Що таке обов'язок? Наведіть приклади.
- Розгляньте та прочитайте «формули» на с. 106 у підручнику й поясніть значення слів, з яких вони складені. (*Відповіді учнів.*)

Переважно всім громадянам суспільства зрозуміло, що без правил, обов'язкових для всіх, не обійтися. Але все ж таки є люди, що їх не дотримуються, створюють конфлікти в суспільстві, порушують його норми та закони.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, що таке правопорушення та юридична відповідальність за правопорушення. Ви також дізнаєтеся, які правопорушення поширені серед дітей і якої шкоди вони завдають іншим людям.

Тема сьогоднішнього уроку: «Правопорушення, поширені серед дітей».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Робота в парі (групи) з елементами розповіді з метою формування уявлення про правопорушення та юридичну відповідальність.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 106 у підручнику.

Правопорушення — це протиправні небезпечні вчинки, за які можуть притягнути до юридичної відповідальності. У суспільстві діють певні правила та закони для громадян. Усі знають, що не можна битися, брехати, брати без дозволу чужі речі, кривдити інших людей. Проте одні дотримуються цих правил, а інші — ні. Не дотримуючи цих правил, людина вчиняє правопорушення.

Якщо людина порушує правила та закони держави, то її карають, притягають до юридичної відповідальності. Юридична відповідальність — примусове позбавлення правопорушника певних свобод і прав (у випадку доведення його провини). Різновид покарання визначають закони, а держава забезпечує їх виконання.

Отже, правопорушення — це дії, за які доведеться відповідати перед законом і суспільством.

Усі правопорушення небезпечні та шкідливі для суспільства, бо спрямовані проти прав людей, держави, організацій чи природи.

Хай як це прикро й сумно, але доволі часто трапляється так, що правопорушниками стають діти. Така ситуація виникає через невиконання ними своїх обов'язків. Потрібно пам'ятати про обов'язки громадянина, головним із яких є: не посягати на права, свободи, честь і гідність інших людей.

Ви повинні розуміти, що потрібно:

- поважати інших людей, не принижувати їхньої гідності;
- дотримуватися норм поведінки, не завдавати шкоди життю та здоров'ю інших людей;

- дотримуватися Правил дорожнього руху і пожежної безпеки;
- берегти природу;
- дотримуватися правил шкільного розпорядку;
- безпричинно не пропускати заняття в школі.

2. Бесіда з елементами розповіді та використанням ілюстрацій з метою формування уявлення про правопорушення, поширені серед дітей, і їх наслідки.

— Розгляньте малюнки на с. 107 у підручнику та дайте відповіді на запитання.

Після аналізу кожного малюнка учитель робить узагальнюючу розповідь.

1. Діти порушили обов'язок дотримуватися правил пожежної безпеки. У такий спосіб спричинили пожежу, яка знищила заготовлений корм домашнім тваринами, та завдали шкоди господарству.
2. Забираючи в дівчинки мобільний телефон, хлопчик порушив обов'язок не посягати на права інших людей і разом завдав моральної та матеріальної шкоди дівчинці.
3. Штовхнувши хлопчика, який упав зі сходів, діти порушили обов'язок не завдавати шкоди життю та здоров'ю інших людей. Шкода, завдана хлопчику в цьому випадку, — це тілесні ушкодження.
4. Ламаючи дерева, діти порушили обов'язок берегти природу. Наслідками такого вчинку є знищення зелених насаджень.
5. Розмальовуючи будівлю, яка є пам'яткою архітектури, а тому охороняється державою, хлопчик порушив обов'язок берегти народні скарби. Своїми діями хлопчик завдав шкоди пам'ятці культури.
6. Переходячи дорогу в недозволеному місці, хлопчик порушує обов'язок дотримуватися Правил дорожнього руху, чим може завдати шкоди своєму здоров'ю та життю.

Буває так, що діти коять і чимало інших правопорушень, наприклад: крадіжки смаколиків, гаманців, велосипедів тощо; псування у транспорті сидінь, нанесення на обшивку написів і рисунків; вчинення колективних бійок і побиття слабших, відбирання кишенькових грошей у молодших тощо.

Перш ніж здійснити якийсь учинок, пригадайте свої обов'язки і ніколи їх не порушуйте. Обираючи як вчинити в тому чи іншому випадку, ви обираєте наслідки, до яких призводить вчинок. Завжди передбачайте наслідки своїх дій, тоді ви не скоїте правопорушення.

3. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про булінг та його наслідки.

Останнім часом серед підлітків поширилися небезпечні й огидні злочини, які об'єднує назва булінг. Булінг, або цькування — це агресивна та вкрай неприємна поведінка дитини або групи дітей стосовно іншої дитини з метою приниження, залякування та демонстрації сили. Булінг виявляється в таких діях: плювання, штовхання, удари, кусання, щипання, обзивання, ізоляція, жорстокі жарти, плітки, поділ на кращих і гірших, утискання через становище батьків, релігію, расу тощо.

— Чи спостерігали ви випадки булінгу серед учнів свого класу? Якщо так, то які саме?

Щойно ви або ваші друзі зауважите найменші ознаки булінгу, звертайтеся по допомогу до будь-кого із дорослих: батьків, учителів, шкільних психологів, директора школи тощо.

В Україні діє Національна дитяча «гаряча» лінія з дитячих питань: 0 800 500 225 (зі стаціонарного телефону) або 116 111 (з мобільного), звернувшись на яку можна отримати підтримку та пораду.

Булінг, унаслідок якого могла бути чи була заподіяна шкода здоров'ю дитини, тягне за собою накладення штрафу або громадські роботи на строк від 20 до 40 годин.

Згідно з законами України, відповідальність за проступки дітей віком до 14 років несуть їхні батьки, опікуни, навчальні, виховні та інші заклади.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Виконання завдань у робочому зошиті (с. 57–58).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 106–108. Дати відповіді на запитання після статті.

Тема уроку. Соціальні ролі людини.

Мета: формувати уявлення про соціальні ролі людини та загальноприйняті права й обов'язки, які вона має в суспільстві; розвивати мислення, увагу, спостережливість, допитливість; виробляти вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки, передбачати наслідки своїх дій; виховувати повагу до людей, бажання дотримуватися загальноприйнятих правил поведінки в суспільстві.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Індивідуальне усне опитування.

— Що таке правопорушення?

— Що таке юридична відповідальність?

— Які правопорушення скоюють діти та підлітки?

— Якої шкоди завдають людям правопорушення, скоєні дітьми та підлітками?

— Що таке булінг? У чому він виявляється?

— Як потрібно діяти в разі виявлення найменших ознак булінгу?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми уроку.

— Що таке суспільство? (Відповіді учнів.)

— На чому ґрунтується нормальне життя в ньому?

Суспільство — це спільнота людей. Нормальне життя в суспільстві ґрунтується на дотриманні всіма його членами загальноприйнятих норм і правил поведінки.

Ми народжуємося, зростаємо, розвиваємося, і весь час біля нас хтось є — батьки, бабусі-дідуся, сусіди, вихователі, учителі, друзі тощо. Отож ми вчимося спілкуватися, взаємодіяти з іншими, поводитися певним чином у різних ситуаціях, тобто соціалізуємося, граємо певні соціальні ролі.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, що таке соціальна роль та які соціальні ролі протягом життя виконує людина. Ви також довідаєтеся, які загальноприйняті права й обов'язки мають у суспільстві різні соціальні ролі, навчитеся розігравати певні соціальні ролі.

Тема сьогоднішнього уроку: «Соціальні ролі людини».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Бесіда з елементами розповіді з метою формування уявлення про соціальні ролі людини та про права й обов'язки, які вони мають в суспільстві.

У суспільстві кожна людина виконує певну соціальну роль, яка передбачає очікувану поведінку. Отже, *соціальна роль* — це спосіб поведінки людини залежно від її становища в суспільстві.

Соціальну роль визначають вид діяльності, професія людини та її належність до певної спільноти. Поки ви навчаєтеся в школі, ваша соціальна роль — учні, а коли здобудете певну професію, то ваша соціальна роль зміниться. Ви працюватимете будівельниками, художниками, учителями, директорами шкіл, продавцями, екскурсоводами, водіями — ким забажаєте.

Досягнувши повноліття, людина робить вибір, яку соціальну роль їй слід виконувати в житті. І це велика відповідальність, бо від цього рішення значною мірою залежить подальша доля людини.

— Ким би ви хотіли бути, коли станете дорослими?

Кожен із нас виконує кілька соціальних ролей. Наприклад, тато виконує соціальну роль батька і водночас працює біологом, а ще може бути спортсменом — наприклад, альпіністом. Мама ж устигає бути і матір'ю, і вчителькою, і ще, можливо, співачкою чи фітнес-тренером тощо.

— Розгляньте хмару слів на с. 109 у підручнику і дайте відповіді на запитання.

Щоб успішно виконувати соціальні ролі, потрібно:

- діяти самостійно й відповідально;
- вчитися впродовж усього життя;
- приймати зважені рішення;
- уміти керувати своїми емоціями;
- уміти працювати в команді, радіти успіхам інших;

- мислити творчо;
- оцінювати себе адекватно, мати почуття гідності;
- не конфліктувати;
- дотримуватися здорового способу життя;
- уміти відстоювати свої інтереси;
- уміти спілкуватися;
- планувати своє власне життя.

Як ви реалізуєтеся в житті, чи вдало виконуватимете свої соціальні ролі — залежить від вас самих. Тому постійно розвивайте якості, які допоможуть успішно виконувати соціальні ролі.

Кожна соціальна роль передбачає певні правила поведінки відповідно до становища людини в суспільстві.

Так, суспільство очікує, що вчитель має відповідну освіту, уміло навчає дітей, перевіряє їхні знання, проводить батьківські збори; поводить і спілкується ввічливо й тактовно; одягається елегантно, у діловому стилі тощо.

Інші якості передбачає соціальна роль директора школи: він має бути вмілим організатором, який налагодить і спрямує роботу колективу, правильно оцінить роботу і оплатить її, вчасно владнає конфлікти, успішно впорається з економічними, психологічними та політичними проблемами тощо.

Екскурсивод у музеї має бути ерудованим, досконало володіти мовою, цікаво розповідати, уміти працювати з відвідувачами різного віку, стежити за зовнішнім виглядом тощо.

Від поліцейських суспільство вимагає особливих якостей: неухильно стояти на сторожі українських законів, ретельно дотримуватися прав і свобод громадян, уміти контролювати свою поведінку, поводитися так, щоб громадяни не уникали їх, а довіряли та повсякчас зверталися по допомогу тощо.

Отже, людина протягом життя виконує різні соціальні ролі. Кожна соціальна роль має загальноприйняті в суспільстві права й обов'язки.

2. *Рольові ігри з метою формування умінь виконувати певні соціальні ролі.*

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 110 у підручнику.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. *Фронтальна бесіда.*

- Які соціальні ролі людина виконує впродовж життя?
- Які соціальні ролі ви виконуєте?
- Які соціальні ролі ви хотіли б виконувати в майбутньому?
- Які якості можуть знадобитися для здійснення ваших мрій?

2. *Рольова гра.*

Розіграйте розмову матері з сином, коли він, не попередивши, пішов гуляти й повернувся додому пізно.

VI. Підсумок уроку.

- Що нового ви дізналися на уроці?
- За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.
Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».
Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».
Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 109–110. Дати відповіді на запитання після статті.

Тема уроку. Гроші. Бюджет. Заощадження.

Мета: формувати уявлення про гроші та їх призначення, бюджет і способи заощадження грошей; розвивати мислення, увагу, спостережливість, допитливість, фінансову грамотність; виробляти вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки, передбачати наслідки своїх дій, заощаджувати гроші; виховувати адекватне ставлення до грошей, бережливість та економність.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Індивідуальне усне опитування.

- Що таке соціальна роль людини?
- Які соціальні ролі людина виконує впродовж життя?
- Які соціальні ролі ви виконуєте?
- Які соціальні ролі ви хотіли б виконувати в майбутньому?
- Які якості можуть знадобитися для здійснення ваших мрій?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми уроку.

— Як називають паперові й металеві гроші в Україні? (*Відповіді учнів.*)

— Для чого людині потрібні гроші?

Гривні та копійки — це гроші України. Гроші потрібні людині для того, щоб купити собі їжу, одяг, книги, квиток у кіно чи театр, оплатити комунальні послуги тощо.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, що таке гроші та бюджет, які бувають різновиди бюджетів, для чого та як заощаджувати гроші.

Тема сьогоднішнього уроку: «Гроші. Бюджет. Заощадження».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. *Бесіда з елементами розповіді й використанням ілюстрацій з метою формування уявлення про гроші та їх значення.*

Гроші — це платіжний засіб, особливий товар, який можна обміняти на будь-які інші товари та послуги. Платіжним засобом гроші робить держава, яка керує грошовим обігом.

Грошову одиницю України — гривню держава затвердила в 1996 році.

— Якої вартості паперові гривні? Яких відомих людей на них зображено? (*Відповіді учнів.*)

— Які грошові одиниці вам відомі? У яких країнах їх використовують?

У різних країнах використовують різні грошові одиниці. Євро — грошова одиниця у деяких країнах Європейського Союзу, долар — у США, Канаді, Австралії, злотий — у Польщі, юань — у Китаї тощо.

Гроші відомі людям із давніх-давен. Грошовою одиницею стародавньої Київської держави понад 1000 років тому була *гривня* (злиток срібла масою приблизно сто п'ятдесят грамів шестикутної форми). За 3 гривні можна було придбати доброго коня. Доплативши ще 2 гривні, купити меч, щит і зброю для коня.

Деяко пізніше, за часів князя Володимира Великого та його наступників, карбували власні монети — *срібники* і *златники*.

— Розгляньте на с. 111 ілюстрації із зображенням грошових стародавніх одиниць, які використовували наші предки. Порівняйте гривню Княжої доби зі срібниками та златниками. Поміркуйте, чому срібники та златники отримали таку назву.

На відміну від гривні, срібники та златники мали круглу форму, на них були викарбувані зображення князя та княжий герб — тризуб. Срібники були виготовлені зі срібла, а златники — із золота.

2. *Розповідь з елементами бесіди й роботи в парі (групі) з метою формування уявлення про бюджет та його різновиди.*

— Звідки люди беруть гроші?

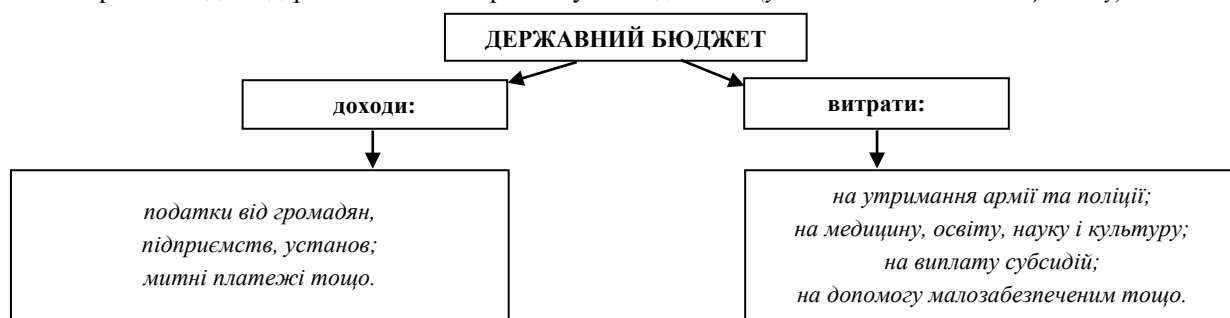
Гроші не даються так просто, їх потрібно заробляти. Люди здебільшого отримують гроші у вигляді заробітної платні, доходів від підприємницької діяльності, а також пенсій, стипендій, соціальних виплат. Всі гроші в сукупності, які людина отримала, — це її доходи.

— На що люди витрачають гроші?

Зароблені гроші люди витрачають на оплату комунальних послуг, придбання продуктів харчування та інших необхідних товарів. Всі гроші в сукупності, які людина витратила, — це її витрати.

Щоб грошей на все вистачало, потрібно планувати доходи й витрати. План доходів і витрат грошей на певний період — це *бюджет*. Отже, бюджет складається з двох частин: доходів і витрат. Складають бюджет на певний період: тиждень, місяць, рік.

Свої бюджети мають окремі люди, сім'ї, організації, підприємства тощо. Свій державний бюджет має кожна країна. Бюджет держави можна зобразити у вигляді схеми (*учитель малює на дошці схему*).

У вигляді схеми чи таблиці можна зобразити й бюджет сім'ї. Що більше доходів має держава чи сім'я, то більше витрат вона може собі дозволити. Для планування бюджету треба вести рахунок доходам і витратам.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 112 у підручнику.

- Бюджет може бути збалансованим, якщо доходи дорівнюють видаткам. Це означає, що людина (сім'я чи держава) не витрачає більше, ніж заробляє.
- Бюджет може бути збитковим, якщо витрати перевищують доходи. Це означає, що людина (сім'я чи держава) витрачають більше, ніж заробляють.
- Бюджет може бути перебільшеним, якщо доходи перевищують витрати. Це означає, що людина (сім'я чи держава) заробляють більше, ніж витрачають.

3. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про заощадження грошей та його значення.

Якщо доходи перевищують витрати, то залишаються гроші.

— Поміркуйте, на що сім'я може витратити гроші, що залишилися.

Невитрачені гроші можна відкладати й накопичувати, щоб потім купити якусь цінну річ або поїхати відпочивати. Щоб залишалися невитрачені гроші, їх потрібно вміти заощаджувати. Заощаджувати — означає намагатися зменшити витрати, де це можливо.

— Поміркуйте, як навчитися заощаджувати.

Переважно людям здається, що вони купують лише найнеобхідніше. Але якщо записувати кожен свою витрату, то наприкінці тижня виявиться, що багато чого було зайвим і забрало значну частину грошей.

Заощадження — не ознака бідного життя. Це вміння розумно розподілити гроші так, щоб їх вистачало на все необхідне та ще й залишалось трішки, наприклад, на мандрівки.

— Виконайте наступне завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 112 у підручнику.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Виконання завдань у робочому зошиті (с. 59).

---

2. Завдання на застосування знань.

— Чому в народі кажуть: «Гроші ходять кроком, а тікають галопом»?

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 111–112. Дати відповіді на запитання після статті. Виконати запропоноване дослідження.

РОЗДІЛ 6. ЛЮДИНА І СВІТ

Тема уроку. Земля — домівка людства.

Мета: формувати уявлення про різноманітність людей на Землі; розвивати мислення, увагу, спостережливість, допитливість, вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки, передбачати наслідки своїх дій; виховувати толерантне ставлення до людей.

Обладнання: ілюстрації.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Індивідуальне усне опитування.

- Що таке гроші? Для чого вони потрібні?
  - Яку грошову одиницю використовують в Україні? Коли вона була затверджена?
  - Що таке бюджет? Для чого його складають?
  - З яких частин складається бюджет держави?
  - Які бувають різновиди бюджету?
  - Як і для чого потрібно заощаджувати гроші?
-
-
-

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми уроку.

— Що тобі відомо про Землю та народи, що її населяють? *(Відповіді учнів.)*

Земля — планета, на якій проживає понад 7 мільярдів людей. Усі люди, що населяють різні куточки землі, утворюють спільноту — людство. На Землі є все необхідне для життя людини: світло, тепло, повітря, вода, ґрунт, рослини, тварини, гірські породи.

Колись дуже давно люди жили, не покидаючи своїх поселень. Згодом, коли було винайдено різноманітні транспортні засоби: човни, вози тощо, люди почали просуватися за межі своїх земель. Вони відкрили нові землі й виявили, що там теж живуть люди. І зрозуміли, що є лише частинкою величезної спільноти — людства.

— Пригадайте, що таке толерантність. Яку людину можна назвати толерантною? *(Відповіді учнів.)*

Люди, що населяють Землю, відрізняються зовнішністю, культурою, релігією, статками, поглядами, вдачею тощо. Щоб між різними людьми була згода, щоб людство успішно розвивалося й процвітало, потрібно бути толерантними. Толерантність — це повага, доброзичливе й терпляче ставлення до когось чи чогось.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, чому люди на Землі такі різні та як зберегти себе й вижити в умовах такої різноманітності.

Тема сьогоднішнього уроку: «Земля — домівка людства».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Бесіда з елементами розповіді з метою формування уявлення про чинники, які впливають на різноманітність людей на Землі.

— Чому, на вашу думку, люди й народи такі різні?

Народам, як і людям, судилися дуже різні долі. Життя багатьох народів зумовлене їхньою культурою, традиціями, наявністю в їхніх країнах воєнних конфліктів тощо.

Люди, які населяють різні куточки нашої планети, живуть у різних природних умовах.

— Пригадайте, які природні зони є на Землі. Якими ознаками вони відрізняються? *(Відповіді учнів.)*

Природні зони (великі ділянки з однаковими природними умовами) відрізняються між собою:

- погодними умовами (температурою повітря, кількістю опадів);
- ґрунтами;
- рослинним і тваринним світом.

Клімат, форми земної поверхні місцевості, наявність чи відсутність водойм і родючих ґрунтів, багатство рослинного й тваринного світу та багато інших чинників теж впливають на спосіб життя, звичаї, традиції та світовідчуття людини.

У країнах з теплим кліматом люди більш розкуті й балакучі, вони активно жестикулюють та емоційно розмовляють. У регіонах із суворим кліматом люди зазвичай небагатослівні та стримані, їхні жести й рухи скупі, і навіть розмовляють вони значно повільніше й спокійніше.

2. Бесіда з елементами розповіді та роботою в парі (групі) з метою формування уявлення про толерантне ставлення до представників різних народів.

Здебільшого поруч мешкають люди різних культур і традицій. І тут дуже важлива терпимість стосовно одне одного, тобто толерантність у взаємовідносинах.

Усього на Землі налічується понад 3000 народів: багаточисельних, як китайці, яких більше мільярда, та таких, що налічують лише кілька сотень людей. Усі люди й народи такі різні, але рівні серед рівних: китайці, індійці, американці, українці, французи, араби, турки, німці, мексиканці.

— Які звичаї та традиції народів світу вам відомі? (Відповіді учнів.)

Якщо люди будуть ставитися з розумінням і повагою до представників інших народів, сприйматимуть нові для себе звичаї та традиції, то вони зможуть багато чого навчитися, запозичивши одне в одного щось корисне.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 114 у підручнику.

Щоб досягнути успіху у власному житті, не витратити сил на конфлікти, доцільно виховати в собі толерантність як рису характеру.

— Розгляньте хмарку слів на с. 114 у підручнику і дайте відповідь на запитання.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

1. Виконання завдань у робочому зошиті (с. 60).

2. Завдання на застосування знань.

— Чому в народі кажуть: «Не роби іншому того, чого не бажаєш собі»?

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 113–114. Дати відповіді на запитання після статті.

Тема уроку. Найближчі країни — сусіди України.

Мета: формувати уявлення про державні та народні символи країн — сусідів України, їхні традиції та звичаї; розвивати мислення, увагу, спостережливість, допитливість, бажання вивчати життя різних країн світу, вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки; виховувати толерантність, повагу до символів, традицій та звичаїв країн — сусідів нашої країни.

Обладнання: ілюстрації, географічна карта світу.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Перевірка знань, умінь і навичок учнів.

1. Індивідуальне письмове опитування на картках.

2. Індивідуальне усне опитування.

- Що означає слово «толерантність»?
- Які риси характеру властиві толерантній людині?
- Чому потрібно бути толерантною людиною?
- У чому полягають відмінності між людьми і народами?
- Чому виникають відмінності між людьми і народами?
- Які звичаї та традиції варто запозичити в деяких народів?

III. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми уроку.

— З якими країнами Україна межує на суходолі? (*Відповіді учнів.*)

Україна межує із сімома країнами. Вона має сухопутні кордони з Росією, Білоруссю, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією та Молдовою. Загальна протяжність кордону України 7700 км. Найдовший її кордон з Росією.

Люди за потреби можуть вибирати сусідів: вони змінюють адресу, переїжджають в інший район чи навіть місто. Країни ж розташовані на певній території і змінити її неможливо. Отож країни-сусіди постійні, і важливо дружити з ними, поважати їхні кордони, державні та народні символи, звичаї, традиції тощо.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, які державні та народні символи, традиції та звичаї мають країни — сусіди України та як потрібно до них ставитися.

Тема сьогоднішнього уроку: «Найближчі країни — сусіди України».

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Робота в парі (групі) й узагальнююча розповідь з метою формування уявлення про державні та народні символи країн — сусідів України.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі), запропоноване на с. 115 у підручнику.

Після повідомлення пари (групи) про країну — сусіда України учитель доповнює розповідь учнів.

1. Республіка Польща — велика держава в Центральній Європі, член Європейського союзу. Польща — країна з високим рівнем життя, розвинутою промисловістю та сільським господарством, культурою та освітою. Грошова одиниця Польщі — злотий. Більшу частину території Польщі займають рівнини, а меншу — гори Судети і Карпати. Є багато річок, найбільша з яких Вісла. Польща — морська країна, вона має вихід до Балтійського моря. У Польщі багато природних і культурних пам'яток світового значення: Біловезький національний природний парк, королівські соляні шахти, історичні центри Варшави та Кракова і багато інших.
2. Словачка Республіка — невелика держава в Центральній Європі, член ЄС. Словаччина — країна з розвинутою промисловістю, культурою та освітою. Грошова одиниця Словаччини — євро. На території країни розташовані Західні Карпати. Значну частину її території займають ліси. У Словаччині багато замків і фортець.
3. Угорщина — середня за величиною держава в Центральній Європі, член ЄС. Це країна з високим рівнем життя, розвинутою промисловістю і сільським господарством, культурою та освітою. Грошова одиниця Угорщини — форинт. Територія Угорщини здебільшого рівнинна. Її територією протікає одна з найбільших річок Європи — Дунай, розташоване найбільше озеро Центральної Європи — Балатон. У Будапешті, столиці Угорщини, є багато історичних і культурних пам'яток.
4. Румунія — середня за величиною держава в Центральній Європі, член ЄС. Значну територію країни займають Карпати. Грошова одиниця — румунський лей. Румунія — морська держава, вона має вихід до Чорного моря. Територією Румунії протікає Дунай. Тут багато старовинних монастирів, замків і фортець.

5. Республіка Молдова — невелика держава у Східній Європі. Її територія рівнинна, нею протікає річка Дністер. У Молдові розвинуто сільське господарство. Тут займаються виноградарством і садівництвом. Грошова одиниця Молдови — молдовський лей. У Молдові є багато церков, замків і фортець.
  6. Російська Федерація — найбільша за територією країна світу, яка розташована в Центральній Європі та Північній Азії. Простягається від Балтійського моря до Тихого океану, від Північного Льодовитого океану до Чорного моря. На величезній території Росії є і високі гори, і великі рівнини. Її територією протікає багато річок і розташоване найглибше прісноводне озеро на Землі — Байкал. Грошова одиниця — російський рубль. Росія є країною, багатою на різноманітні корисні копалини. Тут видобувають вугілля, нафту та природний газ, які продають в інші країни. У країні розвинуто сільське господарство та промисловість. Пам'ятками культури Росії є Московський кремль, центральна частина міста Санкт-Петербург, багато храмів і монастирів.
  7. Республіка Білорусь — середня за розмірами держава в Східній Європі. Територія Білорусі рівнинна, значна частина її вкрита лісами. Найбільші річки, які протікають країною, — Дніпро та Західний Буг. Грошова одиниця Білорусі — білоруський рубель. У країні розвинуто сільське господарство та промисловість. Один із найвідоміших природних комплексів — Біловезька пуща. Пам'ятками культури є Брестська фортеця, собори та замки.
-
-
-
-

2. *Бесіда з елементами розповіді та використанням ілюстрацій з метою формування уявлення про народні традиції країн — сусідів України.*

Кожна країна — сусід України вирізняється не тільки розмірами, своїми природними й культурними багатствами, господарською діяльністю.

У кожній країні-сусіда є цікаві й унікальні традиції та звичаї. Комусь вони можуть здаватися дивними, але не народові цієї країни, адже це частина його історії.

— Пригадайте, як потрібно ставитися до інших народів, їх традицій і звичаїв.

Здебільшого поруч мешкають люди різних культур і традицій. І тут дуже важлива терпимість стосовно одне одного, тобто толерантність у взаємовідносинах. Якщо люди будуть ставитися з розумінням і повагою до представників інших народів, сприйматимуть нові для себе звичаї та традиції, то зможуть багато чого навчитися, запозичивши один в одного щось корисне.

— Розгляньте ілюстрації на с. 116 у підручнику і дайте відповідь на запитання.

V. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Виконання завдання у робочому зошиті (с. 61).

VI. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VII. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 115–117. Дати відповіді на запитання після статті. Підготувати проєкт, запропонований у підручнику на с. 117.

Тема уроку. Міжнародне співробітництво України в питаннях охорони природи і культури.

Мета: формувати уявлення про міжнародні організації, з якими співпрацює Україна в питаннях охорони природи і культури; розвивати мислення, увагу, спостережливість, допитливість, бажання докладати зусиль до охорони природи та культури свого народу, вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки; виховувати бажання пізнавати навколишній світ і розуміти своє місце в ньому.

Обладнання: ілюстрації, географічна карта України.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

II. Актуалізація знань учнів. Повідомлення теми уроку.

— Що вивчає наука екологія? (*Відповіді учнів.*)

— Які екологічні проблеми вам відомі? (*Відповіді учнів.*)

Екологія — це наука про зв'язки організмів з довкіллям. Життя людей залежить від стану довкілля — дому, у якому вони проживають. Проте в результаті господарської діяльності людини стан довкілля на нашій планеті значно погіршився. На Землі виникли екологічні проблеми. *Екологічні проблеми* — це небезпечні зміни у довкіллі під впливом діяльності людини. Головні з них: вирубування лісів, забруднення ґрунтів, водойм і повітря, побутове сміття та багато інших.

Наслідки змін, які виникли під впливом господарської діяльності, можуть бути катастрофічними для життя людей. Над подоланням екологічних проблем працюють учені з усього світу, адже без рослин, тварин, чистого ґрунту, повітря, води людство приречене на вимирання.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, з якими міжнародними організаціями співпрацює наша країна, щоб забезпечити збереження своєї природи та культури, які об'єкти культурної спадщини людства є в Україні та чому їх потрібно оберігати. Ви також дізнаєтеся, який внесок в збереження природи та культури можуть зробити школярі.

Тема сьогоднішнього уроку: «Міжнародне співробітництво України в питаннях охорони природи і культури».

III. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь з метою формування уявлення про міжнародні організації, з якими співпрацює Україна в питаннях охорони природи та культури.

Навіть усвідомлюючи, що без природи існувати не можна, люди часто по-хижацьки завдають їй шкоди: вирубують ліси, забруднюють повітря, перетворюють куточки дикої природи на місця масового відпочинку туристів тощо.

Щоб зменшити шкідливий вплив на природу, люди різних країн об'єднуються в організації, завдання яких — зберегти природу й культурне надбання людства.

Важливу роль в охороні природи відіграє *Організація Об'єднаних Націй (ООН)*, яка налагоджує співробітництво держав світу, сприяє розв'язанню екологічних проблем на Землі. ООН була заснована в 1945 році, до неї входять 192 держави, у тому числі й Україна.

Україна співпрацює з підрозділом ООН — *ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки й культури)*. Цей підрозділ ООН захищає всесвітні пам'ятки культури та природи.

2. Робота в парі (групі) та узагальнююча розповідь з метою формування уявлення про об'єкти культурної спадщини людства в Україні.

ЮНЕСКО оголосила об'єктами світової спадщини й взяла під захист кілька рукотворних шедеврів і природних пам'яток в Україні.

— Виконайте завдання для роботи в парі (групі) на с. 118–119 у підручнику. (*Після міркувань кожної пари (групи) учнів про об'єкт світової спадщини ЮНЕСКО в Україні вчитель доповнює розповідь.*)

1. Софійський собор у Києві, або Софія Київська — визначна пам'ятка історії та архітектури України. Збудований він у 1011–1018 роках київським князем Ярославом Мудрим. У соборі збереглися до наших днів мозаїки (зображення чи візерунки, виконані з кольорових каменів) та фрески (живопис на вологій штукатурці, зроблений за допомогою природних барвників), створені понад 1000 років тому. Софія Київська — місце поховання київських князів.

2. Києво-Печерська лавра в Києві — визначна пам'ятка історії та архітектури, заснована майже 1000 років тому як печерний монастир, де оселилися перші його мешканці. На величезній території Києво-Печерської лаври розташовані дзвіниці, церкви та печери. Уся територія храму оточена обронними фортечними мурами. У лаврі поховано багато видатних людей.

3. Букові праліси Карпат — природний об'єкт, який, крім України, розташований на території ще 11 країн. Ці листяні ліси з бука лісового не зазнали впливу людської діяльності. Вік дерев на території пралісів становить понад 400 років, а висота сягає 45 метрів. Такі ліси на Землі є тільки в Європі, причому значна частина в Україні.
4. Історичний центр Львова, або Старе місто — це район Львова, де майже 800 років тому князем Данилом Галицьким було засновано місто. З цього місця почалася розбудова Львова. Тут розташований центральний майдан Львова — площа Ринок з ратушею, будинками з унікальною архітектурою, збудованими 300–500 років тому, та фонтанами.
5. Резиденція митрополитів Буковини і Далмації в Чернівцях — це пам'ятка архітектури, збудована в 1864–1882 роках. До складу резиденції входить три великі споруди. Зараз у цих будівлях розташований Чернівецький університет.
6. Дерев'яні церкви в Карпатах — це 16 історично цінних дерев'яних українських церков, з яких 8 розташовані в Польщі, а ще 8 — в Україні. Вік церков сягає 500 років.

— Хто з вас був у місцях розташування об'єктів світової спадщини й бачив їх? Які враження у вас залишилися від побаченого? Що вам найбільше запам'яталося? (Відповіді учнів.)

3. Розповідь з елементами бесіди з метою формування уявлення про міжнародні організації, з якими співпрацює Україна в питаннях охорони рослинного і тваринного світу.

За ініціативи ЮНЕСКО в світі було створено мережу біосферних заповідників. Частиною Всесвітньої мережі біосферних заповідників ЮНЕСКО стали українські заповідники, серед яких Чорноморський, Асканія-Нова, Карпатський, Дунайський і національні природні парки Шацький та Ужанський.

Є у світі й інші міжнародні організації, які захищають природу та з якими співпрацює Україна. Це, зокрема, Міжнародний союз охорони природи, за ініціативи якого було створено Міжнародну Червону книгу та Червону книгу України.

Активісти Міжнародної організації «Грінпіс» (в перекладі «зелений світ») опікуються збереженням лісів, океанів, рослин і тварин.

Всесвітній фонд охорони дикої природи проводить яскраві акції порятунку планети від забруднення, глобального потепління, вимирання рідкісних видів тварин. Символом Всесвітнього фонду дикої природи є велика панда, якій загрожує вимирання через знищення середовища її існування.

— Розгляньте на с. 119 у підручнику символ Всесвітнього фонду дикої природи.

4. Розповідь з елементами бесіди та робота з підручником з метою формування уявлення про внесок школярів у справу збереження довкілля.

Бути частиною якоїсь організації, щоб піклуватися про довкілля, не обов'язково. Наприклад, українські школярі самотужки придумують проекти, які допоможуть зберегти довкілля чистим.

— Прочитайте на с. 120 у підручнику інформацію про проекти, які придумали українські школярі, щоб зберегти довкілля чистим.

Прийде час, і, можливо, ви теж зробите свій внесок у справу збереження довкілля.

— Що зараз ви можете зробити для збереження довкілля чистим? (Відповіді учнів.)

Поки ви подорослішаєте, накопичуйте знання та досвід і робіть «маленькі справи» разом з батьками, сусідами та друзями для збереження природи нашої планети.

IV. Закріплення знань, умінь і навичок учнів.

Виконання завдання у робочому зошиті (с. 62).

V. Підсумок уроку.

— Що нового ви дізналися на уроці?

— За допомогою сигнальних карток (або цеглинок «Лего») визначте, як ви засвоїли матеріал на уроці.

Картка зеленого кольору: «Я зрозумів / зрозуміла! Можу пояснити матеріал іншим».

Картка жовтого кольору: «Мені потрібно трохи більше пояснень».

Картка червоного кольору: «Я не зрозумів / не зрозуміла матеріал».

VI. Завдання додому.

Опрацювати статтю в підручнику на с. 118–120. Підготуватися до контрольної роботи з розділів «Людина в суспільстві» та «Людина і світ».